wetenschapswinkel exemplaar

OG 6019

WETENSCHAPSWINKEL
Postbus 9101, 6700 HB Wageningen
Tel. 08370 - 83908 / 84146 / 82312 / 84661

KRING NIJMEGEN EN DE KLEINE BEDRIJVEN

NOORDBRABANTSE CHRISTELIJKE BOERENBOND,
KRING NIJMEGEN

WETENSCHAPSWINKEL

VAKGROEP SOCIOLOGIE VAN DE WESTERSE GEBIEDEN

Landbouwuniversiteit
Wageningen

rapport nr. 34

BOEKBESPREKINGEN

Henk-Jan Korpel, "Kring Nijmegen en de kleine bedrijven". Wageningen: Landbouwuniversiteit, Wetenschapswinkel/Vakgroep Sociologie van de Westerse Gebieden, rapport nr. 34, 1989, 146 p.

Nadet Somers

Gedurende de jaren 80 zijn er vanuit standsorganisaties verschillende pogingen ondernomen om de contacten met kleinere bedrijven te verbeteren. Sociaal-economische voorlichters zijn betrokken geweest bij voorlichtingsprojecten voor deze categorie. Bovendien stonden in 1986 de studiedagen van de sociaal-economische voorlichting in het teken van het kleinere bedrijf. In de NCB-kring Nijmegen heeft de "Werkgroep Kleine Bedrijven" een onderzoek laten verrichten naar de problemen en perspectieven van de kleinere bedrijven in de NCB-kring Nijmegen. Het verslag van dit onderzoek ligt hier ter bespreking.

Met behulp van 89 schriftelijke enquêtes en 34 vraaggesprekken heeft de onderzoeker de problemen en perspectieven van de bedrijven in de kring Nijmegen geïnventariseerd. Het blijkt dat meer dan de helft van de boeren zich zorgen maakt over het bedrijf. De problematiek is zeer divers. Niet alleen komen problemen ten gevolge van beleidsmaatregelen naar voren, maar ook problemen die samenhangen met sociale verhoudingen, zoals belangentegenstellingen tussen (groepen) boeren en slechte ervaringen met standsorganisaties. Met name voor de kleine en middelgrote hoofdberoepsbedrijven kunnen de problemen bedreigend zijn voor het voortbestaan van het bedrijf.

Vervolgens gaat de auteur in op de vraag welke beleidsmaatregelen het uitvallen van grote groepen kleine bedrijven kunnen voorkomen. De meningen van de ondervraagde boeren over een dergelijk beleid lopen uiteen. Toch meent de auteur enige voorzichtige conclusies te kunnen trekken. Zo zouden de standpunten van de boeren in het onderzoek neigen naar een beperking van de groei van de grotere bedrijven en een stimulering van de kleinere levensvatbare bedrijven. Over de mogelijkheden zo'n beleid ook werkelijk te verwezenlijken zijn de respondenten echter somber.

Tenslotte belandt de auteur bij de rol van de standsorganisatie. Hij constateert dat specifieke categorieën boeren ertoe neigen de NCB de rug toe te keren: oudere en jongere boeren, de nevenberoeps- en kleinere bedrijven, boeren in andere takken dan de melkveehouderij, zeer grote bedrijven. De geringe betrokkenheid van deze categorieën zou deels samenhangen met algemene mankementen in het functioneren van de NCB. Met name fundamentele processen als informatiedoorstroming en meningsvorming aan de basis lijken verstoord te zijn. De behartiging van collectieve politieke - belangen is naar de achtergrond geschoven; de na-

druk is verlegd naar de dienstverlenende functies van de NCB, met name de SEV. En het zijn juist de kleinere bedrijven die relatief weinig gebruik maken van deze voorlichting. Het onderzoek besluit met suggesties van de respondenten om het functioneren van de standsorganisaties te verbeteren. Deze suggesties liggen op het terrein van schaalvergroting en verbetering van de persoonlijke contacten, collectieve belangenbehartiging, individuele belangenbehartiging en organisatiestructuur. Met name in het kader van de organisatiestructuur zijn voorstellen gedaan die betrekking hebben op de positie van kleine en jonge boeren.

Het onderzoekverslag geeft een levendig beeld van de relatie tussen de NCB en haar leden in de kring Nijmegen. Verfrissend zijn ook de heel concrete suggesties ten aanzien van het verbeteren van deze relatie. Toch zou de auteur zijn beleidsaanbevelingen beter kunnen funderen, of misschien tot andere beleidsaanbevelingen komen, wanneer hij andere studies omtrent deze problematiek in zijn beschouwing had betrokken. Te denken valt aan evaluaties van voorlichtingsprojecten voor kleinere bedrijven en de LEI-studie van C.J.M. Wijnen (1987, publikatie 2.181). Wellicht zijn er ook aanknopingspunten vanuit de organisatiekunde, waarbij ik hier de studie van H.M. Raemaekers wil noemen ("Ontwikkeling in agrarische organisaties", 1983).

De auteur is er in geslaagd een leesbaar verslag te schrijven, waarbij hij de lezer niet vermoeit met theoretische en methodologische uiteenzettingen. Toch is het mijns inziens op sommige punten gewenst het naadje van de kous te weten. Zo is van de 135 uitgezette enquêtes een derde niet bruikbaar (of niet ingevuld?). Geen woord echter over de eventuele vertekening die een dergelijke non-respons voor de onderzoekresultaten kan hebben. Het vermoeden rijst echter dat er nogal veel kleinere bedrijven in deze non-respons categorie zitten. De auteur constateert namelijk dat bedrijfshoofden van kleinere bedrijven niet zo bereid waren om hun medewerking aan de gesprekken te verlenen.

Al met al ligt hier een onderzoekverslag ter tafel dat door standsorganisaties - niet alleen de NCB! - niet kan worden genegeerd. De resultaten van dit onderzoek nodigen zeker uit om ook elders in het land de verhouding tussen standsorganisatie en haar kleinere leden aan een kritische beschouwing te onderwerpen.

KRING NIJMEGEN EN DE KLEINE BEDRIJVEN.

Verslag van een onderzoek naar de problemen en perspektieven van de agrarische bedrijven in kring Nijmegen en hun verhouding met de NCB, uitgevoerd op verzoek van het NCB-kringbestuur Nijmegen.

Wageningen, juli 1989.

Henk-Jan Korpel

Noordbrabantse Christelijke Boerenbond, Kring Nijmegen Voorstadlaan 254 6542 TG Nijmegen 080-776744	Deze standsorganisatie vertegenwoordigt meer dan 80 % van de boeren in het Rijk van Nijmegen. Zij maakt onderdeel uit van de grootste gewestelijke standsorganisatie in Nederland.
Wetenschapswinkel Landbouwuniversiteit Postbus 101 6700 AC Wageningen 08370-83908/84146/84661	De wetenschapswinkel neemt vragen van minder draagkrachtige groepen of organisaties uit de agrarische sektor in bemiddeling. Speciale aandacht hierbij krijgt de situatie van vrouwen. Zonodig laat de wetenschapswinkel ten behoeve van deze vragen onderzoek verrichten. De wetenschapswinkel zorgt voor organisatie en begeleiding van het onderzoek. IMGO landbouw is opgenomen in de wetenschapswinkel.
Vakgroep sociologie van de Westerse Gebieden. Hollandse Weg 1 6706 KN Wageningen 08370-84452	De vakgroep Sociologie is onderdeel van de Landbouwuniversiteit Wageningen en is belast met onderwijs en onderzoek op het terrein van de algemene, rurale, agrarische, milieu- en rekreatiesociologie.

W 2946

INHOUDSOPGAVE

LIJST MET TABELLEN iii

WOORD VOORAF v

VOORWOORD VAN DE ONDERZOEKER viii

LEESWIJZER ix

1. INLEIDING: DE N.C.B. EN DE KLEINE BEDRIJVEN IN DE REGIO NIJMEGEN . 1

2. OPZET, UITVOERING EN VERWERKING VAN HET ONDERZOEK. 5
2.1. Inleiding 5
2.2. De enquête 6
2.2.1. Opzet van de enquête 6
2.2.2. Het steekproefkader: omvang en opzet 7
2.2.3. Verzameling van de resultaten 8
2.2.4. Verwerking van de resultaten 9
2.3. Rapportage en voortzetting: de tweede ronde 9
2.3.1. De opzet van de tweede fase 9
2.3.2. Opzet van de gesprekken 11

3. DE BEDRIJVEN IN KRING NIJMEGEN 15
3.1. Bedrijfsgrootte en bedrijfssamenstelling 15
3.2. Samenstelling van het huishouden 20
3.3. De bedrijven in de gespreksronde 22

4. DE BEDRIJFSPROBLEMATIEK IN KRING NIJMEGEN 25
4.1. Inleiding 25
4.2. De problemen op de bedrijven 28
4.2.1. Problemen in de bedrijfsvoering 28
4.2.2. Problemen op het sociale vlak 36
4.2.3. Enkele achtergronden 39
4.3. Het perspektief van de bedrijven in kring Nijmegen 42

5. DE ROEP OM EEN ALTERNATIEF BELEID 49
5.1. Inleiding 49

5.2. De melkquotering moet wel blijven maar de quota moeten worden verruimd en bij herverdeling moeten de kleinere boeren meer quotum toebedeeld krijgen dan de groteren 49
5.3. Hoe denkt u over de handel in mestquota? 53
5.4. Hoe denkt u over quotering van produktie in de akkerbouw? . . 55
5.5. Instelling van de beperking van de bedrijfsgrootte 56
5.6. Invoering van een algemene vestigingswet in de land- en tuinbouw 60
5.7. De agrarische sektor en het milieu: een gespannen relatie . . 63
5.8. Konklusies en samenvatting 68

6. DE BOEREN EN DE NOORDBRABANTSE CHRISTELIJKE BOERENBOND 73
6.1. Inleiding 73
6.2. De NCB-bijeenkomsten op afdelings- en kringnivo: slapen op de achterste rij? 73
6.2.1. De bijeenkomsten op afdelings- en kringnivo 73
6.2.2. De afdelings besturen en het kringbestuur 83
6.3. De NCB algemeen: Kollektieve en individuele belangen behartiging 86
6.3.1. Inleiding 86
6.3.2. De NCB en de politiek: Van belangenbehartiging naar belangenverstrengeling? 89
6.3.3. De NCB-diensten 93
6.3.4. De NCB geëvalueerd 96
6.4. Konklusies en samenvatting 101

7. ALTERNATIEVEN EN SUGGESTIES: DE NCB IN DE TOEKOMST 105
7.1. Inleiding 105
7.2. Schaalvergroting en persoonlijke verhoudingen 106
7.3. Suggesties op het vlak van de kollektieve belangenbehartiging . 109
7.4. De individuele belangenbehartiging 111
7.5. Suggesties op het vlak van de organisatiestruktuur 115
7.6. Overzicht 120

8. DE MENING VAN DE BOEREN OVER HET ONDERZOEK 125

9. DE NCB EN DE KLEINE BEDRIJVEN - OVERZICHT 127

BIJLAGE I: DE ENQUÊTE UIT DE EERSTE FASE EN DE BEGELEIDENDE BRIEF. 135
BIJLAGE II: ENKELE RESULTATEN UIT DE ENQUÊTE 141

LIJST MET TABELLEN

Tabel 3.1 Verdeling van de bedrijven over de verschillende bedrijfstypen voor kring Nijmegen en Nederland 15

Tabel 3.2 Bedrijfsaktiviteiten naar aantal en gemiddelde grootte per bedrijf 16

Tabel 3.3 Indeling in bedrijfsgrootteklassen van de bedrijven in de steekproef. 17

Tabel 3.4 Het belang van de neveninkomsten voor het bedrijf. . . . 19

Tabel 3.5 Indeling van de bedrijfshoofden in leeftijdsklassen. . . 20

Tabel 3.6 Is het uw bedoeling dat het bedrijf te zijnertijd door een opvolger wordt voortgezet? 21

Tabel 3.7 Verdeling van de bedrijven over de verschillende kategorieën in de gespreksronde 22

Tabel 3.8 Bedrijfstypering van de bedrijven in de tweede fase . . 24

Tabel 4.1 "Heeft u zorgen over uw bedrijf en hebben de problemen op uw bedrijf te maken met (onderdelen van) het land bouwbeleid?" 27

Tabel 4.2 "Wat zijn uw problemen met de melkquotering?". 29

Tabel 4.3 "Wat zijn uw problemen met de mestwetgeving?". 32

Tabel 4.4 "Ziet u de komende tien jaar met vertrouwen of met zorg tegemoet?" 42

Tabel 4.5 "Denkt u dat uw bedrijf in de huidige omvang over tien jaar nog een volwaardig inkomen oplevert?" 43

Tabel 5.1 "Vindt u dat de melkquotering moet worden versoepeld of helemaal moet worden afgeschaft?" 49

Tabel 5.2 Verdeling van de quota. 50

Tabel 5.3 "Hoe denkt u over de handel in mestquota?" 53

Tabel 5.4 "Bent u voor of tegen quotering van produktie in de akkerbouw?" 55

Tabel 5.5 "Vindt u dat bedrijven aan een maximale grootte moeten worden gebonden?" 56

Tabel 5.6 "Bent u voor of tegen een algemene vestigingswet in de land- en tuinbouw?" 61

Tabel 6.1 "Hoe vaak bezoekt u afdelings-/kringvergaderingen?" . . 74

Tabel 6.2 "Komen er in de afdelings-/kringvergaderingen onderwerpen aan de orde, die voor u en uw bedrijf interessant zijn." 75

Tabel 6.3 "Bent u tevreden over de wijze waarop de NCB voor u en uw bedrijf opkomt? 87

Tabel 6.4 Waardering van de politieke belangenbehartiging van de NCB 89
Tabel 6.5 Waardering van de aktiviteiten van de organisatie. . . . 93
Tabel 6.6 "Denkt u dat de NCB in de toekomst van belang zal zijn voor u, uw gezin en uw bedrijf?" 97
Tabel 6.7 "Vindt u dat we in de toekomst naar één landbouworganisatie toe moeten?" 100
Tabel II.1 "Denkt u dat u een aanvulling op uw inkomen nodig zult hebben?" 141
Tabel II.2 "Waar liggen de mogelijkheden tot vergroting van het inkomen?" 142
Tabel II.3 "Is het huidige land- en tuinbouw beleid gunstig of ongunstig voor de toekomst van uw bedrijf?" 143
Tabel II.4 Onderwerpen voor de afdelingsvergaderingen. 144
Tabel II.5 Onderwerpen voor de kringvergaderingen. 144
Tabel II.6 "Maakt u gebruik van voorlichting van:" 145
Tabel II.7 "Hoeveel uur besteedt u per week aan het lezen van de vakbladen?" 145

WOORD VOORAF

Al langere tijd maakt het bestuur van NCB-kring Nijmegen zich zorgen over de positie van het kleine bedrijf in land- en tuinbouw en over de relatie tussen de leden op deze bedrijven en hun organisatie.
Deze zorg heeft, als vervolg op de cursus 'Strategisch Besturen' van 1987/'88, geleid tot de oprichting van de Werkgroep Kleine Bedrijven. Deze werkgroep heeft het initiatief genomen tot een onderzoek, dat inzicht moest geven in de problemen en perspectieven van de agrarische bedrijven in kring Nijmegen, met bijzondere aandacht voor het kleinere bedrijf. Ook moest het onderzoek antwoord geven op de vraag hoe de leden over de NCB denken en wat zij van hun organisatie verwachten.
Op deze wijze konden ook díe leden aan het woord komen van wie anders niets (meer) gehoord wordt, omdat zij veelal de vergaderingen niet meer bezoeken.

Het onderzoek is verricht door Henk Jan Korpel, die daarvoor een tijdelijke aanstelling heeft gekregen bij de vakgroep Sociologie van de westerse gebieden. Tijdens het onderzoek is hij bijgestaan door een begeleidingscommissie bestaande uit:
Jan Derksen, voorzitter van de NCB-afdeling Bergharen-Hernen,
Jaap Frouws, medewerker van de vakgroep Sociologie van de westerse gebieden,
Bernadien Grisèl, Sociaal Economische Voorlichtingsdienst van de NCB,
Theo Hopman, bestuurslid van de AJW-kring Nijmegen-Maas en Waal,
Albert Olde Daalhuis, medewerker van de Wetenschapswinkel van de Landbouwuniversiteit,
Peter van Rooij, secretaris van NCB-kring Nijmegen.

De NCB heeft een financiële bijdrage geleverd in de kosten van de eerste fase van het onderzoek en de overige kosten zijn na bemiddeling van de wetenschapswinkel betaald door de Landbouwuniversiteit.

Het onderzoek heeft volledig aan de verwachtingen van het kringbestuur voldaan. Het rapport bevat een grote hoeveelheid informatie waarmee kring Nijmegen aan de slag kan. Niet alleen in het komende vergaderseizoen, maar ook in de jaren daarna zal het een inspiratiebron voor het kringbestuur vormen.
Een aantal aanbevelingen uit het rapport zijn reeds in beleidsaanbevelingen omgezet. Zo wordt in het winterprogramma 1989/'90 gestart met de

vorming van vijf rayons en worden de resultaten van dit onderzoek op rayonvergaderingen met de leden besproken.
Uit de onder de leden gehouden enquête komen voorstellen voor een 'kleine boeren beleid' naar voren, die duidelijk afwijken van het gangbare landbouwbeleid. Het kringbestuur zal zich hier op korte termijn over buigen en op basis daarvan met beleidsaanbevelingen naar buiten treden.
Om de band met de leden te verstevigen en hen meer te betrekken bij de beleidsvorming wordt de komende winter een aanvang gemaakt met zogenaamde huiskamerbijeenkomsten.
Aan de ontwikkeling van een milieuplan voor kring-Nijmegen wordt eveneens reeds in het komend seizoen gewerkt.
Tevens is besloten de Werkgroep Kleine Bedrijven tot een permanente adviescommissie van het kringbestuur te maken. De werkgroep zal ervoor zorgen dat de bevindingen van dit rapport en de problematiek van de kleinere bedrijven een punt van voortdurende aandacht vormen.
Vanuit deze achtergrond kiest het kringbestuur ervoor, overeenkomstig één van de aanbevelingen van dit rapport, om zich, wanneer dat nodig blijkt, naar buiten kritischer en onafhankelijker op te stellen dan tot nu toe.

Gezien deze voornemens van kring Nijmegen hebben we er alle vertrouwen in dat dit onderzoek een belangrijke bijdrage kan leveren aan de verbetering van de belangenbehartiging van boeren en tuinders, allereerst in kring Nijmegen van de NCB, maar vervolgens ook in ruimer verband.

Wij willen Henk Jan Korpel bedanken voor de grote inzet waarmee hij in korte tijd zoveel gegevens boven tafel heeft gebracht.
De begeleidingscommissie bedanken wij voor de stimulerende wijze waarop ze dit onderzoek heeft gevolgd.

Tenslotte is een welgemeend woord van dank op zijn plaats voor alle boeren en tuinders in de kring die via het invullen van de enquête of via hun medewerking aan de vraaggesprekken een belangrijke bijdrage hebben geleverd aan het welslagen van dit onderzoek.

Wageningen, 4 juli 1989.

Jaap Frouws, Vakgroep Sociologie van de westerse gebieden
Albert Olde Daalhuis, Wetenschapswinkel Landbouwuniversiteit
René Scholtens, Voorzitter NCB-kring Nijmegen

VOORWOORD VAN DE ONDERZOEKER.

Een onderzoek als dit is nooit het werk van één persoon. Daarom wil ik hier de mensen bedanken die op welke wijze dan ook een bijdrage hebben geleverd aan het onderzoek en met name de mensen die aan de enquête en de gesprekken hebben deelgenomen, de heer Frouws voor de begeleiding vanuit de vakgroep Sociologie van de Westerse Gebieden en de leden van de begeleidingskommissie voor de kritische kanttekeningen.

Henk Jan Korpel

LEESWIJZER.

Het verslag bevat veel informatie en het is denkbaar dat de lezer niet alles van even groot belang vindt. Daarom deze leidraad door het verslag heen.

Hoofdstuk 9 - het laatste hoofdstuk - geeft een overzicht van de belangrijkste konklusies en aanbevelingen; hier worden in kort bestek de meest relevante zaken besproken.

In hoofdstuk 1 en 2 komen de probleemstelling en de gevolgde werkwijze aan bod. In hoofdstuk 3 wordt een beeld gegeven van de samenstelling van de bedrijven in de kring. De problematiek van deze bedrijven komt in hoofdstuk 4 aan bod. In hoofdstuk 5 wordt een alternatief beleid gepresenteerd dat het perdspektief voor bedrijven in de kring wat kan verbeteren. De verhouding van de boeren met de standsorganisatie staat in hoofdstuk 6 centraal. In hoofdstuk 7 komen de aanbevelingen voor het beleid ter sprake; de maatregelen die de organisatie kan treffen om de verhouding met de boeren te verbeteren zijn gebaseerd op suggesties van de boeren. In hoofdstuk 8 tenslotte komt kort de mening van de boeren over het onderzoek naar voren.

INLEIDING: DE N.C.B. EN DE KLEINE BEDRIJVEN IN DE REGIO NIJMEGEN.

Al enkele jaren probeert de NCB-Kring Nijmegen het kontakt met de leden op de kleinere land- en tuinbouwbedrijven te versterken. In het 'Rijk van Nijmegen' zijn - in verhouding tot het NCB-gebied in Noord-Brabant- veel kleinere bedrijven gevestigd. Juist op die bedrijven richten zich de aktiviteiten van de 'Werkgroep Kleine Bedrijven' (de WKB), die door de NCB-kring Nijmegen is ingesteld. De doelstelling van de werkgroep is drieledig:

- Mensen op de kleinere bedrijven meer betrekken bij de aktiviteiten die door de kring worden georganiseerd;
- Als kring meer aandacht besteden aan de positie, de problemen en de perspektieven van de kleinere gezinsbedrijven;
- In de kring en binnen de NCB als geheel initiatieven ontplooien tot verbetering in de positie van de mensen op de kleinere bedrijven.

Op verzoek van deze werkgroep en binnen de hierboven aangegeven doelstellingen is aan de Landbouw-Universiteit Wageningen een onderzoek uitgevoerd naar de problemen en de perspektieven van de kleine bedrijven in de kring. Dit onderzoek komt rechtstreeks voort uit de door de werkgroep gedane aanbevelingen ten aanzien van de kleinere bedrijven. Daartoe behoorden ondermeer het plaatsen van een artikelen-serie over het kleine bedrijf in het kringblad, het pleiten voor een gunstiger behandeling van de kleinere bedrijven in het land- en tuinbouwbeleid bij het hoofdbestuur van de NCB en het stimuleren van studiegroepen voor en door de kleinere bedrijven.
De doelstellingen van de werkgroep en bovenstaande aanbevelingen hebben tot de volgende, algemene, probleemstelling geleid: Wat zijn de problemen en perspektieven van de agrarische bedrijven in kring Nijmegen van de NCB ? In het tweede hoofdstuk wordt deze algemene vraag in een aantal deelvragen vertaald.
Het onderzoek valt uiteen in twee delen: het eerste deel bestaat uit het uitvoeren van een enquête, in het tweede deel van het onderzoek staan de aard, de omvang en de achtergrond van de problemen op de klei-

ne bedrijven meer centraal. Daarin is ook bekeken of de verhouding met de kleinere bedrijven verbeterd kan worden.
In dit verslag komen beide onderdelen van het onderzoek aan de orde. Het eerste deel - de enquêteronde - is voornamelijk kwantitatief gericht, in het tweede deel staan meer de kwalitatieve aspekten van de verhouding NCB - kleinere bedrijven centraal. Beide aspekten zijn van belang voor die verhouding en worden daarom ook tegelijkertijd in dit verslag behandeld. Daarom worden de gegevens uit de eerste onderzoeksfase gepresenteerd naast gegevens uit de tweede fase. In deze inleiding worden kort de achtergronden van het onderzoek besproken. Als eerste kijken we naar de enquête.
De enquête is gehouden onder een aantal bedrijfshoofden, die op aselekte wijze uit het leden-bestand van de NCB - kring Nijmegen zijn getrokken. Het doel van de enquête is het geven van een representatief beeld van de agrarische bedrijven van de NCB-leden in het gebied. Het gaat daarbij in de letterlijke zin om een "beeld", want de antwoorden in de enquête vormen slechts een weerslag van de bedrijfssituatie en de meningen van de bedrijfshoofden. De enquête geeft echter geen uitsluitsel over de ernst van de problematiek op de kleinere bedrijven. Daarom moet de problematiek van de kleinere bedrijven ook in de diepte bekeken worden. Dat gebeurt in de tweede fase: de gespreksronde. Daarin is niet langer sprake van een aselekte keuze van bedrijven. Deze groep is samengesteld uit bedrijfshoofden die in de eerste fase een enquête hebben ingevuld aangevuld met enkele bedrijven die geen enquête hebben ingevuld. Die benadering is zo gekozen om meer te weten van de bedrijven die in de eerste fase niet mee wilden doen en om er zeker van te zijn, dat de kleinere bedrijven niet buiten de boot zouden vallen. Op basis van de bevindingen uit het onderzoek worden alternatieven en suggesties aangedragen voor een beleidslijn, die zich meer op de kleinere bedrijven richt.
De alternatieven en suggesties - de 'aanbevelingen' - hebben echter niet alleen betrekking op de kleinere bedrijven, omdat het onderzoek zich niet tot de kleinere bedrijven heeft beperkt. De problematiek van de kleinere bedrijven kan niet los worden gezien van de algemene krisis in de landbouw en de verhoudingen tussen bedrijven onderling en tussen de organisatie (de NCB) en haar leden. Veel opmerkingen en konklusies hebben dan ook betrekking op de verschillende groepen bedrijven en organisaties, die met de NCB te maken hebben. De probleemstelling richt zich expliciet op alle bedrijven in NCB-kring Nijmegen.

De opzet van dit verslag is als volgt:

- In hoofdstuk 2 wordt verantwoording van het onderzoek gegeven en komen opzet, uitvoering en verwerking van de resultaten uit de beide onderzoeksfasen aan de orde.
- In hoofdstuk 3 wordt aangegeven hoe de bedrijven in kring Nijmegen 'eruit zien', met andere woorden hoe de steekproef in de eerste en tweede onderzoeksfase is samengesteld. Omdat de eerste fase de meest representatieve fase is geweest (daarin is meer dan 10% van de bedrijven, die zijn aangesloten bij de NCB onderzocht, in de tweede fase maar 4%) wordt daarop de meeste nadruk gelegd.
- In hoofdstuk 4 wordt de problematiek van de bedrijven in kring Nijmegen besproken. Problemen op de gezinsbedrijven zijn een belangrijk aspekt van de relatie van de NCB met haar leden. De NCB probeert behulpzaam te zijn in het oplossen van de problemen en het verbeteren van de perspektieven van deze bedrijven; kennis van en inzicht in de problematiek zijn daarom een eerste vereiste.
- In hoofdstuk 5 wordt bekeken wat de alternatieven zijn voor het beleid, zoals dat nu gevoerd wordt: De verwachtingen van de boeren ten aanzien van het landbouwbeleid en de maatregelen die zij afwijzen staan in dit hoofdstuk centraal. Ook wordt aandacht besteed aan de mening van de boeren over de bijdrage die de landbouw moet leveren aan verbetering van het milieu.
- In hoofdstuk 6 wordt de relatie van de NCB met de leden onderzocht en geanalyseerd. Die analyse staat aan de basis van de aanbevelingen die in hoofdstuk 7 worden gedaan. In dit hoofdstuk wordt de houding van de leden ten aanzien van de NCB weergegeven. Daarbij worden de verschillende nivo's en aktiviteiten van de organisatie in beschouwing genomen.
- In hoofdstuk 7 wordt een aantal alternatieven en suggesties geformuleerd. De aanbevelingen richten zich op de gehele organisatie, omdat de verhouding met de kleinere bedrijven, naar onze mening alleen verbeterd kan worden, als de hele organisatie in beschouwing wordt genomen. Enkele suggesties zullen specifiek op deze groep gericht zijn.
- In hoofdstuk 8 zal kort worden ingegaan op de mening van de boeren over de opzet en het verloop van het onderzoek.
- In hoofdstuk 9 tenslotte wordt terug gekeken op het onderzoek en worden de belangrijkste konklusies nog eens op een rijtje gezet.

De titel van het rapport heeft in eerste instantie betrekking op de kleinere bedrijven, als uitgangspunt voor het onderzoek. In het verloop van het onderzoek bleek dat, als we relevante uitspraken en zinvolle suggesties voor verbetering willen opstellen, de organisatie in al haar aspekten en aktiviteiten bekeken moest worden. De vraag wat een kleiner bedrijf is wordt in hoofdstuk 2 beantwoord.

Dit verslag is bedoeld voor een drietal groepen:

- Allereerst zijn daar de leden van de begeleidingskommissie voor het onderzoek. De begeleidingskommissie is door de Werkgroep Kleine Bedrijven ingesteld. In deze kommissie hebben vier vertegenwoordigers van de werkgroep, een vertegenwoordiger van de Wetenschapswinkel en twee onderzoekers zitting. Vanuit de begeleidingskommissie wordt dit rapport verspreid in de bestuurlijke kringen van de NCB-organisatie.
- Op de tweede plaats richt de rapportage zich op de leden van kring Nijmegen en de deelnemers aan het onderzoek. Rapportage aan deze groep zal in een aangepaste en meer beknopte vorm plaats kunnen vinden. Het laatste hoofdstuk lijkt daarvoor een goed uitgangspunt.
- Ten derde is het rapport bedoeld voor iedereen, die belangstelling heeft voor de problematiek van de standsorganisaties en hun verhouding met de leden.

Tot besluit van deze inleiding moet nog gezegd worden, dat het in dit rapport gaat om de mening van de boeren over de NCB. De problematiek wordt dus eenzijdig benaderd. Je kunt je afvragen met welk recht dan uitspraken over 'organisatieverandering en -verbetering' worden gedaan. Dat recht is direkt verbonden met positie van de NCB als belangenbehartigingsorganisatie van de boeren dat wil zeggen een organisatie van, voor en door de boeren.

Met deze opmerking besluiten we de inleiding en wensen de geïnteresseerde lezer veel leesplezier toe.

OPZET, UITVOERING EN VERWERKING VAN HET ONDERZOEK.

2.1. Inleiding.

Het onderzoek bestaat uit twee delen, een enquêteronde en een gespreksronde. De beide fasen van onderzoek verschillen in opzet, reden om ze hier apart te behandelen. Eerst wordt de opzet, uitvoering en verwerking van de enquête besproken (in 2.2.). In 2.3 wordt de opzet van de gespreksronde bekeken.

'Waarom eerst een enquête en daarna een gespreksronde?'is een vraag van veel boeren. De reden is, dat met beide vormen van onderzoek heel verschillende informatie boven tafel komt. In de enquête gaat het om een representatief beeld van de groep boeren in kring Nijmegen en om de bepaling van wat een klein bedrijf is. In de tweede fase staat de mening van de boeren centraal op punten die van belang zijn voor de verhouding tussen de NCB en haar leden. Die verhouding kan nooit alleen benaderd worden door middel van een enquête, want een mening bestaat uit een samenstel van rationele en emotionele argumenten, die in hun verband moeten worden gezien. Een enquête biedt slechts de mogelijkheid tot het stellen van vragen waarop maar een beperkt aantal antwoorden gegeven kan worden.

Evenmin is een gespreksronde bij uitstek geschikt om een representatief beeld op te bouwen van de bedrijven in de kring. De methode is daarvoor te omslachtig. In een vraaggesprek gaat dan teveel tijd verloren met het vragen van feiten. De uiteindelijke verwerking wordt zo een langdurige zaak.

Beide delen van het onderzoek zijn dan ook onlosmakelijk met elkaar verbonden: De eerste fase geeft meer inzicht in de verdeling van de meningen van de boeren in de kring, terwijl de tweede fase meer ingaat op de aard van die opinies. Alleen in opzet, verwerking en uitvoering zijn de beide delen heel verschillend van richting. In dit hoofdstuk staan beide fasen van het onderzoek dan ook naast elkaar, te beginnen met de enquête.

2.2. De enquête.

2.2.1. Opzet van de enquête.

Als voorbereiding op het onderzoek werd een inventarisatie gemaakt van de problemen van de groep 'kleine agrarische bedrijven' in Nederland. Deze inventarisatie en ervaring met de problemen van deze groep bedrijven in kring Nijmegen waren de ingrediënten voor de opstelling van een vragenlijst. De eisen die de werkgroep en de onderzoekers aan de vervaardiging van een enquêteformulier stelden, preciseerden de vervaardiging ervan nog meer. De eisen van de werkgroep waren:

- Een korte enquête van maximaal 4 pagina's,
- waarin de problematiek die de agrarische bedrijven als gevolg van het landbouwbeleid ondervinden, centraal staat, maar ook aandacht wordt geschonken aan de toekomstverwachting van de bedrijfshoofden en hun mening over de NCB en haar aktiviteiten;
- en die een representatief beeld geeft van de groep agrarische bedrijven in de kring.

Deze eisen kwamen voort uit een vooroverleg dat met de werkgroep werd gevoerd. Om een zo hoog mogelijke respons op de schriftelijke enquête te verkrijgen werden nog enkele voorwaarden toegevoegd:

- een goede publicitaire begeleiding, die de lijn van het onderzoek duidelijk zou toelichten;
- een overzichtelijke, begrijpelijke enquête;
- het moest vooral gaan om de leden met de boerenbedrijven; de enquête richtte zich daarom op de bedrijfshoofden (en niet op het gezin, de opvolger etc. etc.)
- een aanvullende eis was verder dat het percentage kleine bedrijven op de gehele populatie moest kunnen worden vastgesteld.

Deze randvoorwaarden zijn de eerste stap in de opstelling van een vragenlijst en samen met de algemene probleemstelling[1] komen daar vier konkrete vragen uit voort:

1. Welke problemen ondervinden de bedrijven in NCB-kring Nijmegen als gevolg van het huidige landbouwbeleid?

---

[1] De algemene probleemstelling luidt: "Wat zijn de problemen en perspektieven van de kleinere bedrijven in de NCB-kring Nijmegen ?"

2. In welke mate beïnvloeden deze problemen de toekomstperspektieven van deze bedrijven?
3. Welke punten maken onderdeel uit van een beleid dat de perspektieven van die bedrijven zou kunnen verbeteren?
4. Kan de NCB een rol spelen in de totstandkoming van een voor deze bedrijven gunstig beleid en welke invulling zou aan die rol gegeven moeten worden?

Op basis van deze vragen is een enquête opgesteld, die uit zes onderdelen bestaat (zie hieronder). De vragenlijst is vervolgens uitgetest bij drie bedrijven, om na te gaan of verbeteringen moesten worden aangebracht. Deze 'pretest'-fase leidde inderdaad tot een aantal korrekties. De gekorrigeerde vragenlijst is nogmaals door de WKB besproken. Na dit overleg zijn nieuwe verbeteringen aangebracht en was de vragenlijst klaar om verzonden te worden.

Het enquête-formulier, dat uiteindelijk is gebruikt, besloeg niet meer dan vier pagina's en viel uiteen in een zestal onderdelen, te weten:

A. Persoonlijke gegevens
B. De bedrijfsomvang
C. De problemen op het bedrijf
D. De toekomst van het bedrijf
E. Het gewenste beleid
F. De belangenbehartiging van de NCB

Het merendeel van de vragen in de enquête heeft een beperkt aantal keuze-mogelijkheden. Een achttal vragen heeft zowel keuzemogelijkheid als een mogelijkheid van invulling naar eigen inzichten; drie vragen hebben een open karakter. In totaal zijn iets meer dan 80 variabelen in de enquête getoetst.

Voorafgaand aan de enquête is een informatiebrief aan alle leden van de kring gezonden. De enquête zelf is begeleid door een brief van de begeleidingsgroep/onderzoekers, waarin ondermeer de anonimiteit van de respondenten ten overstaan van de NCB werd gewaarborgd en werd uiteengezet dat de vragen bij voorkeur door het bedrijfshoofd moesten worden beantwoord.

2.2.2. Het steekproefkader: omvang en opzet.

Er werd een steekproef getrokken uit de gehele populatie, dat wil zeggen "alle gewone leden van de NCB-kring Nijmegen, die bedrijfshoofd

zijn". De steekproef is aselekt getrokken uit de alfabetische en op afdeling geordende ledenlijst. Elke afdeling is naar rato vertegenwoordigd, wat inhoudt dat het percentage leden - uit een afdeling - in de steekproef overeenkomt met het aandeel van die afdeling in de kring.
De omvang van de steekproef is vastgesteld op minstens 10% van de populatie. Dat percentage geeft een waarborg voor de representativiteit van de resultaten van de enquête. Het totaal aantal gewone leden in kring Nijmegen is 925. Van deze 925 bedrijven zijn er 121 zonder bedrijfscode (zonder bedrijf), zodat de totale populatie 804 bedrijven omvat. De enquêtes zijn uitgezet onder alle gewone leden, om niet op voorhand de leden met een bedrijf dat toch is voortgezet - hoewel het niet meer als zodanig te boek staat - uit te sluiten. Onder deze groep kan zich bijvoorbeeld een aantal mensen bevinden dat de 65-jarige leeftijd heeft bereikt.
In totaal zijn 135 enquêtes uitgezet, waarvan er 89 (11,1% van de populatie) bruikbaar waren. Het aandeel van 10% van alle leden met een bedrijf is dus ruimschoots gehaald. Van alle verzonden vragenlijsten is dan 65,9% (89/135) bruikbaar.

2.2.3. Verzameling van de resultaten.

Na de uiteindelijke opstelling van de vragenlijst en het bepalen van het steekproefkader vindt begin november 1988 de verspreiding van de formulieren plaats.
De vragenlijsten werden vooraf genummerd, zodat de nummers korresponderen met de bedrijven, die een formulier krijgen toegezonden. Een ruime week na toezending van de formulieren - 7 november 1988 - werden ze bij de bedrijfshoofden thuis opgehaald door een vertegenwoordiger van het afdelingsbestuur in een gesloten enveloppe en zonder vermelding van naam en adres.
De nummering van de formulieren maakt selektie van een aantal respondenten uit de steekproef voor de tweede fase van het onderzoek mogelijk.
Na inname van de formulieren is half november begonnen met de verwerking van de resultaten.

2.2.4. Verwerking van de resultaten.

Verwerking van de vragenlijsten is uitgevoerd door medewerkers van de vakgroep Sociologie van de Landbouwuniversiteit, met behulp van het SPSS-programma. Begin december 1988 waren de resultaten bekend. Enkele variabelen krijgen in de verwerkingsfase een andere indeling. Zo worden de vragen naar de bedrijfsonderdelen en de omvang van die onderdelen omgerekend naar standaard bedrijfseenheden (sbe). Na bepaling van het aantal sbe/bedrijf worden de bedrijven onderverdeeld in 5 grootteklassen:

1. zeer kleine bedrijven: minder dan 90 sbe;
2. kleine bedrijven: 90 - 150 sbe;
3. middenbedrijven: 151 - 250 sbe;
4. grote bedrijven: 251 - 350 sbe;
5. zeer grote bedrijven: meer dan 351 sbe.

Tot de groep kleinere bedrijven behoren dus de bedrijven tot 150 sbe; deze groep staat in het onderzoek centraal.

2.3. Rapportage en voortzetting: de tweede ronde.

De resultaten uit de eerste fase zijn besproken in een eerste interimrapport, dat de begeleidingskommissie half januari 1989 is voorgelegd. De konklusies uit het eerste deel van het onderzoek vormen de basis voor de gespreksronde. De kommissie geeft dan haar goedkeuring aan het onderzoeksvoorstel voor de tweede fase.

2.3.1. De opzet van de tweede fase.

Uit de eerste fase blijft vanzelfsprekend een groot aantal vragen over. Wat de boeren precies vinden van de NCB en de bijdrage die zij zou kunnen leveren aan verbetering van de sociale en ekonomische positie van de bedrijven in Kring Nijmegen is dan nog zeer onduidelijk. Op basis van de vragen die uit de eerste fase overbleven is een probleemstelling geformuleerd, die zeer nauw aansluit op de probleemstelling in de eerste fase van het onderzoek:

Wat zijn de achtergronden en de ernst van de problemen op de kleinere bedrijven in kring Nijmegen; is er voor deze groep enig perspektief en

welke rol kan de NCB spelen in het oplossen van problemen op deze bedrijven of het verbeteren van het perspektief.

Deze probleemstelling bouwt direkt voort op de konkretisering van de probleemstelling die in de eerste fase is gebruikt (zie par. 2.1.1.). De nadruk ligt in de tweede fase van het onderzoek meer op de positie van de kleinere bedrijven. Na de eerste fase is ongeveer bekend om welke groep het gaat. Daarom wordt geprobeerd de samenstelling van de steekproef in het tweede deel zo te vormen dat de kleinere bedrijven meer aan bod komen.
Uit de eerste fase blijft een zevental punten over, die de leidraad hebben gevormd voor het opstellen van een vragenlijst voor de gesprekken:

1. Het bedrijf, de problemen op het bedrijf, de toekomstverwachting en meer algemeen, de overschot- en milieuproblematiek in de land- en tuinbouw. De bedrijfssituatie vormt het uitgangspunt voor de gesprekken
2. Het denken over nevenberoepsbedrijven, waaronder bedrijven worden verstaan, die minder dan 50% van hun inkomen uit het eigen agrarische bedrijf halen. Die definitie sluit niet helemaal aan bij de gangbare definitie (opgesteld door het CBS en het LEI) van nevenberoepsbedrijven die uitgaat van de verdeling van de arbeidstijd over de verschillende aktiviteiten in een gezinssbedrijf.
3. De mening van de boeren over het 'alternatieve' beleid. In de enquête is de mening van de boeren gevraagd over verschillende beleidspunten, zoals melkquotering, mestwetgeving, een quotering in de akkerbouw, bedrijfsgrootte-beperking en een vestigingswet. De mening van een meerderheid van de boeren op deze vijf punten vormt het alternatieve beleid. In de gespreksronde zijn ze in de vorm van stellingen nogmaals aan de boeren voorgelegd.
4. De mening van de boeren over de NCB in haar geheel en de rol van de NCB in de toekomst. Ook daarop is in de enquête al uitgebreid ingegaan; in de gespreksronde vormt het wederom een van de belangrijkste onderdelen: het is het uitgangspunt voor het opstellen van aanbevelingen en suggesties, die vooral betrekking hebben op de verhouding tussen de organisatie en de leden. De manier waarop de politieke belangen van de boeren worden behartigd komt daarbij ook aan bod.

5. Daarbij inbegrepen is ook de mening van de boeren over het funktioneren van de diensten van de NCB, zoals de SEV, de Juridische Dienst en het Boekhoudbureau.
6. De mening over vergaderingen op kring- en afdelingsnivo en het funktioneren van bestuursleden op deze nivo's. De afdeling en de aktiviteiten die op dat nivo worden georganiseerd vormen de basis van de organisatie en het meest direkte kontakt met de leden.
7. Tot slot is één van de verrassende uitkomsten van de enquête dat een meerderheid van de boeren één standsorganisatie in de Nederlandse land- en tuinbouw wil. De gespreksronde is de ideale mogelijkheid om naar de motieven voor die uitspraak te vragen.

De nadruk in de gesprekken ligt op de mening van de boeren over de NCB en de manieren waarop het kontakt met de leden verbeterd kan worden. Er moet met klem op worden gewezen, dat de gegevens uit de tweede ronde niet kunnen worden gebruikt om kwantitatieve stellingen te onderbouwen als "een meerderheid van de boeren is ervoor om de handel in melkquota stop te zetten." Die uitspraak kan slechts gedaan worden op basis van de gegevens uit de enquête. Hooguit kan men zeggen, dat "veel boeren vinden, dat de handel in melkquota moet worden verboden, omdat zij denken, dat quotumhandel leidt tot het opdrijven van de grondprijzen", of ...."tot bemoeilijken van de overname van het bedrijf", of "tot verdwijnen van bedrijven, die niet aan de handel deel kunnen nemen". Interpretatie is dus een zaak van voorzichtig met de gegevens omgaan; het is natuurlijk wel zo, dat uitspraken uit de eerste fase bevindingen uit de tweede ondersteunen en andersom.

2.3.2. Opzet van de gesprekken.

De gesprekken zijn gevoerd aan de hand van een lijst met te bespreken punten. Deze methode blijkt over het algemeen beter te werken, dan het voeren van zogeheten 'open' gesprekken', omdat daardoor de opbouw van de gesprekken vergelijkbaar is. Welke vragen precies zijn gesteld en op welke manier hangt grotendeels van de respondent af. De gesprekken zijn vooral met de bedrijfshoofden gevoerd, hoewel in een aantal gevallen ook de echtgenote of de bedrijfsopvolger bij het gesprek aanwezig is geweest.

Vooraf zijn een aantal selektiekriteria[2] opgesteld, die betrekking hadden op de samenstelling van de groep, die deel zou nemen aan de gesprekken. Hij is samengesteld uit 28 bedrijven, die aan de enquête deel hebben genomen en een zestal bedrijven, die dat niet hebben gedaan. De onderzoekers verwachtten dat zich in deze groep vooral kleinere bedrijven zouden bevinden. Die verwachting is gedeeltelijk uitgekomen: vier van de zes bedrijven behoren tot de groepen zeer kleine en kleine bedrijven.
De bereidheid tot medewerking aan de gesprekken bleek vooral in de groepen tot 150 sbe tegen te vallen: bijna alle kleine en zeer kleine bedrijven die een enquête hebben ingevuld zijn benaderd.
Op het totaal van 18 bedrijven in de groep kleine bedrijven zeiden er 7 'ja' op de vraag of ze bereid waren deel te nemen; met 3 bedrijven in deze groep is geen kontakt verkregen, de overige 8 zeiden 'nee'. Ook in de kleinste groep, de groep tot 90 sbe zaten een aantal afvallers. De redenen om niet mee te werken lopen nogal uiteen. Het meest gehoorde excuus is 'geen tijd', maar ook ziekte, of 'niets meer met de NCB te maken willen hebben' zijn aangevoerd als motief om niet deel te nemen. In de kleinste groep wordt vaak het excuus gebruikt, dat de NCB van geen enkel belang meer is voor het bedrijf, omdat andere bronnen van inkomen van veel groter belang zijn voor het huishouden.

De bedrijfshoofden die zijn uitverkoren om aan de tweede ronde deel te nemen zijn telefonisch benaderd voor een afspraak. Voor bedrijven die weigerden is een alternatief gezocht in samenstelling en grootte overeenkomend met het bedrijf dat weigerde.
In totaal zijn er 19 bedrijven in de tweede ronde, die tot de kleineren behoren; dat is 56% van het totaal aantal bedrijven. In de steekproef voor de enquête bedraagt dit aantal 41%.
Op basis van de gegevens uit de tweede ronde kan worden vastgesteld, dat ook in de groep van 151 tot 250 sbe veel bedrijven zitten met gelijksoortige problemen als de groep kleinere bedrijven. Ook in hun mening over de NCB is er een overeenkomst.

Na een eerste telefonisch kontakt zijn de mensen die hun medewerking hebben verleend bezocht en hebben we hen de vragen voorgelegd. De meesten blijkt het hoofdonderwerp - de eigen standsorganisatie - toch wel

---

[2] Die selektiekriteria zijn bedrijfsgrootte en -type, regio, leeftijd.

aan te spreken. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de duur van de gesprekken, die van te voren was ingeschat op 1,5 à 2 uur. De meeste gesprekken hebben 2,5 à 3 uur geduurd, met een enkele uitschieter naar boven toe. Van 17 gesprekken zijn bandopnames gemaakt, die achteraf zijn uitgewerkt. Van de overige 17 gesprekken zijn aantekeningen gemaakt, waarvan de meesten zo snel mogelijk naderhand zijn uitgeschreven. Het maken van bandopnames is gedaan met instemming van de respondent.
In de loop van de tweede fase is de leidraad voor de gesprekken enkele malen veranderd. Dat betekent feitelijk dat het aantal vragen dat gesteld is, toenam, omdat meer gegevens boven tafel kwamen. De nadruk komt ook meer op de mening van de boeren over het NCB-beleid en de NCB-organisatie te liggen. De boeren worden uitgenodigd mee te denken over de mogelijkheden het kontakt tussen leden en organisatie te verbeteren.
De resultaten op het onderdeel 'problemen op de bedrijven' (zie hoofdstuk 3) zijn minder veelzeggend, omdat men op dit punt over het algemeen nogal terughoudend is: veel mensen blijken niet bereid direkt en diep door te praten over de problemen die op het bedrijf spelen, en dat is wel begrijpelijk. Een enkeling komt op dit onderwerp terug als het gesprek wat langer gaande is, de meesten vinden dat echter niet nodig.

DE BEDRIJVEN IN KRING NIJMEGEN.

3.1. Bedrijfsgrootte en bedrijfssamenstelling.

In deze paragraaf worden de grootte van de bedrijven en de bedrijfssamenstelling bekeken; de resultaten uit de enquête worden-indien mogelijk - vergeleken met de gegevens die voor Nederland bekend zijn. De groep bedrijven is als volgt over de verschillende bedrijfstypen verdeeld:

Tabel 3.1 Verdeling van de bedrijven over de verschillende bedrijfstypen voor kring Nijmegen en Nederland[1].

Bedrijfstype	Nijmegen		Nederland
	aantal	%	%
Rundveehouderij	36	42,9	42,2
Intensieve veehouderij	11	13,1	19,7
Gekombineerd bedrijf	19	22,6	4,9
Akkerbouwbedrijf	14	16,7	23,3
Tuinbouwbedrijf	4	4,8	10,0
Onbekend	5	5,6	-
Totaal	89[2]	100,0	100,0

Bron: CBS/LEI - Landbouwjaarcijfers, 1987.

Het blijkt dat in kring Nijmegen wat minder intensieve veehouderij, akkerbouw en tuinbouw en veel meer gekombineerde bedrijven voorkomen.

---

[1] De indeling die in deze tabel wordt gehanteerd is gebaseerd op de typering van het CBS. Daarin worden bedrijven met een aktiviteit, die meer dan 60 % van het totale aantal sbe in beslag neemt tot één bepaald bedrijfstype gerekend. Ligt die verhouding anders dan wordt het betreffende bedrijf ingedeeld in de groep 'Gekombineerd bedrijf'.

[2] Bij 5 bedrijven in de steekproef waren de bedrijfsonderdelen niet opgegeven; Het ging zonder uitzondering om kleine bedrijven, waarbij het grootste deel van de inkomsten niet uit het bedrijf kwam.

Vooral de kombinatie rundveehouderij/intensieve veehouderij komt veelvuldig voor, maar ook de kombinatie rundveehouderij/akkerbouw is vertegenwoordigd. De bedrijven van de NCB-leden in de streek zijn vooral gespecialiseerd in de richting van de rundveehouderij - al dan niet in kombinatie met intensieve veehouderij of akkerbouw - en daarvan maken de bedrijven met melkvee verreweg het grootste deel uit (meer dan 90%). Een totaal van 56 bedrijven (62,9%) - samengesteld uit de bedrijven met melkvee, jongvee meststieren en overig rundvee - ontwikkelt aktiviteiten in de rundveesektor. Het volgende staatje geeft een overzicht van het aantal bedrijven per bedrijfstak.

Tabel 3.2 Bedrijfsaktiviteiten naar aantal en gemiddelde grootte per bedrijf.

Bedrijfsaktiviteit	aantal bedrijven	percentage van 89	gemiddelde grootte	eenheid
melkvee	41	46,1	45,6	stuks
jongvee	51	57,3	37,6	stuks
meststieren	13	14,6	33,3	stuks
overig rundvee	14	15,7	10,4	stuks
fokzeugen/-beren	18	20,2	85,6	stuks
mestvarkens	27	30,3	249,0	stuks
opfokzeugen	11	12,4	56,5	stuks
leghennen	4	4,5	7133,0	stuks
schapen	6	6,7	33,7	stuks
akkerbouw	25	28,1	8,96	ha
vollegrondsgroenteteelt	5	5,6	5,86	ha
fruitteelt	9	10,1	6,23	ha
glastuinbouw	5	5,6	3840,0	m^2
grasland	81	91,0	14,56	ha
(snij)maïs	34	38,2	4,43	ha
boomteelt	4	4,5	3,10	ha

Uit de tabel blijkt wederom de sterke koncentratie op de melkveehouderij. Melkvee wordt vaak in kombinatie met het jongvee gehouden; jongvee-opfok als aparte aktiviteit op het bedrijf komt weinig voor. In twee gevallen gaat het om bedrijven die onder de SLOM-regeling vallen.

De meeste bedrijven hebben een aanzienlijke hoeveelheid grasland in gebruik, in verhouding tot de overige bedrijfsonderdelen. De totale oppervlakte kultuurgrond per bedrijf ligt boven het Nederlandse gemiddelde van ongeveer 15,8 ha per bedrijf: Het gemiddelde bedrijf in de regio Nijmegen omvat 18,8 ha waarvan gemiddeld 13,6 ha in eigendom en 5,2 ha gepacht. Het grote areaal grasland/bedrijf hangt natuurlijk samen met de dominantie van de melkveehouderij in het gebied. De nevenberoepsbedrijven in de steekproef voorzien gedeeltelijk in hun onderhoud door middel van ruwvoerproduktie en ook die produktie kan een flink areaal omvatten.

In de inleidende hoofdstukken is al aangegeven dat na bepaling van de omvang van de verschillende bedrijfsonderdelen de bedrijven in grootteklassen ingedeeld zijn. Deze indeling komt niet overeen met de indelingen die door het LEI wordt gehanteerd, maar geeft desondanks een goed beeld van de verhouding tussen de verschillende klassen. De bedrijven zijn onderverdeeld in 5 klassen, zodat duidelijkheid verkregen kan worden over de omvang van de groep 'kleinere bedrijven'. De 89 bedrijven in de steekproef hebben een gemiddelde omvang van 150,39 sbe. Het Nederlands gemiddelde ligt op 168 sbe. De verdeling over de klassen ziet er als volgt uit.

Tabel 3.3 Indeling in bedrijfsgrootteklassen van de bedrijven in de steekproef.

Klasse	aantal bedrijven	%	% in Brabant	% in Nederland
Minder dan 90 sbe	26	29,2	35,6	36,8
90 - 150 sbe	18	20,2	15,8	17,7
151 - 250 sbe	31	34,8	26,1	23,7
251 - 350 sbe	10	11,2	13,9	12,2
meer dan 351 sbe	4	4,5	8,6	9,0
TOTAAL	89	100,0	100,0	100,0

Bron voor Nederland: CBS/LEI Landbouwjaarcijfers 1987.
Bron voor Brabant: CBS-Landbouwtelling 1985.

De verdelingen over de verschillende klassen blijken redelijk overeen te komen, de omvang van de middenklasse bedrijven in kring Nijmegen is echter aanzienlijk groter dan in de rest van Nederland. Dat betekent

minder zeer grote bedrijven (meer dan 351 sbe) en minder zeer kleine bedrijven (minder dan 90 sbe). Daarentegen zijn er in de kring wel wat meer kleine bedrijven (90 - 150 sbe). De indruk dat kring Nijmegen een regio is waar het kleine bedrijf overheerst wordt door bovenstaande verdeling niet bevestigd.

Ten opzichte van het centrum van het NCB-gebied, de provincie Brabant, kan een duidelijk verschil in bedrijfsgrootte gekonstateerd worden: Er zijn in kring Nijmegen minder grote en zeer grote bedrijven dan in Brabant, wat resulteert in een hogere gemiddelde bedrijfsgrootte van ongeveer 190 sbe[3].

We hebben al gekonstateerd dat de bereidheid tot medewerking juist in de groepen zeer kleine en kleine bedrijven het minst is. Uit andere gegevens die in de tweede ronde zijn verzameld blijkt dat deze groepen vinden, dat de NCB weinig of niets meer voor het bedrijf kan betekenen en dat zij geen verplichtingen aan de NCB hebben omdat zij geen gebruik meer maken van de faciliteiten, die de organisatie de leden biedt. Er is dan ook enige grond voor het vermoeden dat het percentage kleinere bedrijven in de kring iets hoger ligt dan uit de enquête naar voren is gekomen.

Behalve bedrijfstype en bedrijfsgrootte kan op nog een faktor een onderscheid tussen de bedrijven worden aangebracht: ook de verdeling tussen hoofdberoeps- en nevenberoepsbedrijven wordt steeds meer van belang. In de enquête is de bedrijfshoofden gevraagd te vermelden of zij neveninkomsten hebben en hoe die inkomsten zich verhouden tot het inkomen uit het bedrijf. Bij de indeling in hoofd- en nevenberoepsbedrijven wordt een ander indelingskriterium dan dat van het CBS en het LEI gebruikt. Zij gaan bij de verdeling van hoofdberoepsbedrijven en nevenberoepsbedrijven uit van het aandeel arbeidstijd dat op het bedrijf of buiten het bedrijf wordt besteed. Het CBS en het LEI hanteren de grens van 50% van de arbeidstijd van het bedrijfshoofd als maatstaf voor de indeling in hoofd- of nevenberoepsbedrijven. Deze definitie laat echter de verschillende mogelijkheden van samenstelling van arbeid op en buiten het bedrijf buiten beschouwing. Om die reden hebben we gekozen voor de omschrijving: "Een nevenberoepsbedrijf is een bedrijf waar meer dan de helft van het inkomen van het gezin c.q. bedrijfshoofd afkomstig is uit arbeid buiten het eigen bedrijf". Ook tegen deze definitie is wel het een en ander in te brengen, maar het grote voordeel

---

[3] De gemiddelde bedrijfsgrootte is gebaseerd op een schatting.

van deze benadering is dat zij zich meer direkt richt op de ekonomische positie van het gezinsbedrijf. Daarmee wordt de inbreng van arbeid en inkomen van man, vrouw en kinderen in het huishouden als gelijkwaardig gezien.

'Nevenberoepers' zijn een groeiende groep in de landbouw, die echter vaak laag op de "professionele" schaal worden ingeschat. Die lage waardering is, blijkens het rapport "Arbeid naast het bedrijf in de agrarische sektor", onterecht; 'nevenberoepers' - zo stellen de auteurs- gaan uit financiële noodzaak buitenshuis werken. Nederland kent volgens het CBS/LEI ongeveer 20% nevenberoepsbedrijven en scoort daarmee laag in vergelijking tot andere Europese landen; daar ligt het percentage veel hoger.

Hoe is de verdeling tussen hoofd- en nevenberoepsbedrijven in de regio Nijmegen? Van de 70 (78,7% van 89) bedrijven, die de vraag naar de neveninkomsten beantwoordden hebben er 28 (31,5%) neveninkomsten en 43 (48,3%) niet.

Tabel 3.4 Het belang van de neveninkomsten voor het bedrijf.

Neveninkomsten	aantal bedrijven	% van 89 bedrijven
Geen	43	48,3
Kleiner dan inkomsten uit het bedrijf	10	11,2
Gelijk aan inkomsten uit het bedrijf	1	1,1
Groter dan inkomsten uit het bedrijf	16	18,0
Onbekend	19	21,3
TOTAAL	89	100,0

Het aantal nevenberoepsbedrijven ligt volgens de definitie, die in dit rapport wordt gehanteerd, iets lager dan in de rest van Nederland: het gaat in kring Nijmegen om 19,0% (17 van de 89 bedrijven) van alle bedrijven. Het verschil is niet van betekenis, zodat gekonstateerd kan worden dat de leden van de kring zich in dit opzicht niet aan het gemiddelde Nederlandse beeld onttrekken. De groep met een bedrijf tot 90 sbe in de tweede fase bestaat bijna uitsluitend uit nevenberoepsbedrijven. Uit berekening van de verbanden tussen de beide variabelen in de enquête komt eveneens een zeer sterk verband naar voren tussen nevenin-

komsten en bedrijfsgrootte. Onder de ander bedrijfsklassen blijkt het hebben van een andere bron van inkomsten buiten het bedrijf niet of nauwelijks voor te komen.
In paragraaf 3.3 wordt uitgebreid teruggekomen op de samenstelling van de groep bedrijven, die aan de gespreksronde hebben deel genomen.

3.2. Samenstelling van het huishouden.

In deze paragraaf worden enkele achtergrondgegevens gepresenteerd die van belang zijn voor een beter begrip van de positie van de bedrijven in de kring. Daartoe behoren de leeftijd van het bedrijfshoofd, de gezinsgrootte en de intentie van het bedrijfshoofd het bedrijf voort te laten zetten.
De gemiddelde leeftijd van de bedrijfshoofden in de steekproef is aan de hoge kant: 49 jaar. Het jongste bedrijfshoofd is 24 jaar, het oudste 79 jaar. Als de respondenten worden ingedeeld in leeftijdsklassen ontstaat het volgende beeld.

Tabel 3.5 Indeling van de bedrijfshoofden in leeftijdsklassen.

Leeftijdskategorie	aantal	percentage Nijmegen	percentage Nederland
20 - 35 jaar	13	14,6	9,2
36 - 45 jaar	15	16,8	22,7
46 - 55 jaar	32	36,0	34,3
56 - 65 jaar	14	15,7	24,4
Ouder dan 65 jaar	12	13,5	9,3
Onbekend	3	3,4	
TOTAAL	89	100,0	100,0

De tabel laat zien dat ongeveer de helft van de bedrijfshoofden in de enquete van gemiddelde leeftijd is (tussen de 36 en de 55 jaar). Ruim een derde van alle bedrijfshoofden is tussen de 46 en 55 jaar en dat verklaart gedeeltelijk de hoge gemiddelde leeftijd. Verder blijken er weinig jongere boeren in de steekproef aanwezig en veel oudere boeren. Deze verhouding kan worden opgevat als een uitdrukking van de vergrijzing van het platteland.
De gegevens van de kring wijken niet signifikant af van de gegevens van de totale Nederlandse agrarische bevolking; de gemiddelde leeftijd over

Nederland ligt nog 1,6 jaar hoger dan in kring Nijmegen en bedraagt 50,6 jaar.
Het aantal sbe blijkt zich omgekeerd evenredig te verhouden tot de leeftijdsklasse; met andere woorden, het zijn vooral de oudere bedrijfshoofden, die de kleinere bedrijven hebben.
De gemiddelde grootte van de gezinnen van de bedrijfshoofden bedraagt 3,8 personen en ligt daarmee hoger dan het Nederlands gemiddelde, dat op ongeveer 3,2 personen per gezin ligt. De samenstelling van de gezinnen komt wel overeen met het Nederlandse beeld[4].
Een groot deel van de ondervraagden wil dat het bedrijf te zijnertijd door een opvolger wordt voortgezet. 65 van de 89 bedrijven (73,0%) beantwoordden de vraag.

Tabel 3.6 Is het uw bedoeling dat het bedrijf te zijnertijd door een opvolger wordt voortgezet?

Antwoordkategorie	aantal	%
Ja	47	52,8
Nee	18	20,2
Onbekend	24	27,0
TOTAAL	89	100,0

Uit de tabel blijkt dat 47 van de 89 bedrijfshoofden (52,8%) van plan zijn het bedrijf voort te laten zetten door een opvolger. De overigen hebben ofwel geen opvolger, of zien hun bedrijf te klein worden. Nevenberoepers zullen minder dan hoofdberoepers of full-time boeren geneigd zijn het bedrijf voort te zetten. Het percentage van 52,8% is laag in vergelijking met cijfers van een aantal jaren terug, toen ongeveer 90% van de boeren nog van plan was het bedrijf door een opvolger voort te laten zetten[5]. Bovendien blijken het vooral de grotere bedrijven zijn, die aan bedrijfsopvolging denken.
In de tweede fase blijkt dat de intentie het bedrijf voort te laten zetten en de werkelijkheid nogal ver uit elkaar kunnen liggen. Van de 34 bedrijven zijn er 7 (20,6%) die in de afgelopen tien jaren zijn overgenomen, of in de komende vijf jaar zullen worden overgenomen. In

---

[4] Zie bijlage 2.

[5] Cijfer voor Nederland.

de hele steekproef zijn maar 10 boeren jonger dan 30 jaar. Hoewel niet helemaal vergelijkbaar suggereren de gegevens uit de tweede ronde dat het overname-percentage in de land- en tuinbouw nog steeds dalende is.

3.3. De bedrijven in de gespreksronde.

In totaal zijn 34 bedrijven bezocht, die als volgt verdeeld zijn over de verschillende grootte-klassen[6].

Tabel 3.7 Verdeling van de bedrijven over de verschillende kategorieën in de gespreksronde[7].

Bedrijfsgrootte	aantal	steekproef verdeling
Tot 90 sbe	11	10
91 - 150 sbe	8	7
151 - 250 sbe	9	12
251 - 350 sbe	2	4
Meer dan 350 sbe	4	1
TOTAAL	34	34

In de gespreksronde zitten wat meer kleinere bedrijven en wat meer zeer grote bedrijven. Omdat er wat minder grote bedrijven (251 - 350 sbe) in de groep zitten is het totaal resultaat dat er één groot bedrijf teveel in de gespreksronde aanwezig is. Dat heeft ook tot gevolg, dat de gemiddelde bedrijfsgrootte in de tweede fase stijgt met een 20 sbe tot 171,4 sbe.
Op één na alle bedrijven in de groep tot 90 sbe (in totaal 11 bedrijven) behoren tot de nevenberoepsbedrijven. Zij verkrijgen 50% of meer van hun inkomsten uit andere bronnen dan het eigen bedrijf. 3 van de 10 nevenberoepsbedrijven hebben een AOW-, WAO-, of AAW uitkering. 7 hebben een beroep in of buiten de landbouw. Het bedrijfshoofd dat nog wel volledig in de landbouw aktief is staat op het punt het bedrijf te sane-

---

[6] In de tabel zijn dus ook de bedrijven opgenomen, die geen enquête hebben ingevuld.

[7] In de laatste kolom ziet u de verdeling, zoals die volgens de gegevens uit de eerste ronde moet zijn (zie tabel 3.3).

ren, omdat hij en zijn gezin geen bestaan kunnen opbouwen van de inkomsten uit het bedrijf.

In de groep van 91 tot 150 sbe zijn geen nevenberoepsbedrijven aanwezig. Elk bedrijf in deze kategorie behoort tot de voltijdsbedrijven. In deze groep is het inkomensprobleem het meest urgent: de bedrijven zijn eigenlijk te klein om er een volledig gezinsinkomen uit te halen, of dreigen in de nabije toekomst te klein te worden. Een aantal bedrijven leidt al enige jaren verlies en ziet nauwelijks mogelijkheden het hoofd boven water te houden. Het zijn vooral de varkenshouderijen die in moeilijkheden verkeren. In de tijd dat het onderzoek heeft gelopen trokken de varkensprijzen weer wat aan en dat kan de stemming onder de boeren wat verbeterd hebben.

In de groep van 151 - 250 sbe zijn een tweetal bedrijven, die nog een andere bron van inkomsten hebben, maar die bedraagt veel minder dan de helft van het totale huishoudensinkomen. De rest van de bedrijven behoort tot de voltijds-bedrijven. De melkveehouderij is de overheersende tak, vaak in kombinatie met een andere aktiviteit. De problemen in deze groep zijn nog steeds nauw verwant aan de problemen van de zeer kleine en kleine bedrijven, zoals we in het volgende hoofdstuk zullen zien. Een aantal boeren in deze groep vindt het bedrijf niet groot genoeg om in de toekomst in een volledig inkomen voor het huishouden te kunnen voorzien. Ook overname van het bedrijf vormt hier een probleem.

In de groepen grote en zeer grote bedrijven is een grote variatie in aard en samenstelling: tuinbouw, fruitteelt, melkveehouderij, intensieve veehouderij en akkerbouw in kombinatie met intensieve veehouderij of rundveehouderij zijn vertegenwoordigd.

In de bedrijfstypering is enig verschil tussen de eerste en de tweede ronde, zoals blijkt uit de volgende tabel:

Tabel 3.8 Bedrijfstypering van de bedrijven in de tweede fase.

Bedrijfstypering	Aantal	Steekproef verdeling[8]
Rundveehouderij	10	14
Intensieve veehouderij	6	4
Gekombineerde bedrijven	6	8
Akkerbouwbedrijven	10	6
Tuinbouwbedrijven	2	2
TOTAAL	34	34

Uit de tabel blijkt de verschuiving van rundveehouderij en gekombineerde bedrijven naar akkerbouw en intensieve veehouderij. Die verschuiving naar de akkerbouw laat zich verklaren door het grotere aandeel van de nevenberoepsbedrijven in de tweede onderzoeksfase. Deze bedrijven koncentreren zich voornamelijk op extensieve produkten als ruwvoer en schapenhouderij. Daardoor neemt in verhouding tot de enquête het aantal onderdelen per bedrijf sterk af.

Naar de persoonlijke gegevens van de deelnemers aan de gesprekken is niet gevraagd. Alleen naar de aanwezigheid van bedrijfsopvolging op het bedrijf is geïnformeerd. De gemiddelde leeftijd in de gespreksronde bedraagt naar schatting 44,5 jaar[9].

De meeste gesprekken (21 in totaal) zijn met het bedrijfshoofd alleen gevoerd; 10 gesprekken zijn met het bedrijfshoofd en de echtgenote gevoerd, 1 gesprek met bedrijfshoofd, vader en moeder, 1 met bedrijfshoofd en opvolger en 1 met alleen de opvolger. In de groep 'bedrijfshoofden' zitten 3 jonge boeren (tussen 20 en de 30 jaar), die het bedrijf in de afgelopen vijf jaar hebben overgenomen. In twee andere gevallen is er wel bedrijfsopvolging op het bedrijf, maar is alleen met het bedrijfshoofd gesproken.

---

[8] Zie voetnoot 3

[9] Berekend uit de enquêtes van de deelnemers.

4.

DE BEDRIJFSPROBLEMATIEK IN KRING NIJMEGEN.

4.1. Inleiding.

In dit hoofdstuk zullen vooral de boeren zelf aan het woord komen. Ook de gegevens die in de enquête zijn verzameld worden gepresenteerd, voorzover ze van toepassing zijn.
Het merendeel van de bedrijfshoofden erkent dat de situatie in de landbouw voor de meeste bedrijven slecht is en geen aanleiding geeft tot hoop op verbetering. Zij denken het zelf wel te kunnen overleven. Een aantal bedrijfshoofden erkent het bestaan van problemen op het bedrijf, maar denkt die problemen door het zoeken van arbeid buiten de landbouw, of door bedrijfsbeëindiging op te kunnen lossen. De meeste boeren zien bedrijfsuitbreiding als de meest ideale oplossing voor hun problemen.
Die houding wordt ook veroorzaakt door het feit, dat de belangrijke ingrepen in de landbouw (melkquotering, mestwetgeving) al weer van enige jaren terug dateren; de boeren hebben ondertussen de tijd gekregen hierop in te spelen. Zij bekijken de veranderingen eerder analyserend, dan emotioneel betrokken. Zo kun je verwachten dat de reaktie van de akkerbouwers op de vraag naar de invloed van het overheidsbeleid op het bedrijf meer emotioneel is.
De boeren stellen duidelijk een grens aan hun 'toekomstvisie': die loopt tot het vijfenzestigste jaar. Dan keren zij de landbouw de rug toe en zijn ze van de meeste problemen af. Omdat de gemiddelde leeftijd van de boeren hoog ligt betekent dit dat een groot deel van de boeren naar deze eindstreep uitkijkt. De verwachtingen voor de ontwikkelingen in de agrarische sektor na de pensionering zijn heel wat somberder.
Ingrepen als superheffing en mestwetgeving hebben ernstige gevolgen gehad voor de meeste bedrijven. Die gevolgen komen soms niet eens tot uitdrukking in problemen in de bedrijfsvoering, maar meer in de instelling waarmee de boer zijn beroep beschouwt: 'De lol is eraf' is een opmerking die vaak te horen is. Maatregelen als superheffing en meststoffenwet hebben de gedachte van het vrije ondernemerschap - jarenlang het vaandel waaronder de Nederlandse landbouw voer - ernstig aangetast.

Een melkveehouder uit Groesbeek:

> **Als je een melkafrekening krijgt kijk je niet meer naar hoeveel je gemolken hebt, je kijkt naar hoeveel je nog mag leveren. ...Je bent niet meer zo gedreven. Ik persoonlijk vind het een beetje down, om het zo maar uit te drukken en dat heeft dan niks met het financiële wereldje te maken, maar gewoon met de inzet die een beetje de kop ingedrukt wordt.**

In andere vraaggesprekken komt naar voren, dat de sombere verwachtingen van de meeste melkveehouders bij de invoering van de melkquotering niet zijn uitgekomen, maar dat de inperking van de vrijheid van het nemen van bedrijfsbeslissingen aan de instelling en het plezier van het 'boeren' veel heeft afgedaan. De meeste melkveehouders zien echter de noodzaak van de maatregel in - natuurlijk niet in de laatste plaats omdat zij nu van de hoge zuivelprijzen kunnen profiteren. Ook in andere takken is een soortgelijke instelling te merken. Bedrijven waar de problemen het voortbestaan van het bedrijf bedreigen hanteren niet zo'n afstandelijke benadering.

Ook de nevenberoepsbedrijven nemen een aparte positie in. De problemen op deze bedrijven zijn van veel minder ernstige aard, vooral omdat zij een geringer effekt hebben op het inkomen van het bedrijf. Voor veel nevenberoepers is de landbouw inderdaad alleen een hobby, die af en toe best wat geld mag kosten.

Het zijn vooral de kleine bedrijven - de bedrijven met 91 tot 150 sbe- die in moeilijkheden verkeren, maar ook in de middenklasse (151 - 250 sbe) doen zich veel problemen voor. In de meeste onderzoeken wordt deze groep over het algemeen niet als probleemgroep gezien. Uit de tweede fase van het onderzoek blijkt dat de problemen op deze bedrijven veel lijken op de problemen in de groep kleinere bedrijven.

In de enquête stelt een hoog percentage bedrijfshoofden bezorgd te zijn over de situatie op het bedrijf: 61,8% (55 van de 89); 31 bedrijfshoofden zijn tevreden met de gang van zaken op het bedrijf. Bij 47 bedrijven (52,8%) komt die bezorgdheid voort uit problemen die samenhangen met het landbouwbeleid. Op 4 bedrijven zijn de problemen van een andere aard.

Tabel 4.1 "Heeft u zorgen over uw bedrijf en hebben de problemen op uw bedrijf te maken met (onderdelen van) het landbouwbeleid?"

Antwoord	Zorgen over het bedrijf?		Als gevolg van landbouwbeleid?	
	aantal	%	aantal	%
Ja	55	61,8	47	52,8
Nee	31	34,8	4	4,5
Onbekend	3	3,4	38	42,7
Totaal	89	100,0	89	100,0

De variabele "zorgen over het bedrijf" blijkt samen te hangen met een aantal andere variabelen, die ook in de enquête zijn berekend: mensen met zorgen over het bedrijf beoordelen het land- en tuinbouwbeleid negatiever dan mensen zonder zorgen over het bedrijf[1]; zij oordelen negatiever over de manier waarop de NCB voor het bedrijf opkomt en de belangenbehartiging naar de politiek toe[2]. Zij bezoeken echter wel vaker de afdelingsvergaderingen en vinden de onderwerpen in deze vergaderingen iets interessanter[3]. Ondanks hun meer negatieve oordeel over de NCB vinden zij dat de NCB in de toekomst meer van belang zal zijn, dan de mensen die geen zorgen over het bedrijf hebben[4].

In de gespreksronde is de indruk dat ongeveer de helft van de bedrijven in de kring moeilijkheden van één of andere aard ervaart, bevestigd: In totaal tussen de 14 en 16 van de 34 bedrijven hebben problemen op het bedrijf. In de gespreksronde is niet alleen gekeken naar problemen op het bedrijf als gevolg van het land- en tuinbouwbeleid, maar ook naar problemen van meer persoonlijke aard.

We onderscheiden de volgende probleemvelden:

1. Problemen in de bedrijfsvoering en/of inkomensproblemen. Inkomensproblemen en problemen in de bedrijfsvoering zijn in de land- en tuinbouw nauw met elkaar verbonden. Omdat problemen in deze kate-

---

[1] Zie bijlage 2.

[2] Zie respektievelijk tabellen 6.2 en 6.3.

[3] Zie tabellen 6.1 en 6.2.

[4] Zie tabel 6.6.

gorie vaak het gevolg zijn van het land- en tuinbouwbeleid kunnen we hier ook spreken van het politiek-ekonomische probleemveld.
Tot deze groep problemen worden ook problemen in de persoonlijke en de gezinssfeer gerekend, die invloed uitoefenen op de bedrijfsvoering. Gezondheidsproblemen spelen op een vijftal bedrijven een rol.

2. Onder het sociale probleemveld worden in dit rapport problemen in of met de omgeving verstaan. Hieronder vallen gebeurtenissen in de leefomgeving van de betrokkene, in het algemeen problemen, die niet direkt van invloed zij op het bedrijf of de persoon, maar meer op de instelling waarmee het bedrijf wordt gevoerd en de situatie in de land- en tuinbouw wordt bekeken.

Hierop wordt nader ingegaan aan de hand van een overzicht van de belangrijkste problemen die op de bedrijven in de kring zijn aangetroffen. Dit verslag betreft voornamelijk de resultaten van de tweede onderzoeksfase, maar wordt hier en daar aangevuld met gegevens uit de enquête.

4.2. De problemen op de bedrijven.

4.2.1. Problemen in de bedrijfsvoering.

In deze paragraaf worden puntsgewijs de problemen in de bedrijfsvoering van de bezochte bedrijven aan de orde gesteld.

1. Niet alleen de specifieke maatregelen leidden tot problemen op het bedrijf, de gedachte achter het hele EEG-beleid is volgens enkelen de oorzaak van de moeilijkheden. Dat beleid is al meer dan twintig jaar gericht op stimulering van de groei en veroorzaakt daarmee de algemene malaise in de land- en tuinbouw.

> **Regelingen en subsidies zijn oorzaak geweest van een hoop ellende in de landbouw. Toen de boer nog zijn vrijheid had was er geen vuiltje aan de lucht. ...Voor mij mogen alle regelingen en subsidies verdwijnen.**
>
> **Subsidie is altijd al fout geweest. Hier in het gebied rond Nijmegen hebben ze in 1982 een subsidie op ligboxenstallen gegeven van 37%. Iedereen heeft er een ligboxenstal bijgezet toen.**

Onder 'subsidie' wordt vooral de WIR-premie verstaan.

Als subsidieregelingen en WIR-premies er niet waren geweest, was er ook geen overproduktie geweest.

2. Toepassing van de regelingen die onderdeel uitmaken van dat beleid hebben tot meer problemen geleid. Zo heeft de toepassing van de superheffing, waardoor de boeren over de afgelopen 5 jaar bijna 20% van hun produktie hebben moeten inleveren, veel melkveehouders in het nauw gebracht. De boeren vinden dat ze onvoldoende quotum toegewezen hebben gekregen of betreuren het dat er niet meer kan worden uitgebreid.

42 Bedrijfshoofden hebben de vraag of zij problemen op het bedrijf hebben als gevolg van de melkquotering, beantwoord. Daarvan geven 30 (33,7% van 89 bedrijven) een bevestigend antwoord. De vraag naar het soort problemen in verband met de melkquotering is door 29 bedrijven beantwoord. Het aantal malen dat een probleem wordt genoemd wordt in onderstaande tabel afgebeeld. Daarbij moet worden bedacht dat een bedrijf meerdere problemen kan hebben, zodat er totaal meer dan 29 antwoorden zijn gegeven.

Tabel 4.2 "Wat zijn uw problemen met de melkquotering?".

Probleem	aantal
Betalen van de heffing	3
Veestapel te klein geworden	19
Te weinig quotum toebedeeld	6
Jongvee-opfok is weggevallen	1
Overigen	5
TOTAAL	34

Uit de tabel wordt duidelijk dat het voornaamste probleem waarmee men te kampen heeft een te klein geworden veestapel is. Het betreft meer dan de helft van de genoemde problemen. Een omschrijving als 'de veestapel is te klein geworden' is op een aantal manieren te interpreteren. Het hoeft niet te betekenen dat een bedrijf te klein is geworden om in een inkomen te voorzien want zelfs een bedrijf met 100 koeien kan te klein zijn als er meerdere opvolgers zijn.

De melkquotering is overigens niet het meest genoemde probleem - dat is de mestwetgeving. Toch heeft de superheffing op 70,7% van de bedrijven met melkvee (41 in totaal) problemen veroorzaakt.

> **De superheffing heeft nogal wat te betekenen gehad voor het bedrijf. Je moest allemaal inleveren. De melk hebben we voor een gedeelte op kunnen vangen omdat we nog wat melk bij hebben kunnen kopen omdat er boeren ophielden met melken. ....we hebben daarom nogal wat geïnvesteerd. ....Wij hadden toen net een nieuwe ligboxenstal willen bouwen, dan hadden we wat meer in de melkrichting uit kunnen breiden, maar dat werd nu stopgezet, dat ging niet meer.**

Ook niet-melkveehouders ondervinden problemen in de bedrijfsvoering als gevolg van de melkquotering. Een stierenmester zegt daarover:

> **De melkquotering heeft veel gevolgen voor m'n bedrijf gehad. De melkveehouders hebben heel hard geroepen, maar die hebben er alleen maar baat bij. Maar de stieremesters en de akkerbouwers die krijgen het er heel moeilijk door. Dat was al het eerste jaar nadat de superheffing kwam. De melkveehouders schreeuwden zo, maar de stiereprijzen gingen zo'n eind omlaag, omdat toen de uitstoot uit de melkveehouderij kwam. Toen zijn ze nog verder gezakt, gezakt, gezakt. ....Daarbij kwam later ook nog, dat de kalveren te duur werden en het melkpoeder is veel te duur geworden. ....De melkveehouders zijn dus weer de mannen, de boeren in Nederland. Ik misgun die mensen niet een goed inkomen maar ik vind wel dat de minister niet de ene tak alles kan geven en de andere laten stikken, want daar komt het in feite op neer.**

Een met de superheffing verbonden probleem is de SLOM-regeling. Het speelt op één van de 34 bedrijven in de tweede ronde. De positie van dit bedrijf is alles behalve rooskleurig, omdat volgens het bedrijfshoofd:

> **Ik kan nu geen melkvee meer houden, omdat ik geen quotum heb gekregen. Ik tekende dat kontrakt[5] in 1979, omdat mijn zoon, die het bedrijf over zou nemen, toen besloot dat toch niet te doen. .... Ik zat met een veel te groot bedrijf en de SLOM leek een uitkomst.**

Hij probeert tegenwoordig het hoofd boven water te houden door naast zijn uitkering schapen te houden; zijn vrouw krijgt bijstand. Ze moeten beiden van een minimaal inkomen leven. Hij hoopt aanspraak te kunnen maken op een quotum, want mensen die gebruik hebben gemaakt van de SLOM-regeling hebben nu eindelijk een quotum toegewezen gekregen. Als hem dat lukt zal hij proberen het quotum te verkopen.

3. De mestwetgeving heeft meer bedrijven in de problemen gebracht. 33 bedrijven (37% van 89 bedrijven en 47% van alle bedrijven die onder de mestwetgeving vallen) noemen de mestwetgeving als oorzaak van de problemen op het bedrijf. Het voornaamste probleem ligt ook hier in

---

[5] De SLOM-overeenkomst houdt in dat een boer zich verplicht vijf jaar lang geen melk te leveren tegen een vergoeding.

het feit dat de wet niet voorziet in uitbreiding van bedrijven. Op de tweede plaats komt de onvoldoende aanwezigheid van mestopslagruimte op het bedrijf. In de gespreksronde blijkt dat veel mensen de regeling met de uitrijverboden zeer verwarrend vinden. Vaak wordt die verwarring symptomatisch geacht voor de uitvoering van alle regels en wetten in de landbouw. Een bedrijfshoofd met een gekombineerd bedrijf en zijn zoon, die het bedrijf van hem gaat overnemen wisten december 1988 niet of ze nu wel of niet op kleigrond mochten uitrijden. Volgens een overzicht dat in de 'Handwijzer' was afgedrukt mocht het wel, maar het distriktsbureau sprak dat weer tegen. Ook anderen vertelden dat er wel mocht worden uitgereden. De reaktie van het bedrijfshoofd op een medewerker van het bureau:

> **'Nou moeten jullie die puinhoop daar maar eens een beetje opruimen want dit is eigenlijk te gek om los te lopen' ....Zo gaat het met de hele mestwetgeving en met alle wetten op allerlei gebied: een grote warboel en een puinhoop. Je moet wel goed begrijpen dat ik niet tegen de mestwetgeving ben op sommige punten.**

Hij bedoelt met die laatste opmerking, dat hij achter de mestwetgeving staat voorzover die probeert een eind te maken aan praktijken als het dumpen van mest:

> **Als ik zie dat er mest gedumpt wordt zodat het van het land afloopt, dan wordt ondergeploegd en dan nog maar een keer en als je dan op dezelfde grond komt .... waar de mest meestal in het water zit, dan zeg ik ook 'Jongens, dat kan zo niet.**

Er zijn veel boeren in de kring Nijmegen, die de dumppraktijken van met name de Brabantse boeren afkeuren en vinden dat daar een eind aan moet worden gemaakt. Dit bedrijfshoofd is zeker niet de enige die de schuld uitdrukkelijk bij de Brabantse boeren legt.

Tabel 4.3 laat zien hoe de antwoorden uit de enquête op de vraag "Wat zijn uw problemen met de mestwetgeving?" verdeeld zijn over de verschillende kategorieën. Ook hier geldt weer dat meerdere antwoorden mogelijk zijn zodat het totaal aantal antwoorden 44 bedraagt (33 bedrijven beantwoordden de vraag).

Tabel 4.3 "Wat zijn uw problemen met de mestwetgeving?".

Probleem	Aantal malen genoemd
Geen uitbreidingsmogelijkheden	18
Betalen van de overschotheffing	2
Te weinig mestopslagruimte	12
Mestafzet wordt te duur	6
Slechte omruilnorm fokvarkens-mestvarkens	2
Gebonden bij uitrijden van mest	4
TOTAAL	44

4. Een vierde probleem in het inkomen van de boeren vormen de lage prijzen voor biggen, voor mestvarkens, voor graan en andere akkerbouwgewassen en voor pelsdieren. Een van de grotere akkerbouwers uit de streek heeft daar ook problemen mee gehad:

> **Het inkomen uit het bedrijf komt uit de aardappelen en de uien. De uien betalen zichzelf op dit moment niet terug en bij de aardappelen is het ook moeilijk. Die prijzen moeten flink aantrekken. ....Daardoor is eigenlijk de ontwikkeling van het bedrijf gestagneerd.**

Uit de enquête blijkt dat het voornaamste probleem met het beleid voor de akker- en tuinbouw ligt bij de bietenquotering (8 bedrijven), op de voet gevolgd door de te lage graanprijzen (7 bedrijven). Absoluut gezien hebben slechts 15 bedrijven (16,8% van 89 bedrijven) problemen van deze aard. Het gaat echter wel om 51,7% van alle bedrijven met akker- en tuinbouw. In de gespreksronde komt dit probleem regelmatig naar voren, maar het wordt voornamelijk verwoord door nevenberoepsbedrijven, die ruwvoerwinning zien als een aardige bijverdienste. De afgelopen twee jaar zijn de prijzen van deze produkten eveneens gekelderd.

5. Ten vijfde: ook de toepassing van andere regels zoals een hinderwetvergunning en een bestemmingsplan kunnen leiden tot problemen op het bedrijf. In de enquête zijn 4 mensen, die problemen hebben met bestemmingsplannen en 3 die belemmerd worden door de bepalingen in de hinderwet. Een voorbeeld van belemmeringen voortvloeiend uit deze wet is de stop op uitbreiding van een pelsdierenfokkerij:

> **Het tweede probleem is in feite dat ik niet kan uitbreiden. De grootte van mijn vergunning laat 400 dieren toe en dat kun**

je beschouwen als een éénmansbedrijf, maar ik had dus wel graag, toen de zaakjes goed liepen, willen uitbreiden naar 800 of naar 1000 dieren. Ik heb informatie vooraf ingewonnen bij mensen die het kunnen weten en die hebben me overtuigd dat het niet zou lukken.

Met name in Beuningen spelen problemen met het bestemmingsplan. Beuningen is een groeigemeente met aan de rand een aantal agrarische bedrijven, die verplaatst moeten worden. Bedrijfsverplaatsing en problemen met het bestemmingsplan zijn dus nauw met elkaar verwant. Voor één van de geïnterviewde nevenberoepers betekent dit dat hij waarschijnlijk zijn hobby - het houden van mestvarkens - op zal moeten geven.

6. Bedrijfsovername kan grote moeilijkheden veroorzaken op het bedrijf. De jonge boeren in de steekproef geven allen aan dat zij het bedrijf eigenlijk te klein vinden en willen uitbreiden. Een jonge boer steekt zich meestal diep in de schulden om het bedrijf over te kunnen nemen. Een van hen heeft in 1988 het bedrijf van zijn vader overgenomen:

De invloed van de melkquotering is heel sterk. De bedoeling was om 90 melkkoeien te houden, dat zijn er uiteindelijk 45 geworden. .....We zijn er jaren mee bezig geweest dat te veranderen. 'Heeft u daarvoor processen gevoerd?': **Ja, via de SEV en via het Boekhoudburo. .... Op dat moment[6] was er al geïnvesteerd in een ligboxenstal. ....Als de varkensprijzen stijgen en de melkprijzen blijven zo, dan denk ik niet dat ik een aanvulling nodig heb, maar als de prijzen gaan zakken dan weet ik het nog niet.**

Een andere jonge boer zegt:

Ik vind dat de overheid te weinig doet voor de jonge boeren. ....'t Is eigenlijk net zo als iemand een slijterij laten beginnen en hem dan verbieden alkoholhoudende dranken te verkopen; dan hou je het ook niet vol. ....Toen ik het bedrijf overnam toen hoefde je niets te verwachten, toen kon je vrij melken[7] .... de prijzen waren toen tamelijk goed; ik was toen nog knap jong eigenlijk.

Toen hij het bedrijf van zijn vader overnam heeft hij niet overwogen koeien te kopen, want:

We zaten toen net met de ruilverkaveling, haast geen grond bij huis. Toen ik het overnam was ik 18, dus eigenlijk nog veel te jong. .... Kijk en zoals het eerst altijd was kon je over drie jaar eigenlijk ook nog met koeien beginnen. Ja, toen kwam elke keer dat quotum ertussen. 'Daar werd je eigenlijk door verrast?' **Ja en dat mestquotum eigenlijk ook, dat**

---

[6] Dat de superheffing in werd gesteld.

[7] In 1983.

ze zulke strakke normen aanhielden daar was ik eigenlijk ook wel een beetje door verrast.

Bedrijfsovername is op nog een andere manier een probleem: In de tweede ronde zitten minstens twee bedrijven die wel een opvolger hadden. De opvolger ziet er echter op het laatste moment van af het bedrijf over te nemen. Één van deze boeren heeft het grootste deel van zijn bedrijf afgestoten, omdat zijn zoon hem niet meer opvolgde en omdat hij ziek werd:

We hadden 28 melkkoeien, een kleine 60 stuks jongvee en 22 ha land. Toen hebben we een deel van het land afgestoten, omdat de zoon toch geen opvolger werd en ik het bedrijf toch op den duur af zou stoten. Nog voor de prijzen zakten hebben we het verkocht.

Hij is nog wel doorgegaan in het opfokken van jongvee, maar dat loonde na de superheffing niet meer. De voornaamste bron van inkomsten op dit moment is wachtgeld dat hij krijgt omdat hij lange tijd een ambtelijke funktie heeft bekleed.

Tot nu toe zijn een zestal problemen de revue gepasseerd die we kunnen rekenen tot problemen in de bedrijfsvoering. Uit de uitspraken die hier aangehaald zijn valt op te maken, dat problemen op het bedrijf zelden of nooit op zichzelf staan. Veelal zijn een aantal faktoren verantwoordelijk voor het ontstaan van die problemen. Dat blijkt ook uit de drie problemen die hieronder zijn vermeld: problemen in de persoonlijke verhoudingen op het bedrijf hebben gevolgen voor het bedrijfstechnisch[8] of ekonomisch vlak.

7. Een slechte gezondheid is vaak oorzaak van zowel persoonlijke problemen als problemen op het bedrijf. In totaal spelen op 6 van de 34 bedrijven die in de tweede ronde bezocht zijn gezondheidsproblemen, die hun invloed uitoefenen op de bedrijfsvoering. Een jonge boer, die binnen enkele jaren het bedrijf van zijn vader over gaat nemen zegt over de rugklachten van zijn vader:

Vanwege de rugklachten van mijn vader hebben we het melkvee weggedaan.

Een grote varkenshouder is zijn bedrijf wegens ziekte aan het afbouwen:

Ik denk dat we de mesterij afstoten als het verplaatsingsbesluit doorgaat.

---

[8] Zie bijvoorbeeld onder punt 6.

Hij is voor 100% afgekeurd. Zijn zoons voelen er niets voor het bedrijf over te nemen en dat heeft ook zeker meegespeeld in zijn besluit een deel van het bedrijf af te stoten.

Gezondheidsproblemen kunnen leiden tot verlies van een groot deel van het inkomen; de situatie voor een klein bedrijf ten zuiden van Nijmegen is wel heel penibel:

> **Ik zie eigenlijk weinig mogelijkheden voor het bedrijf. .... Van oktober tot mei heb ik niets kunnen doen[9], toen hebben we dus geen inkomen gehad.** Hij denkt erover de SEV in te schakelen, want : **....zo zal het wel niet langer lonen.**

Hij had het bedrijf vanwege rugklachten al bijna beëindigd. Omdat hij niet werd afgekeurd - zoals hij verwachtte -heeft hij het bedrijf weer opgezet, zij het met veel minder melkvee[10]. Hij zegt nu:

> **We hebben geen andere inkomsten op het bedrijf, we hopen het te kunnen redden tot m'n vijfenzestigste. We denken niet dat we nog een andere bron van inkomsten nodig hebben. Gaat het echt niet meer dan verkopen we het bedrijf.**

8. Voor één bedrijfshoofd speelt de afwezigheid van gezelschap (een vrouw) een rol in het niet verder uitbreiden van het bedrijf.

9. Een andere faktor is de afwezigheid van een bedrijfsopvolger. daarvan zijn in de gesprekken geen voorbeelden te vinden, omdat dat precies het soort onderwerp is dat wordt vermeden. Een van de respondenten, die niet getrouwd is en ook geen opvolger heeft bekent dat hij door andere boeren in de streek wel wordt aangevallen omdat hij zijn bedrijf aan het uitbreiden is. Schijnbaar vindt men dat niet nodig. Hij is wat dat betreft een uitzondering, want bedrijven zonder opvolger denken in de regel niet aan uitbreiding.

De aanwezigheid van een opvolger kan ongeacht de leeftijd van het bedrijfshoofd wel tot het zoeken naar nieuwe mogelijkheden leiden.

Het bedrijfshoofd dat stierenmesterij en akkerbouw kombineert is al genoemd; zijn zoon en hij hebben geen maatschap opgericht:

> **We hebben nog loontegoedschrijving. We hebben er net een grote schuur bijgezet, ...dan maak je veel kosten en dan is het eigenlijk niet aantrekkelijk voor hem om in maatschap te gaan werken, vooral met die slechte prijzen niet.**

---

[9] Vanwege ziekte.

[10] Omdat de melkquotering werd ingesteld, moest hij het aantal koeien terugbrengen.

Hij heeft nog enkele andere investeringen gedaan. De bedrijfsopvolger die we net al aan het woord lieten, zegt over dit onderwerp:

> **Eigenlijk zitten we te wachten of we meer quotum bij kunnen krijgen. Er moet wat gebeuren wil het bedrijf in de toekomst een bestaan kunnen bieden.**

4.2.2. Problemen op het sociale vlak.

Problemen op het sociale vlak staan wat meer op de achtergrond dan de problemen die in de vorige paragraaf aan bod zijn gekomen. Toch zijn zij ook van invloed op de manier waarop agrarische bedrijven worden gevoerd.

10. De eerste faktor in deze kategorie is de problematiek van de grotere versus de kleinere bedrijven in de algemene zin. In dit verband wordt vaak gewezen op de onrechtvaardige verdeling van quota. Uitspraken in deze richting worden vaak aangevuld met voorbeelden uit de direkte omgeving van de betrokkene.

> **Als je de varkenssektor ziet, die is ook bar slecht geweest de laatste jaren, dan moet je welhaast een nevenberoep hebben of je gaat eraan. En die kleine bedrijven ook met de melkquotering; ze hadden nooit aan bedrijven met minder dan 35 koeien mogen komen. Die zijn op den duur niet meer over te nemen.**
>
> **We vinden dat ze de kleine teveel hebben laten inleveren en daar ben ik het nooit mee eens geweest. Want het is zo: die groten die hebben het verbruid bij wijze van spreken en de kleinere moet het net zo goed bezuren. Het aantal koeien dat wij hadden was eigenlijk te laag voor de stal en voor het land dat we erbij hadden.**

Dat men de beperkende maatregelen in de landbouw aan de ontwikkeling van de grotere bedrijven wijt is niet zo verwonderlijk. In de gespreksronde zijn maar 5 bedrijven, die staande houden dat de grotere bedrijven geen schuld treft. Zij beredeneren dat de kleineren net zo goed de kans hebben gehad en dat het vooral de overheid is geweest die de ontwikkeling van de grotere bedrijven heeft gestimuleerd, met andere woorden: de gemeenschap moet nu maar voor de kosten opdraaien. In het volgende hoofdstuk wordt uitgebreid ingegaan op het agrarisch beleid.

11. Ook de standsorganisatie is een faktor die bijdraagt tot (versterking van) de problemen op de bedrijven. Zij is niet zozeer de oorzaak van problemen maar wordt door veel boeren wel ervaren als een bron van wrevel en zorg. Die wrevel (of de problemen) is vaak gebaseerd op per-

soonlijke ervaringen met de organisatie of met instellingen verbonden met de organisatie. In hoofdstuk 6 wordt nog uitgebreid op deze problematiek teruggekomen. Hier alvast enkele voorbeelden van de manier waarop de NCB of met haar verbonden instellingen een probleem kunnen vormen. Een jonge boer uit Wychen heeft het bedrijf vorig jaar van zijn vader over genomen. Zijn vader en moeder zijn beiden bij het gesprek aanwezig. De vader vertelt dat hij vroeger lid was van de CHV. Hij kreeg elk jaar een pakketkorting, maar in 1983 was dat opeens afgelopen. Het hoofdkantoor van de CHV te Veghel maakte duidelijk dat zij geen korting meer zouden krijgen, omdat ze op een andere leverancier over waren gestapt. Die stap hadden ze toen nog niet genomen. Omdat zij niets van Veghel hoorden - de korting werd zonder enige mededeling ingehouden- hebben ze zelf initiatief genomen. Uiteindelijk is de fout hersteld, maar dit was na eerdere slechte ervaringen met de CHV de druppel die de emmer deed overlopen. Zij zijn naar aanleiding van deze gebeurtenis inderdaad op een partikuliere handelaar overgegaan.
Één van de vermeerderaars in de tweede ronde vindt het grootste probleem van de afgelopen jaren de lage biggenprijs. Het echtpaar had ooit een bedrijf in de dorpskern, dat echter afbrandde. Toen moest het bedrijf verplaatst worden en zijn ze naar de rand van het dorp verhuisd. Ze stonden voor de beslissing het melkvee weg te doen en geheel naar de intensieve veehouderij over te stappen en op aanraden van SEV hebben ze die stap gezet. Dit speelde in de jaren vlak voor de melkquotering en beiden verwijten het de voorlichting nog steeds dat zij toen een verkeerd advies hebben gegeven. Dit is overigens maar een onderdeel van de kritiek die het echtpaar op de NCB heeft. Hun kritiek komt er in het algemeen op neer dat de NCB ook heeft bijgedragen aan de misstanden in de landbouw en nu weigert daarvan de konsekwenties onder ogen te zien.

12. Het milieu vormt in twee opzichten een probleem. Op de eerste plaats verwacht men dat het milieubeleid zal leiden tot grote aanpassingsmoeilijkheden. De meeste boeren erkennen dat het milieu er slecht aan toe is en bescherming verdient, maar zij vrezen dat zij geen tijd zullen hebben zich aan die veranderingen aan te passen.
In de fruitteelt worden de eisen die aan het gebruik van bestrijdingsmiddelen worden gesteld steeds scherper. De mening van een fruitteler over de invoering van biologische bestrijding in de fruitteelt:

Dat heeft zijn tijd nodig, dat kun je niet in één jaar en dat is in de akkerbouw en de veehouderij precies hetzelfde.[11]

Op de tweede plaats vormt voor sommige boeren de wijze waarop de intensieve veehouderij en ook andere 'vervuilende' takken met het milieu omspringen een probleem. Sommige boeren vinden dat de oplossing voor het milieuprobleem gezocht moet worden in een meer natuurlijke manier van produceren. Een algehele extensivering van de landbouw, een meer grondgebonden produktiewijze past in dat beeld. Ook onder de oudere bedrijfshoofden valt dit standpunt te beluisteren. Één van hen stelt:

Landbouw is geen natuurwerk meer. Alles wordt door machines gedaan terwijl handkrachten veel beter zijn. De automatisering gaat ook steeds verder.

Hij spreekt zich uit voor een meer natuurlijke landbouw. Een echtpaar uit een dorp ten zuiden van Nijmegen - zelf intensieve veehoudersvinden dat de mestwetgeving te laat is gekomen:

Veel te lang is het goed gevonden, dat had veel eerder moeten gebeuren. De boeren hebben het in wezen voor zichzelf gedaan. ...Grondgebonden landbouw is een noodzaak, vindt de vrouw: **ekologisch produceren hoeft niet meer te kosten.**

Ook andere ideeën worden wel verkondigd. Veel kritiek is er bijvoorbeeld op de manier waarop Braks maatregelen in de landbouw heeft ingevoerd. Men spreekt wel over de 'overvalmethode'. Toch vinden sommigen die overvalmethode de enige goeie manier om bijvoorbeeld nieuwe milieumaatregelen in de landbouw in te voeren.

De meststoffenwet is van de ene op de andere dag ingevoerd. ....'t Is een overvalmethode, maar gezien de situatie van dit moment denk ik dat het de enige goeie oplossing is, want anders loopt het onherroepelijk uit de hand. Nu is het behoorlijk beperkt gebleven want anders waren we nog veel en veel verder in het stof gezonken.

13. Het laatste probleem dat we kunnen signaleren is het probleem van de sfeer in de boerenstand als geheel. Ook dat kan een faktor zijn in het ontstaan van problemen in of met de omgeving, of een probleem op zich vormen. Uit het overzicht van alle problemen dat hier is gegeven is al duidelijk dat er allerminst sprake is van een eensgezinde boerenstand. De slechte verhoudingen tussen boeren onderling komen ook op andere manieren aan het licht. Zij spelen een rol in de daling van de interesse van de boeren voor de NCB: bijna alle boeren geven aan dat de solidariteit onder de boeren verdwenen is en dat daarvoor in de plaats een konkurrerende instelling is gekomen.

---

[11] In hoofdstuk 5 wordt hier op teruggekomen.

Ze maken elkaar hier af voor een hektare grond.

Die boerehulp en boerenvriendelijkheid is allemaal van de kaart. ....Denk nou niet dat je een boer met 100 melkkoeien kunt gaan vragen om hulp. Boeren zijn echt konkurrenten van elkaar.

De afgelopen tien jaar heeft zich een verscherping in de belangen-tegenstellingen onder de boeren voor gedaan onder invloed van een ontwikkeling naar grootschaligheid en een voortgaande inkrimping van de produktieruimte. Tegenwoordig heeft wat de boeren in het zuiden doen bijna direkt gevolgen voor de boeren in het noorden van het land.
De standsorganisaties ondervinden van die verandering de gevolgen omdat zij hun bestaansrecht ontlenen aan en baseren op solidariteit onder grote delen van de boerenstand. Een aansprekend voorbeeld is de manier waarop in kring Nijmegen wordt gesproken over de boeren in Brabant. Zij worden in elk gesprek over de hekel gehaald, terwijl tien jaar geleden nog met respekt over de bedrijven van de Brabantse kollega's werd gesproken.
Ten tweede wordt de onderlinge solidariteit gemist en dat komt tot uitdrukking in de wens één overkoepelende standsorganisatie te vormen[13].
Ten derde blijkt gebrek aan solidariteit uit de verwijten dat aan bepaalde takken in de landbouw meer aandacht wordt besteed dan aan andere takken.

Tot zover een viertal problemen die we tot het sociale probleemveld hebben gerekend. Ze zullen in het vervolg van dit verslag regelmatig opduiken. In de volgende paragraaf wordt ingegaan op enkele achtergronden van de problematiek die hier aan bod is gekomen.

4.2.3. Enkele achtergronden.

Uit het overzicht dat in de laatste paragrafen is gegeven blijkt wel dat een onderscheid maken tussen faktoren en problemen, tussen oorzaak en gevolg, een moeilijke zaak is.
Welk probleem nu het meest akuut, het meest ernstig is voor de land- en tuinbouw als ekonomische sektor valt niet te zeggen, dat is per bedrijfstak, en per bedrijf zeer verschillend. De problemen in het politiek-ekonomische veld die inkomensproblemen in het huishouden kunnen veroorzaken worden door alle boeren (behalve de nevenberoepsbedrijven)

---

[13] Zie hoofdstuk 6

wel als het grootste obstakel gezien. Voor de NCB kan de toenemende konkurrentie onder de boeren wel eens van het grootste belang zijn.
De bedrijven tussen de 90 sbe en 250 sbe hebben de meeste en de ernstigste problemen. Uit de gegevens die in de tweede ronde zijn verzameld blijkt dat 14 tot 16 bedrijven - van de 34 die aan de gespreksronde hebben meegedaan - in ernstige moeilijkheden verkeren. Ook in de eerste fase blijkt een percentage van ongeveer 50% moeilijkheden op het bedrijf te ondervinden.
De problemen betekenen een hindernis in de ontwikkeling van het bedrijf - zo wordt meestal door de boeren gesteld - maar dat wil nog niet zeggen dat men denkt aan bedrijfsbeëndiging of -sanering. In vier gevallen is de nood zo hoog dat men denkt over beëndiging, of over een geheel andere bedrijfsopzet, waarbij een deel van het inkomen uit andere bronnen moet komen. In twee van de vier gevallen betreft het jonge boeren tussen de 15 en de 30 jaar.
De problemen blijven niet uitsluitend tot de kleine en middelgrote bedrijven beperkt, er zijn ook wel enige grotere bedrijven die in moeilijkheden verkeren. Bij deze bedrijven zijn de problemen vaak minder bedreigend voor het voortbestaan van het bedrijf.
Ook de problemen in de groep bedrijven tot 90 sbe - de nevenberoepsbedrijven - zijn niet zo ernstig, dat het bedrijf in gevaar komt. Het land- en tuinbouwbedrijf is voor deze groep vaak een hobby, maar wel één die met veel inzet wordt bedreven. De meeste nevenberoepers zijn zelf uit de landbouw afkomstig en weten dus wat een boerenbedrijf is. In de meeste gevallen is het bedrijf van vader overgenomen maar blijkt het te klein om in een volledig inkomen voor het nieuwe huishouden te voorzien. Toch koesteren veel nevenberoepers de wens ooit weer eens een volwaardig landbouwbedrijf dat geheel kan voorzien in de behoeften van het huishouden, te voeren. Zij omschrijven die wens meteen als 'niet realistisch'.
Veel nevenberoepers zetten hun bedrijf dus uit een soort traditie voort, ook als er geld op moet worden toegelegd. Van de groep van 9 nevenberoepsbedrijven in de tweede ronde zijn er 5 met problemen, waarvan de prijzen voor ruwvoer de meest voorkomende is.
Ook per bedrijfstak verschilt de aard en de ernst van de moeilijkheden. De melkveehouders in kring Nijmegen hebben de minst zware problemen; zij krijgen op dit moment een voldoende inkomen vanwege de hoge melkprijzen. Zelfs een tweetal kleine bedrijven met minder dan 30 koeien kunnen toch een voldoende inkomen uit het bedrijf halen. Vooral de

akkerbouwers, de intensieve veehouderij en gekombineerde bedrijven met beide takken zijn in de problemen gekomen. Toch vertalen zij hun moeilijkheden - zoals uit de enquête blijkt - eerder als een beperking van de ontwikkeling van het bedrijf dan in klachten over de hoogte van het inkomen[14].

Ook de fruitteelt en de tuinbouw zijn takken waar het op dit moment redelijk goed gaat. Het inkomen in deze bedrijfstak ligt wel op een voldoende nivo: het kleinste bedijf in deze tak in de gespreksronde omvat meer dan 180 sbe.

De ernst van de problematiek op de bedrijven hangt in grote mate af van de toekomstverwachting van de huishoudens[15]. De meeste bedrijven schatten hun toekomstmogelijkheden realistisch in. Zij stellen die bijvoorbeeld afhankelijk van de ontwikkeling van de biggenprijs, of de mogelijkheden tot uitbreiding van het bedrijf. De meeste boeren verwachten niet in de toekomst een aanvulling op hun inkomen nodig te hebben of denken zich wel een weg door de problemen te kunnen banen. De stemming op bedrijven, waar het bedrijfshoofd al wat ouder is en geen opvolging heeft kan het best worden gekarakteriseerd met de uitspraak 'Het zal mijn tijd wel duren'. Ziet men de mogelijkheden voor het eigen bedrijf nog niet zo somber in, of denkt men de komende tijd wel te kunnen overleven, meer pessimistisch zijn de meeste boeren over de ontwikkelingen die de landbouw in de nabije toekomst te wachten staan. Nieuwe beperkende maatregelen met betrekking tot het milieu en de overschotproduktie worden niet rooskleurig ingeschat. Dat sombere toekomstbeeld speelt zeker een rol in het lage aandeel bedrijven met bedrijfsopvolging in de tweede fase: in totaal 7 van de 34 bedrijven. Dat aantal steekt schril af tegen het aantal boeren dat stelt dat het de bedoeling is dat het bedrijf in de toekomst wordt voortgezet.

---

[14] Zie daarvoor de gegevens uit de enquête over de mestwetgeving op p. 34.

[15] Zie paragraaf 4.3.

4.3. Het perspektief van de bedrijven in kring Nijmegen.

De meeste boeren zijn dus pessimistisch over de ontwikkelingen in de nabije toekomst, maar zij denken die woelige tijden, voorzover ze die nog mee maken, wel te kunnen doorstaan. Uit de enquête blijkt dat ongeveer evenveel boeren de toekomst met vertrouwen als met zorg tegemoet zien. Ook het hoge percentage dat geen uitspraak over de toekomst durft te doen is in dit verband opvallend.

Tabel 4.4 "Ziet u de komende tien jaar met vertrouwen of met zorg tegemoet?"

Antwoord	aantal	% van totaal
Met veel vertrouwen	3	3,4
Met vertrouwen	29	32,6
Geen idee	25	28,1
Met zorg	22	24,7
Met veel zorg	7	7,8
Onbekend	3	3,4
TOTAAL	89	100,0

De verdeling in bovenstaande tabel brengt de twijfels die de boeren over de toekomst hebben goed tot uitdrukking. Uit de enquête komt ook naar voren, dat een negatieve verwachting samenhangt met de zorgen die men over het bedrijf heeft[16].
Een tweede vraag, die meer vertelt over de toekomstverwachting van de boeren is of men denkt dat het bedrijf over tien jaar nog een volwaardig inkomen oplevert. Ook hier liggen de meningen verdeeld. Er zijn echter slechts 13 boeren die zondermeer durven te stellen dat het bedrijf over 10 jaar nog voldoende inkomen oplevert.

---

[16] Zie tabel 4.1

Tabel 4.5 "Denkt u dat uw bedrijf in de huidige omvang over tien jaar nog een volwaardig inkomen oplevert?"

Antwoord	aantal	% van totaal
Ja	13	14,6
Daar heb ik twijfels over	27	30,3
Weet ik niet	25	28,1
Nee	23	25,8
Onbekend	1	1,1
TOTAAL	89	100,0

De groep, die denkt dat het bedrijf in de huidige omvang over tien jaar nog steeds een volwaardig inkomen op zal leveren omvat ongeveer de groep grootste bedrijven in de steekproef. De oudere bedrijfshoofden denken negatiever over de ontwikkeling van hun inkomen, dan de jongere. Op de grotere bedrijven denkt men vaker dat het bedrijf over tien jaar nog wel een volwaardig inkomen op zal leveren, dan op de kleinere.
Ruim 56% twijfelt dus aan het perspektief dat hun bedrijf in de toekomst te bieden heeft. De negatievere houding van de oudere bedrijfshoofden komt grotendeels voort uit het feit, dat zij ook de kleinere bedrijven bezitten[17]. Ook kan het idee dat zij in de toekomst weliswaar het bedrijf op geven maar dan van een krappe uitkering zullen moeten leven, een rol spelen; zelfs voor kleine bedrijven kan dit een achteruitgang in inkomen betekenen.
Een derde vraag in de enquête die ingaat op de inkomenspositie van de boeren in de toekomst luidde: 'Denkt u dat u een aanvulling op uw inkomen nodig zult hebben." Daarop antwoordden 28 bedrijven (31,4% van 89 bedrijven) bevestigend. Dat percentage ligt een stuk lager dan het percentage boeren dat denkt geen voldoende inkomen uit het bedrijf te halen. Het verschil wordt deels veroorzaakt door de oudere boeren die op hun pensionering wachten, deels ook door mensen die op dit punt geen uitspraak durven doen (de mensen, die twijfelen aan de hoogte van het inkomen dat het bedrijf over tien jaar oplevert). Ten derde hebben veel boeren een afkeer van 'nevenberoepslandbouw[18]; zij antwoorden om die reden dat zij in de toekomst geen aanvulling nodig zullen hebben, want

---

[17] Zie paragraaf 3.1.2.

[18] Zie verderop in deze paragraaf.

een nevenberoepsbedrijf betekent een niet-volwaardig bedrijf. De meeste boeren zien de overschakeling naar een nevenberoepsbedrijf als een blamage voor hun agrarisch vakmanschap. Ten vierde valt de tegenstrijdigheid in de uitkomsten te verklaren uit de aanwezigheid van een aantal nevenberoepsbedrijven in de enquête. Als zij nu over een voldoende inkomen kunnen beschikken zullen zij de vraag negatief beantwoorden.

In de gesprekken wordt bevestigd dat het vooral de kleinere bedrijven zijn die een negatieve toekomstverwachting hebben. Maar ook onder de jongere boeren is de stemming slecht. Zij hebben vaak geen zekerheid dat het bedrijf in de huidige omvang een voldoende inkomen op zal leveren. Drie jonge bedrijfshoofden en één bedrijfsopvolger geven dan ook aan dat het bedrijf in de huidige omvang te klein is

Één van hen heeft een bedrijf van net 100 sbe; hij pacht het bedrijf van zijn vader. Hij zegt:

> **Een baan erbij die een beetje in de tijd past is ook moeilijk. 't Zal met mijn inkomen in de toekomst wel moeilijk worden denk ik. Tenminste, 't heeft al die jaren goed gedraaid en nou verleden jaar was er al goed de klad in gekomen en dit jaar ook. De varkensprijzen zijn op het moment heel slecht, we fokken wat jongvee op en die prijzen liggen ook te laag, de maïs is goedkoop, er is een bietenquotum gekomen.....**

Een andere jonge boer heeft net een bedrijf van ongeveer 250 sbe overgenomen, een bedrijf dat toch niet direkt tot de kleinere gerekend kan worden. Toch heeft hij twijfels over zijn inkomen. Op de vraag of hij denkt een inkomensaanvulling nodig te hebben antwoordt hij:

> **Dat hangt van een heleboel faktoren af, dat kun je nou niet overzien natuurlijk. Als de melkprijzen zo blijven en de varkensprijzen stijgen, dan denk ik niet dat ik een aanvulling nodig heb.**

Later in het gesprek merkt hij op dat hij niet verwacht dat de melkprijzen zo zullen blijven.

Een derde jonge boer gaat het bedrijf - ongeveer 140 sbe - van zijn vader overnemen, maar:

> **Ik zal eerst naar de bank moeten of werk moeten gaan zoeken, als ik het bedrijf overneem, want het is nu nog geen arbeidskracht groot. ....om het rendabel te maken moeten we een ander bedrijf opkopen.**

Hij vindt dat de overheid meer voor de kleinere bedrijven moet doen:

> **Kleine bedrijven waar geen toekomst in zit moeten niet met een kouwe sanering worden weggestuurd.**

De mening van de jongere boeren wordt ondersteund door enkele oudere boeren, die ook vinden dat het perspektief voor de jongere boeren wel

heel slecht is. Er moeten maatregelen genomen worden om de jonge boeren te steunen. Één van hen zegt over melkquotering:

> **Als er bijvoorbeeld een oudere boer mee stopt dan moet het quotum naar de regering terug en daar moet een jongere boer of een kleinere boer mee geholpen worden, zodat ze een levensvatbaar bedrijf krijgen.**

Hij en zijn vrouw twijfelen aan de toekomstmogelijkheden van hun eigen bedrijf - een varkensfokkerij:

> **Afbouwen van het bedrijf is niet mogelijk. ....je kunt er geen zestig gaan houden[19], want dan wordt het te klein van wege de afzet van de biggen.** 'Denkt u in de toekomst een aanvulling nodig te hebben?'**Dat is heel moeilijk te zeggen. Als de prijzen zo zijn als de afgelopen twee jaar, dan valt er niets te verdienen.** Zijn vrouw vult aan: **Dan zullen we het in de toekomst wel nodig hebben.**

Boeren die ouder zijn dan 50 jaar kijken vaak al vooruit naar de eindstreep: dat is hun 'toekomstperspektief'. Een boer van 51 jaar zegt over de toekomst van het bedrijf - een melkveebedrijf van ongeveer 120 sbe:

> **We denken niet dat we nog een ander inkomen nodig zullen hebben. We redden het wel tot m'n vijfenzestigste.**

Voor de bedrijfshoofden die wel opvolging hebben is de situatie weer iets anders. Zij maken zich voornamelijk zorgen om de toekomst van hun zonen, hun eigen toekomstverwachting komt op de tweede plaats. Zo hoopt een boer met een stierenmest- en akkerbouwbedrijf van **een of andere regeling** gebruik te kunnen maken, maar hij is voor de zekerheid de laatste jaren druk bezig geweest met investeren. Zijn zoon wil het bedrijf nog groter hebben, maar zal dan al snel personeel aan moeten trekken; het bedrijf heeft nu al een omvang van 1,5 VAK.

Een ander voorbeeld is een boer van 60 jaar en zijn vrouw met een groot melkveebedrijf. Vorig jaar hebben ze een ander melkveebedrijf gekocht voor hun twee zoons, die allebei in de agrarische sektor aan de slag willen. Hij zegt:

> **De jongens moeten in de toekomst makkelijker beslissingen kunnen nemen.**

In beide hier genoemde voorbeelden gaat het om wat grotere bedrijven en dat speelt zondermeer een rol in de toekomstbeschouwing van het bedrijfshoofd. We kunnen wel konkluderen dat bedrijfsopvolging bepalend is voor de toekomstvisie van het bedrijfshoofd op het bedrijf. De keuze tussen investeren of afbouwen hangt grotendeels van deze faktor af: is

---

[19] Hij bedoelt 60 fokzeugen.

er een zoon die het bedrijf kan overnemen dan wordt er - op voorwaarde dat daar de middelen voor zijn - geïnvesteerd, anders niet.

Zoals gezegd staat men weinig positief tegenover nevenberoepslandbouw:

> **Als je niet meer in het bedrijf investeert dan ben je fout bezig.**

Een andere boer laat zich al op dezelfde manier uit:

> **....want als je er een baan naast hebt dan ben je toch eigenlijk verkeerd bezig, of niet? Ik denk dat als ik er een baan naast zou hebben dat dat dan ten koste van het bedrijf zou gaan. Als je een eigen bedrijf hebt dan moet je alert zijn, dat moet je kontinu in de gaten houden, het verwatert zo gauw.**

Het zoeken van een baan buiten de landbouw is voor veel hoofdberoepsbedrijven bepaald geen aanlokkelijk perspektief. De nevenberoepsbedrijven worden duidelijk inferieur geacht in het rendement dat ze kunnen halen. Desondanks vinden de meeste boeren dat de positie van nevenberoepsbedrijven in de landbouw niet mag worden aangetast. Dan komt namelijk de vrijheid van ondernemerschap in het geding. De boer die ook de vorige uitspraak deed zegt nu:

> **Ik heb geen moeite met mensen die hun leven lang in de landbouw gewerkt hebben en nu aan het afbouwen zijn, maar wel met mensen die uit een ander beroep afkomstig zijn en in de landbouw gaan beginnen. Jongens met een agrarische achtergrond die van thuis het bedrijf hebben overgenomen - dus van huis uit boer zijn - en die jongens zeggen van 'ik kan moeilijk rondkomen' en ze gaan dan werken die bedoel ik niet. Maar die geen invloed hebben gehad in de agrarische sektor en die beginnen dan zoiets, daar heb ik wel moeite mee, dat vind ik eigenlijk niet kunnen. Ouderen die proberen hun inkomen op peil te houden en erbij gaan werken, daar heb ik ook geen moeite mee, dat is toch een stukje sociaal.**

Hij verwoordt daarmee de mening van de overgrote meerderheid van de boeren die aan de tweede ronde hebben meegedaan: nevenberoepers hebben een bestaansrecht, dat niet aangetast mag worden. Voorwaarde is wel dat ze ook echt uit de landbouw afkomstig zijn en dus niet vanuit een andere sektor in de land- en tuinbouw gaan beginnen. Een oudere boer heeft naast zijn tuinbouwbedrijf een baan bij een transportbedrijf:

> **Het nevenberoeper zijn is een normaal iets; hier in de buurt gebeurt het veel, zijn er veel met een baan buiten de landbouw.**

Ook hij vindt de geringe waardering voor de nevenberoepers onterecht:

> **Iedereen heeft recht op vrijheid.**

Een melkveehouder uit Wychen vindt het onterecht dat soms gesteld wordt dat nevenberoepers hun bedrijf beter op kunnen geven. Hij ziet niet waar de grens tussen nevenberoeper en hoofdberoeper getrokken moet worden:

Wat gebeurt er dan met een groot bedrijf waar de boer best buiten kan gaan werken?

Hij erkent dat nevenberoepsbedrijven nooit dezelfde resultaten kunnen halen als de hoofdberoepers:

Kijk maar naar de Duitsers ....dat gaat op het moment helemaal niet.

De mening van de bedrijfshoofden over nevenberoepsbedrijven laat zien dat de vrijheid van de boer zijn eigen besluiten te mogen nemen steeds verder aangetast wordt. Dat is de reden dat de meeste boeren zich verzetten tegen het idee dat nevenberoepsbedrijven gedwongen zouden moeten worden hun bedrijf stop te zetten, omdat zij de schaarse produktieruimte in de land- en tuinbouw niet optimaal benutten. Voor een vrijwillige stopzetting in de vorm van een goede afvloeiingsregeling zijn wel veel boeren te vinden. Verder mag de inmenging van overheid, EEG en standsorganisaties niet gaan. De boeren verwachten vooralsnog niet dat veel bedrijven van zo'n maatregel gebruik zullen maken.

Voor nevenberoepsbedrijven kan niet zoveel aandacht bestaan, omdat dat de opzet van de landbouw niet is. ....dat zijn toch de uitvallers.

Hiermee besluiten we het hoofdstuk over de problemen en de perspektieven van de boeren in kring Nijmegen. In het volgende hoofdstuk staat de vraag centraal of er een beleid zou kunnen worden gevoerd, dat het uitvallen van grote groepen kleine bedrijven kan voorkomen.

5.

DE ROEP OM EEN ALTERNATIEF BELEID.

5.1. Inleiding.

In de gespreksronde is de boeren gevraagd hoe zij denken over een ander beleid. De voorstellen voor dat alternatieve beleid zijn uit de enquête afkomstig. In de eerste vijf paragrafen wordt steeds één punt besproken: de verdeling uit de enquête en reakties van de boeren daarop worden weergegeven. In paragraaf 5.6 komt het milieu uitgebreid aan bod, omdat dat op dit moment een veel besproken onderwerp is.
De resultaten van de enquête zijn de boeren in de gesprekken als 'stellingen' voorgelegd. Zij vormen het meerderheidsstandpunt van de boeren die aan de enquête hebben deelgenomen. Het eerste punt dat aan bod komt is de melkquotering.

5.2. De melkquotering moet wel blijven maar de quota moeten worden verruimd en bij herverdeling moeten de kleinere boeren meer quotum toebedeeld krijgen dan de groteren.

Dit is de eerste stelling die uit de enquête is afgeleid. De verdeling van de antwoorden staat in de volgende twee tabellen.

Tabel 5.1 "Vindt u dat de melkquotering moet worden versoepeld of helemaal moet worden afgeschaft?"

Antwoord	aantal	% van 89 bedrijven
Melkquotering hetzelfde	4	4,5
Verruiming van de quota	35	39,3
Verlaging van de superheffing	1	1,1
Afschaffing	12	13,5
Verruiming van de quota en verlaging van de superheffing	1	1,1
Grotere bedrijven inkrimpen	1	1,1
Geen mening	14	15,7
Onbekend	19	21,3
TOTAAL	89	100,0

Uit de tabel blijkt dat slechts 13,5% van de boeren vindt dat de melkquotering moet worden afgeschaft. De overgrote meerderheid vindt dat de quota moeten worden verruimd. De melkquotering houdt niet alleen de gemoederen van de melkveehouders bezig, gezien het grote aantal mensen dat de vraag beantwoord heeft en volgens de reakties van de bedrijven in de tweede ronde op de positie van de melkveehouders in de landbouw[1]. Daarna werd de respondenten gevraagd naar hun mening over de verdeling van de quota bij een eventuele verruiming: moest er een evenredige verdeling van de quota plaatsvinden, of moesten de kleinere bedrijven meer quotum krijgen? Van de 89 bedrijven vindt een grote meerderheid dat de kleinere bedrijven meer quotum erbij moeten krijgen: 50 personen (56,2%).

Tabel 5.2 Verdeling van de quota.

Mogelijkheid	aantal	% van 89 bedrijven
Alle bedrijven evenveel	13	14,6
Kleinere bedrijven meer	50	56,2
Geen mening	9	10,1
Onbekend	17	19,1
TOTAAL	89	100,0

De kleinere bedrijven blijken over het algemeen voor een verdeling waarin zij meer quota krijgen, terwijl de grotere bedrijven vaker de mogelijkheid van "Alle bedrijven evenveel quotum erbij" noemen.
In de gespreksronde wordt deze uitkomst niet bevestigd: het lijken vooral de middenklasse bedrijven te zijn die voor een evenredige verdeling van het quotum zijn. Er komen echter veel uiteenlopende meningen naar voren.
De vraag naar de mening van de boeren over de melkquotering is in de gesprekken gekoppeld aan de vraag 'Wat vindt u ervan als de quotumhandel wordt stopgezet? Via welke instantie zou herverdeling van vrijkomende quota moeten lopen?'

---

[1] zie paragraaf 4.2.2.

In totaal zijn 27 van de 34 boeren in de tweede ronde voor de stelling[2], 4 zijn ertegen en drie zijn het er gedeeltelijk mee eens, een resultaat dat de uitkomsten uit de eerste ronde nog versterkt. Interessanter dan de verdeling tussen meningen voor en tegen de stelling is de inhoud van de argumenten van de boeren.

Een bedrijfshoofd, dat zijn bedrijf gaat afbouwen:

> **Daar ben ik het mee eens, maar ze doen het niet. Men zegt nu dat de quota pondsgewijs worden verdeeld en dan zegt men 'die kleine krijgt procentsgewijs meer'. Dat is waar. Als ik iedereen 100 kilo geef dan heeft de kleine procentsgewijs meer. Dat is dus maar een smoesje om de kleine zoet te houden. Die verdeling moet anders liggen en niet meer pondsgewijs. ....de kleinere moet sterker worden opgetrokken. Iemand die 100 koeien heeft, die hoeft er geen quotum bij te krijgen. Maar iemand die met 30 of 35 koeien zat toen de quotering inging, die zit er nu met 24 á 25, die redt het niet.**

Enkele boeren vinden dat de quota niet zondermeer naar de kleinere bedrijven moeten gaan, maar bijvoorbeeld naar de 'levensvatbare bedrijven[3]'; anderen vinden weer dat vooral de jongere boeren moeten profiteren van herverdeling van quota, want:

> **Iemand die melkquotum heeft en hij heeft 4 kinderen, en er is één opvolger, nou voor die opvolger wordt het zeer moeilijk om het bedrijf over te nemen. De andere kinderen zullen ook een deel van de waarde van het quotum eisen.**

Toch zijn er ook wel tegenstanders van de stelling te vinden. Een van de grotere boeren in het onderzoek zegt:

> **Van de andere kant zou ik zeggen, de sterksten die het het beste doen. ....we hebben allemaal de kans gehad om groot te worden. Eigenlijk hadden ze de prijzen los moeten laten dan komt het vanzelf wel goed. De quotering verruimen is geen oplossing, die ligt in de prijs.**

Een dergelijk vertrouwen in de krachten van vraag en aanbod, in de genezende werking van het marktmechanisme is meer boeren eigen. Veel boeren vinden dat de prijsmaatregelen en subsidies van EG-zijde de verhoudingen in de landbouw verstoord hebben. De oplossing ligt volgens hen in het stopzetten van deze bescherming.

Ook op de vraag wat men ervan vindt om de handel in quota te verbieden komen verschillende reakties. Het merendeel van de boeren is echter voor een verbod op de handel in quota.

---

[2] De stelling dat de melkquotering moet worden verruimd en dat bij herverdeling de kleinere bedrijven meer produktierechten toebedeeld moeten krijgen dan de groteren.

[3] Daarmee worden bedrijven bedoeld die in aanleg een voldoende inkomen voor het huishouden kunnen voortbrengen.

Één van de voorstanders van het vrijlaten van de quotumhandel heeft zelf geen quotum toegewezen gekregen, omdat hij onder de SLOM-regeling valt. Hij hoopt juist te kunnen profiteren van een eventuele quotumtoewijzing: door het weer te verkopen denkt hij dan een aardige aanvulling op zijn pensioen te krijgen.

Één van de fruittelers is tegen de handel in melkquota omdat die handel de prijzen van de grond naar ongekende hoogte stuwt. Hij pleit juist voor de instelling van een melkbank die de quota moet toewijzen. De quota zouden een vaste waarde moeten krijgen. Voorwaarde voor het goed funktioneren van zo'n apparaat is een gedegen kontrole.

Een nevenberoeper vindt dat een verbod op handel niet mogelijk is, want **iets dat je vrij laat, kun je niet terugdraaien.** Hij pleit ervoor de herverdeling van melkquotum niet procentsgewijs te laten verlopen, maar de kleineren absoluut meer quotum toe te bedelen dan de grotere bedrijven. Bovendien moet het quotum dat men erbij krijgt tien jaar niet te verkopen zijn.

Één van de grotere melkveehouders in de kring is het met dat laatste punt eens. Hij vindt dat daar wel de voorwaarde aan moet worden verbonden dat handel voor bedrijven met minder dan 300.000 liter quotum vrij blijft. Daarboven moet een verbod op handel komen.

> **Het quotum had nooit verhandelbaar mogen zijn, dat is de grootste blunder die ze hebben kunnen maken; de minister had het moeten herverdelen...,**

is de mening van een meerderheid van de boeren. In totaal zijn 23 van de 34 boeren voor een verbod op handel. Enkele van de 9 tegenstanders zijn wel voor een beperkte handel in quota[4].

Algemene kritiek op de melkquotering komt voornamelijk van de niet-melkveehouders. Zoals we in het vorige hoofdstuk hebben opgemerkt zijn er veel boeren in andere sektoren van de land- en tuinbouw die vinden dat de melkveehouders een te bevoorrechte positie in de landbouw innemen vooral door de melkquotering. Een voorbeeld is de stierenmesterij, die door de 'hechte bescherming' van de melkveehouderij verlies heeft geleden. Door de uitstoot van rundvee uit de melkveehouderij bij de invoering van de superheffing kregen zij te maken kregen met een sterke prijsdaling[5].

---

[4] 2 boeren hadden geen mening.

[5] Een ander voorbeeld is de jongveefokkerij. Die sektor heeft nog steeds met een krisis te kampen, omdat veel melkveehouders nu eigen jongvee opfokken.

De uitkomsten uit de eerste en de tweede ronde zijn dus met elkaar in overeenstemming. In de volgende paragraaf wordt gekeken naar de mening van de boeren over de mestwetgeving.

5.3. Hoe denkt u over de handel in mestquota?

Dat is de vraag die de deelnemers aan de enquête is gesteld. De uitkomsten daarvan vertonen veel overeenkomst met de resultaten op de vraag wat men vindt van de melkquotering en de verdeling van de quota.
In tabel 5.3 staat de verdeling van de antwoorden.

Tabel 5.3 "Hoe denkt u over de handel in mestquota?"

Antwoord	aantal	% van 89 bedrijven
Geen handel in mestquota	23	25,8
Vrije handel in mestquota	17	19,1
Herverdeling van de quota onder de kleinere bedrijven	22	24,7
Zowel "geen handel" als "herverdeling"	8	8,9
Onbekend	19	21,3
TOTAAL	89	100,0

De meningen over dit onderwerp liggen tamelijk verdeeld; een verbod op handel in quota en herverdeling van de quota onder de kleinere bedrijven scoren samen het hoogst: bijna 60% koos voor één van beide of voor beide antwoorden. Ongeveer een vijfde van de mensen die de enquête hebben ingevuld zijn voor het vrijlaten van de handel in mestquota. Ook in dit verband komt het kleine-boeren standpunt van de leden van kring Nijmegen naar voren. In tegenstelling tot de vorige vraag is hier geen verband te leggen tussen de bedrijfsgrootte en één van de standpunten.
Zo is voor de gesprekken de volgende stelling geformuleerd: Er moet een verbod op de handel in mestquota komen en quota (en grond) moeten vooral aan de kleinere bedrijven toebedeeld worden.
Met deze stelling blijkt een grote meerderheid van de boeren in de gespreksronde het eens: 30 van de 34 bedrijfshoofden vindt dat dat het beleid in de nieuwe mestwetgeving zou moeten zijn. Volgens deze meerderheid is het ministerie de aangewezen instantie om vrijkomende quota en

grond te gaan beheren. De quota verhandelbaar maken betekent dat de groei van mammoetbedrijven nog verder wordt gestimuleerd; dat zijn de bedrijven die in staat zijn om handel te drijven.

Ook op dit punt hebben de boeren enkele aanvullende ideeën. Een varkenshouder:

> **Maar ja, dat het veel waarde moet hebben daar ben ik het ook niet mee eens, dat is ook niet goed. Door handel krijg je prijsopdrijving en voor een jonge boer is het een heel moeilijke zaak te starten.**

Hij vindt dat vooral de jongere boeren niet vergeten mogen worden, een zaak waar boeren ook in hun uitspraken over de melkquotering de nadruk op leggen.

Een andere boer is het in principe wel eens met een verbod op handel, maar hij voegt daaraan toe:

> **Ik denk dat je het quotum verhandelbaar moet maken voor bedrijven die dus geen hoge mestproduktie hebben.**

Een grote melkveehouder stelt voor een verspreidingsbeleid in de koncentratiegebieden in te voeren door boeren te verbieden hun afgeschreven stallen in dat gebied weer op te bouwen. Anderen zijn het daar in het geheel niet mee eens, omdat zo de konkurrentiekracht van de Nederlandse landbouw wordt aangetast. Één van de verworvenheden van de Nederlandse landbouw is juist dat alle varkenshouders gekoncentreerd zijn, stellen ze. Dit argument wordt in andere verbanden ook wel naar voren gebracht.

Het verhaal over de eensgezinde houding van de boeren ten aanzien van de mestwetgeving wordt in paragraaf 5.6 wat gedifferentieerd. Daar zal blijken dat de boeren niet zo op één lijn zitten als hier geschetst is. De reakties van de boeren tonen dat - wat hen betreft - met de huidige mestwetgeving wel te leven valt en dat er niet al te grote veranderingen in moeten worden doorgevoerd. Mestproduktierechten van de grond loskoppelen is daarbij wel de grootste fout die gemaakt kan worden. De enige voorstander van een volledig vrije handel vindt dat de kleinere bedrijven veel beter op andere manieren bevoordeeld kunnen worden. Hij is voorstander van een gedifferentieerde belastingheffing. De heffing op de liquidatiewinst van verkochte quota zou voor de kleinere bedrijven veel minder hoog moeten zijn dan voor de grotere. Hij vindt wel dat aan handel in quota een grens gesteld kan worden, zodat die markt alleen voor de kleinere bedrijven toegankelijk is.

5.4. Hoe denkt u over quotering van produktie in de akkerbouw?

Op deze vraag zijn weinig reakties gekomen, in beide fasen van het onderzoek. De meningen liggen bovendien verdeeld.

Tabel 5.4 "Bent u voor of tegen quotering van produktie in de akkerbouw?"

Antwoord	aantal	% van 89 bedrijven
Voor quotering	11	12,3
Tegen quotering	33	37,1
Geen mening	29	32,6
Onbekend	16	18,0
TOTAAL	89	100,0

Een meerderheid van de boeren is dus tegen quotering in de akkerbouw en dit standpunt is in de tweede ronde in een stelling vertaald. Uit de reakties daarop spreekt een iets grotere verdeeldheid: 14 boeren zijn voor de stelling, 7 zijn ertegen en de rest heeft er geen mening over. Tot die laatste groep behoren de boeren die niet aktief zijn in de akkerbouwsektor.

De grootste akkerbouwer in het gezelschap is het ermee eens dat de graansektor niet aan quoteringen gebonden wordt, maar hij erkent dat de kleinere bedrijven een moeilijke tijd tegemoet gaan:

't Is maar net aan welke kant van de brug je staat.

Een andere boer vindt dat quotering wel gunstig kan zijn, want:

...in de melkveehouderij heeft het ook gewerkt.

Een tuinder vindt dat quotering in laatste instantie een redmiddel kan zijn:

Als de prijzen zover zakken, dat de akkerbouwers geen bestaan meer hebben, dan zullen ze wel beschermd moeten worden.

De problemen in de akkerbouw vormen een onderwerp waar veel boeren niet bekend mee zijn. Dat zal ondertussen door de akties van de akkerbouwers wel iets veranderd zijn. Een akkerbouwer uit Wychen voorspelde al vóór de akties:

.... zal het voor de boeren in Groningen, die niets als tarwe hebben, wel moeilijk worden. ....Er zijn er nu zat die van de braakleggingsregeling willen profiteren.

In Groningen ligt in maart 1989 inderdaad al zo'n 600 hektare braak. In kring Nijmegen is de belangstelling voor de braakleggingsregeling minimaal. In de enquête zeggen slechts 5 van de 89 bedrijven (5,6%) wel van die regeling te willen profiteren.
Er is dus een voorkeur van de akkerbouwers voor het niet doorvoeren van quotering in de akkerbouw. De akkerbouwers die aan de enquête hebben deelgenomen zijn ook tegen de instelling van quotering: 14 van de 24 bedrijven met akkerbouw als hoofd- of nevenaktiviteit is tegen, 3 bedrijven zijn voor en 7 hebben geen mening.

5.5. Instelling van de beperking van de bedrijfsgrootte.

Een onderwerp dat betrekking heeft op alle bedrijven in de kring is het beperken van de bedrijfsgrootte. Dat voorstel spreekt veel boeren aan: Een ruime meerderheid van de boeren staat positief tegenover dat idee. Veel boeren menen dat het in de een of ander vorm in de landbouw ingevoerd zou moeten worden. In de enquête is de boeren gevraagd voor welke takken zij vinden dat zo'n beperking moet gelden.

Tabel 5.5 "Vindt u dat bedrijven aan een maximale grootte moeten worden gebonden?"

Antwoord	aantal	% van 89 bedrijven
Alle bedrijven	38	42,7
Melkveehouderijen	2	2,2
Intensieve veehouderijen	7	7,9
Nee	23	25,8
Geen mening	8	9,0
Onbekend	11	12,4
TOTAAL	89	100,0

Uit de tabel blijkt dat de bedrijfshoofden in de kring liefst alle bedrijven aan een maximale grootte willen binden: In totaal vindt 53% dat dit in een of andere vorm moet gebeuren. 26% is tegen de invoering van een beperking van de bedrijfsgrootte. Dat is een laag percentage voor een sektor van de ekonomie waar de gedachte van het vrije ondernemerschap altijd heeft overheerst.

Zo'n maatregel wordt ook door een meerderheid van de boeren in de gespreksronde ondersteund. Er zijn veel boeren die varianten van de stelling aandragen. Enkele ideeën zullen in deze paragraaf worden besproken. De stelling dat de bedrijfsgrootte aan grenzen moet worden gebonden is terug te voeren op de beperking van produktieruimte. De meeste boeren zien er een mogelijkheid in mammoetbedrijven een halt toe te roepen. Deze bedrijven zijn immers de schuld van de milieu- en overschotproblematiek. De boeren is ook een andere benadering voorgelegd: niet de grote bedrijven, maar juist de bedrijven, die toch te klein zijn om in een volwaardig inkomen te voorzien stimuleren tot het stopzetten van het bedrijf[6]. Die stelling had aanmerkelijk minder aanhangers. Het meest gebruikte argument in dat verband is dat daardoor de vrijheid van ondernemen wordt aangetast. Dat argument wordt in de mening over de instelling van een wet die de bedrijfsgrootte beperkt minder vaak gebruikt. 'Vrijheid van ondernemen' is dus aan bepaalde grenzen gebonden.

25 van de 34 bedrijven in de gespreksronde zijn voor het instellen van een grens die de bedrijfsgrootte beperkt. De grens moet volgens de meesten liggen bij een 350 sbe, 2 tot 3 Volwaardige Arbeidskrachten, of een 100 koeien, afhankelijk van de tak waarin men werkzaam is.

Er zijn 3 verklaarde tegenstanders van de instelling van een beperking van de bedrijfsgrootte en 7 mensen weten niet goed wat ze met zo'n wet aan moeten. Er is geen verband tussen de bedrijfsgrootte en de mening van de boeren op dit punt. De tegenstanders van een beperking van de bedrijfsgrootte moeten in de middenklasse bedrijven gezocht worden.

Wat zijn nu de argumenten voor het instellen van zo'n bedrijfsgroottegrens?

Één van de nevenberoepers:

> **Ze hebben het voor jaren terug eens over een vestigingsvergunning[7] gehad, maar de grote organisaties wilden daar eigenlijk niet aan en in deze streek was er eigenlijk een meerderheid voor. ....'t Zou wel goed zijn, maar ja het had voor jaren terug moeten gebeuren. ... Ik vind wel dat het een goed idee is. Als je ziet dat die A. in E. 900 stuks vee rond heeft lopen, dat is te gek om los te lopen. daar kunnen 4 of 5 boeren van leven. ....100 koeien is meer dan genoeg.**

Hij legt hier een duidelijke verband tussen bedrijfsgrootte-beperking en instelling van een vestigingsvergunning, een koppeling die wel door meer boeren wordt gemaakt.

---

[6] Zie hoofdstuk 3.

[7] Zie volgende paragraaf

Een tuinder vindt eveneens dat de bedrijfsgrootte beperkt moet worden; land- en tuinbouwbedrijven mogen geen fabrieken worden:

> **Er moet wel voldoende ruimte blijven om een bedrijf te ontplooien.**

Volgens hem betekent dat in de tuinbouw een grens van 1 hektare.

En een boer met een gemend bedrijf:

> **Gezinsbedrijven hebben toch altijd wel anderhalve arbeidskracht. ....100 koeien is zeker een voldoende grens, ik denk dat je dan zo links en rechts wel hulp nodig hebt, of je moet een boel door de loonwerker laten doen. ....'t Moet een beetje voorkomen worden, dat de landbouw een industrieel karakter krijgt; niet dat ik 35 schuren vol heb, 15 man in dienst en maar produceren, dat niet.**
> **Van vroeger af tot nu is het gewoon gegroeid je kunt nu niet spreken van een industrieel karakter, dat ligt toch bij een 1000 fokzeugen. Vroeger als jongere ging je gewoon meehelpen, maar je moet niet 4,5 man personeel op je bedrijf hebben lopen.**

Volgens hem ligt de grens in de varkensfokkerij bij zo'n 250 - 300 fokzeugen. Op de vraag of hij voor zichzelf ook die grens heeft getrokken antwoordt hij:

> **Nee, want bij mij gaat het zo massaal veel geld kosten, dat het gewoon niet meer aantrekkelijk is. Wil ik zover uitbreiden, dan moet ik een investering doen van 2,5 a 3 miljoen gulden.**

Het argument dat door de meeste mensen genoemd wordt is dat het karakter van gezinsbedrijven in de land- en tuinbouw bewaard moet blijven. Daarmee worden de extreem grote bedrijven veroordeeld.

Kritiek op de stelling is er natuurlijk ook. Één van de tegenstanders:

> **.... ge zet de stop erop. ... 't Is eigenlijk een beetje Rusland zo. ....Ik zie dat toch niet zo in. Ja dat gezinsbedrijf, daar wordt dan heel hard om geroepen, maar is dat eigenlijk wel zo'n gezonde zaak? Er is toch geen één fabriek, die op het gezin moet draaien. Dat is toch eigenlijk een beetje dom. Ik voel me er best happy mee, daar gaat het helemaal niet om. .... dadelijk gaat het net als met die kruideniers, die zijn ook weg. Ik zeg niet dat die ontwikkeling nou zo goed is, maar ik denk niet, dat-ie tegen te houden is. Die ontwikkeling is allang bezig. Kijk maar naar hoeveel bedrijven er de laatste jaren verdwenen zijn.**

De indruk uit de enquête, dat een meerderheid van de boeren vóór de instelling van een bedrijfsgrootte-grens is wordt in de gespreksronde dus bevestigd. Het land- en tuinbouwbeleid in het geheel moet gekenmerkt worden door het stimuleren van de kleinere bedrijven en het afremmen van de grotere.

Er zijn een zestal belangrijke argumenten voor en een viertal tegen de

stelling te onderscheiden. De volgende punten worden door de boeren zelf naar voren gebracht:

1) Een eerlijker verdeling van de schaarse produktieruimte, het tegengaan van het ontstaan van mammoetbedrijven, die volgens velen de oorzaak zijn van de overproduktie en de milieuproblematiek in de landbouw. Één deelnemer wijst erop, dat ook het werkgelegenheidsaspekt niet uit het oog verloren mag worden.
2) Het gezinsbedrijf, de basis en het historisch achterland van de huidige land- en tuinbouw moet blijven bestaan en zou daarom best wat bescherming kunnen gebruiken. Familiebedrijven in de land- en tuinbouw veroorzaken heel wat minder problemen.
3) De grotere bedrijven hebben geprofiteerd van allerlei subsidieregelingen[8] en andere voordelen[9], die voor de kleinere bedrijven niet bereikbaar zijn.
4) Te grote bedrijven maken bedrijfsovername onmogelijk; dat zal de konkurrentiepositie van de Nederlandse land- en tuinbouw aantasten, zo niet het einde van de agrarische sektor betekenen, zoals een boer stelde.
5) Instelling van een bedrijfsgrootte-grens kan volgens enkele boeren ook leiden tot een eenvoudiger systeem van beperkingen. Meer kleinere bedrijven, in een vergelijkbare bedrijfs- en ekonomische positie zullen minder snel problemen veroorzaken dan de grote bedrijven van nu. Een bedrijfsgroottegrens kan dus een versoepeling van superheffing en mestwetgeving betekenen.
6) De sociale verhoudingen op het bedrijf en in de agrarische sektor zijn beter af met kleinere bedrijven, dan met de grote bedrijven van nu.

---

[8] Vooral de WIR wordt genoemd, maar ook wel de belastingvoordelen, die door veelvuldig investeren zijn verkregen.

[9] Zoals bijvoorbeeld een (lagere) overheid die bereid is tot samenwerking. Boeren wijzen dan op de manier waarop de invoering van de mestwetgeving in Brabant is verlopen.

De tegenargumenten zijn:

1) Nederland moet geen Rusland worden; oftewel de overheid moet zich terughoudend opstellen ten aanzien van het veranderen van de land- en tuinbouw, omdat dat van oudsher een vrije tak is geweest. Dat moet in principe zo blijven want dat is voor veel boeren toch de grote aantrekkingskracht van het beroep.
2) De konkurrentiepositie van de Nederlandse landbouw komt dan op het spel te staan.
3) De grotere bedrijven weten toch manieren om onder dat soort regelingen uit te komen; de overheid heeft niet voldoende mogelijkheden om uitvoering van zo'n regel te bekrachtigen[10].
4) Het is onrechtvaardig de grote bedrijven te pakken alleen omdat ze van de hun geboden mogelijkheden gebruik maken of hebben gemaakt.

De argumenten maken duidelijk hoe verschillend over de verhouding tussen grote en kleine bedrijven wordt gedacht. Één van de boeren stelde zelfs dat het niet uitmaakt wat hij vindt, omdat de wet nooit een realiteit zal zijn en nooit een noodzaak zal worden: de inzet van een gezin is nodig om een landbouwbedrijf te kunnen voeren. Volgens hem daalt het rendement en stijgen de kosten per eenheid produkt weer als op het bedrijf gebruik wordt gemaakt van vreemde arbeid. De optimale bedrijfsgrootte ligt volgens deze boer bij ongeveer 250 - 300 sbe per volwaardige arbeidskracht per gezin. Grotere bedrijven zullen volgens deze redenering alleen in bepaalde takken voor kunnen komen, takken waarin produktie tot op grote hoogte geautomatiseerd kan worden[11].
In de eerste uitspraak die in deze paragraaf is aangehaald wordt een duidelijke koppeling gelegd tussen een bedrijfsgrootte-grens en de instelling van een vestigingswet. In de volgende paragraaf wordt dit onderwerp, dat een aantal jaren terug zeer aktueel was, besproken.

5.6. Invoering van een algemene vestigingswet in de land- en tuinbouw.

In de enquête is de boeren gevraagd hoe zij denken over de instelling van een algemene vestigingswet in de land- en tuinbouw. Die vraag heeft eenzelfde achtergrond als de vraag naar de instelling van een beperking

---

[10] Zie voor een voorbeeld van de mogelijkheden tot ontduiking die de grotere bedrijven ten dienste staan, 5.7.

[11] De varkensmesterij bijvoorbeeld.

van de bedrijfsgrootte: de maatregel is erop gericht de positie van boer- en tuinder te beschermen, in dit geval tegen invloeden van buitenaf. De resultaten uit de enquête zien er als volgt uit:

Tabel 5.6 "Bent u voor of tegen een algemene vestigingswet in de land- en tuinbouw?"

Antwoord	aantal	% van 89 bedrijven
Voor een vestigingswet	36	40,4
Geen mening	23	25,8
Tegen een vestigingswet	20	22,5
Onbekend	10	11,2
TOTAAL	89	100,0

Een meerderheid van 40% is voor de instelling van een vestigingswet in de land- en tuinbouw. Dat meerderheidsstandpunt is in de tweede ronde vertaald in de stelling 'Er moet een vestigingswet in de land- en tuinbouw worden ingevoerd'. Met die stelling is - en dat is gezien de uitspraken van de boeren op de andere punten niet verwonderlijk - een meerderheid van de boeren het eens. In totaal zijn er 27 mensen voor de invoering van een vestigingswet, 7 mensen zijn ertegen of hebben geen mening. Veel voorstanders vinden dat zo'n vestigingswet te laat komt als hij nu wordt ingevoerd.

Een kleine melkveehouder uit de Ooypolder is voor het invoeren van zo'n wet om te voorkomen dat mensen uit andere sektoren in de land- en tuinbouw aktief worden en daarmee een bedreiging gaan vormen voor andere boeren. Hij vindt dat de uitspraak:

Boer blijf bij je beest, schoenmaker blijf bij je leest,

daarop wel van toepassing is. Een nevenberoeper uit Ewijk vindt wel dat voorkomen moet worden dat mensen op grote schaal in de landbouw beginnen:

> **..want die in Brabant, of in die streken, die hebben uiteindelijk de markt en ook alles kapot gemaakt. Dan kochten ze een huis met een bunder grond en dan begonnen ze met duizenden varkens. En als dat niet gebeurd was dan waren de prijzen ook beter geweest en dan hadden ze nu ook niet zo met die mestoverschotten gezeten.**

Een andere boer uit die plaats is ook voor de invoering van een algemene vestigingswet, maar:

Dat had voor een jaar of tien moeten gebeuren. 'Vindt u het dan nu te laat daarvoor?' **Vind ik wel, ja. Er kan geen boer meer bijkomen met mestquota en melkquota; je kan geen boer meer worden. Je kunt je hoogstens naar Groningen verplaatsen daar ergens, maar opnieuw starten, dat kan niet meer. Of je moet een heel bedrijf opkopen met quoteringen erop anders kun je niet beginnen.**

Ook een fruitteler is voor de invoering van een vestigingswet. Hij denkt echter dat zo'n wet een iets andere richting moet krijgen:

Het ergste wat er volgens mij op dit moment is , is bijvoorbeeld een varkenshouderij, waarin de zoon thuis op het bedrijf komt werken, het bedrijf is feitelijk te klein en dan beginnen ze in de akkerbouw of in de open groenteteelt. Als de zoon dan het bedrijf overneemt heeft hij een groot bedrijf maar hij maakt het voor de andere groentetelers wel moeilijker, terwijl het in feite niet hun schuld is, dat er overproduktie is. En de groentetelers en de varkenshouders konden niet met koeien beginnen. Wat houdt dat dan in? Dat degene die geen quotering in zijn bedrijfstak heeft ermee kan stoppen.

Hij pleit dus in feite voor de invoering van een selektieve vestigingswet: een vestigingswet per bedrijfstak, die voorkomt dat boeren van de ene naar de andere tak overstappen. In de fruitteelt willen boeren het nog wel proberen als het in de melkveehouderij of de intensieve veehouderij niet meer lukt.

Een boer met een gemend bedrijf denkt daar anders over; hij is wel voorstander van een vestigingswet:

Ja, dat is wel goed, daar ben ik helemaal voorstander van. Dat wil dus zeggen, dat iemand helemaal in de agrarische sektor is opgegroeid, of ook iemand die alle noodzakelijke opleidingen doorlopen heeft, daar heb ik niet zoveel moeite mee.

Als we vragen naar zijn mening over een selektieve vestigingswet dan komt de vrijheid van de boer naar voren:

Ik denk niet dat de boeren daaraan willen, de landbouw is een vrij beroep. ...Ik denk dat je dat probleem van verschuiven nooit op kunt lossen. Ik denk dat je de vrijheid van het beroep in stand moet houden. Een akkerbouwer met een zoon, die volledig in de fruitteelt wil, waarom zou die niet mogen beginnen? .... Het moet natuurlijk niet kunnen dat ik met m'n varkens en m'n koeien het zaakje om ga bouwen.

Een vestigingswet per bedrijfstak is dus nog een heel andere zaak dan een algemene vestigingswet. Op het eerste punt zijn de boeren verdeeld. Één van de tegenstanders van de invoering van een algemene vestigingswet hanteert weer een heel ander kriterium om de wet af te wijzen. Een tegenstander van de vestigingswet zegt:

... er zijn boeren die het veel verder hebben gebracht dan ik, maar dan zonder opleiding. ...iemand die z'n beroep in de landbouw heeft moet dat voort kunnen zetten.

Op de eerste plaats heeft het stellen van opleidingseisen geen zin, stelt hij, want opleiding zegt in de land- en tuinbouw niets over kapaciteiten. Op de tweede plaats is een selektieve vestigingswet een onding omdat het kunnen schuiven van de ene naar de andere bedrijfstak juist een van de sterke punten van de land- en tuinbouw is.
In de tegenstrijdige meningen van de boeren over een vestigingswet is een botsing tussen het aloude idee van vrijheid van ondernemerschap met de realiteit van het boerenleven van alledag te zien. De vrijheid van ondernemerschap en het spel van vraag en aanbod voeren veel boeren hoog in het vaandel; zij erkennen echter dat die vrijheid steeds meer in het geding komt, juist omdat andere krachten zich hebben bemoeid met 'de markt'. Dat leidt dan bijvoorbeeld tot de stelling van een fruitteler uit de Ooypolder die vindt dat alle regelingen en subsidies moeten worden afgeschaft, maar een vestigingswet een goede zaak zou zijn.
Los van de tegenstrijdigheid in zo'n standpunt kan worden gekonkludeerd dat een vestigingswet veel boeren in kring Nijmegen zal aanspreken, hoewel de diskussie over de invoering al meer dan tien jaar oud is en de noodzaak enigszins verdwenen lijkt.
In dit overzicht is al summier aandacht besteed aan de mening van de boeren over de mestwetgeving. Maar 'het milieu' is één van de grote onderwerpen van de toekomst. Om die reden is er in de gesprekken extra aandacht aan besteed; in de volgende paragraaf een verslag.

5.7. De agrarische sektor en het milieu: een gespannen relatie.

Dat landbouw en milieu niet bepaald in een goede verhouding tot elkaar staan is al vaak gebleken. Het mestoverschot is een van de meest nijpende milieuproblemen van dit moment en van verschillende zijden worden voorstellen tot verbetering of oplossing gedaan. Ook het overmatig gebruik van bestrijdingsmiddelen in de akker- en tuinbouw krijgt veel aandacht. Verreweg de meeste boeren in kring Nijmegen vinden de mestwetgeving een noodzakelijke maatregel[14]. Het betalen van de mestheffing en het bijhouden van de mestboekhouding is maar een geringe last, in vergelijking met het verbod op uitbreiding. Men is echter zelden te spreken over het toezicht op de uitvoering van de meststoffenwet en de wet bodembescherming. Kritiek richt zich vooral op de onvoldoende kontrôlemogelijkheden die de wet biedt. Één van de grotere varkensbedrijven in

---

[14] Zie paragraaf 5.3.

de tweede ronde moet meer dan de helft van de mest afvoeren. Dit bedrijf zou dus wel gediend zijn bij de mogelijkheid wat quotum aan te kopen, zodat meer mest op het eigen land uitgereden kan worden. Het bedrijfshoofd zegt echter:

> **Handel in quota is een slechte zaak, mestquota mogen geen waarde krijgen.**

Hij heeft verder weinig of geen problemen met de mestwetgeving, maar hij durft niet te zeggen of de mestwetgeving een stap in de goede richting is.

Één van de nevenberoepers wijst de pogingen het milieu te beschermen via de weg van de mestwetgeving resoluut van de hand. Hij vindt het milieu belangrijk maar de landbouw is zeker niet de enige schuldige. De mestwetgeving is een lachertje want:

> **Zodra je mag uitrijden stort iedereen zijn land onder en komt de mest nog steeds in het grondwater.**

De opmerking 'de landbouw is niet de enige schuldige' valt vaak te beluisteren. De boeren die dit naar voren brengen vinden dat de landbouw teveel de zwarte piet krijgt toegespeeld. Sommige boeren betwijfelen zelfs of de landbouw wel zo'n grote vervuiler is. Een enkeling vertelt dan het verhaal van 'de prachtigste bomen nog geen vijf meter van de gierput'.

Een boer met een loonbedrijf vindt de mestwetgeving geen succes:

> **Mestwetgeving is ook een politieke zaak. ....Het probleem aanpakken waar het probleem ligt, dat schopt teveel tegen het zere been aan, want dan ga je gewoon een kleine groep mensen pakken, wat dus eigenlijk wel zou moeten. Want wij worden opgescheept met een uitrijverbod, terwijl dat helemaal niet nodig is. Omdat ze in Brabant eerst een voor om het land heen ploegen, zodat de mest er niet afloopt en dan zo'n meter of tien er onder doen. En daar ligt het probleem, in Brabant, in Limburg, in de Achterhoek.**

Hij is niet de enige die zich stoort aan de vermeend bevoorrechte positie van de intensieve veehouderij in Brabant, Limburg en de Achterhoek. Hij - en hij niet alleen - vindt het duidelijk een fout van de standsorganisaties, dat zij nooit de boeren in die streken hebben aangepakt.

Hij vindt ook dat het milieuprobleem in zijn totaliteit bekeken moet worden, want:

> **De landbouw is nu op dit moment de kwaaie pier, maar industrie en auto's doen er net zoveel aan mee. Zoals dat tot nu toe is geweest met dat rioolslib, dat maar onbeperkt overal gebracht mag worden, dat is ook een zaak die ze er buiten hebben gelaten, omdat het anders de gemeenschap geld kost; waarom moet het ons alleen maar geld kosten? Dat rioolslib, daar is ook wel een andere manier voor om dat weg te werken, alleen het kost iets en daar moet iedereen dan maar aan mee**

betalen. Je mag geen mest uitrijden, maar dat rioolslib, dat is onbeperkt. En dan zeggen ze wel, we houden het in de gaten waar het naar toe gaat, maar dat is niet zo, dat is lariekoek.

In deze uitspraken komt naar voren dat de boeren het niet eens zijn met de onevenredige lastenverdeling die de mestwetgeving tot gevolg heeft gehad. Voor een aantal boeren heeft de groei in de landbouw mede op aandrang van de konsumenten plaatsgevonden en dat betekent dat de gemeenschap als geheel voor de kosten op moet draaien.

Een iets andere visie komt van een tuinder. Volgens hem:

.... weet de overheid slecht waar de boeren mee bezig zijn.

Dit bedrijfshoofd stelt dat de boeren de laatste tijd meer en meer op het milieu letten en dat blijkt wel uit het feit dat de ziektebestrijding onder glas al voor 60% - 70% biologisch is. Volgens hem is

...de bossterfte voor een deel het gevolg van het niet goed bijhouden van het bos...

en dus niet van de verzuring. Hij vindt verder dat de landbouw ook wel de tijd moet krijgen om zich aan te passen aan de steeds strengere eisen. Zijn mening wordt door een meerderheid van de boeren gedeeld.

Een boerenechtpaar uit Wychen is een heel ander mening toegedaan. Zij hebben zelf een kleine varkensfokkerij. Over de mestwetgeving zeggen zij:

Dat had veel eerder moeten gebeuren. De boeren hebben het in wezen zelf verpest. Zijn vrouw vindt: **Wat milieu betreft is grondgebonden landbouw noodzaak.**

Het echtpaar vindt dat de biggen zo natuurlijk mogelijk gefokt en verzorgd moeten worden. Zo bouwen ze veel meer weerstand op dan biggen die in een steriele omgeving worden verzorgd. Ekologisch produceren hoeft volgens hen niet duurder te zijn; zij sparen veel kosten uit door de beesten minder te spuiten. Één andere boer denkt er ook zo over.

Over het milieu en de rol die de landbouw in milieuverbetering moet spelen is men het dus nog niet eens:

1. Volgens één groep valt het allemaal wel mee en is de bossterfte meer een kwestie van 'het beter bijhouden van het bos', dan van de verzuring van het milieu.
2. Een tweede groep vindt dat de landbouw zeker een bijdrage moet leveren aan een schoner milieu, maar teveel wordt afgeschilderd als de kwaaie pier. Zij vinden dat er veel te weinig van industrie en autoverkeer gevraagd wordt.
3. Tenslotte is er een zeer kleine groep, die vindt dat de landbouw

inderdaad schuldig is aan de vervuiling van het milieu en de hand eerst maar eens in eigen boezem moet steken.

Alle boeren vinden dat de situatie op het gebied van mestoverschotten in de kring niet te vergelijken valt met de situatie in Brabant en dat daar dus strengere maatregelen moeten worden toegepast.

Daarmee komt het vraagstuk van de 'oplossingen' aan bod. Wat voor maatregelen moeten er in de landbouw genomen worden om de boeren milieuvriendelijk te laten produceren? Welke oplossingen vinden de boeren acceptabel?
Het zal duidelijk zijn dat een zondermeer verscherpen van de eisen ten aanzien van de uitstoot per ha niet veel boeren aanspreekt of zelfs op felle protesten kan stuiten. De boeren stellen zich een stimulerend beleid voor in plaats van een ontmoedigingsbeleid. Een eerste voorwaarde voor ieder beleid is dat de landbouw de tijd krijgt om zich aan te passen, een eis die ook met de akties van de akkerbouwers in maart 1989 veel nadruk kreeg. Daarover zijn de boeren in kring Nijmegen het wel eens; over de te nemen maatregelen zijn de meningen echter verdeeld.
Een subsidie op de bouw van mestopslag spreekt veel boeren aan. Maar als moet worden gekozen voor deze mogelijkheid of het zoeken naar duurzame technische mogelijkheden[15] kiest een meerderheid van de boeren voor het laatste. Slechts 2 van de 34 boeren vinden dat het mestprobleem de oorzaak is van de struktuur in de land- en tuinbouw en verwachten dan ook dat er strukturele maatregelen getroffen zullen moeten worden.
Andere boeren wijzen - zoals we al gezien hebben - subsidie principieel van de hand:

Subsidie is altijd al fout geweest.

en

....het blijft een overbruggingsmaatregel, totdat definitief een oplossing voor het mestprobleem wordt gevonden.

Een ander voorstel was:

Dan kun je die mestputten beter in de akkerbouwgebieden neer zetten, dan hier in de buurt. Dan is het spul tenminste op een plaats waar het gebruikt wordt.

Het voorstel tot verkleining van de veestapel ontvangt veel boe-geroep. Bijna zonder uitzondering wordt het van de hand gewezen. De groep, die

---

[15] Zoals mestverwerking.

het voorstel wel in overweging wil nemen doet dat alleen maar omdat zij geen andere mogelijkheden meer zien. Reakties:

> **Dat is natuurlijk het allerlaatste, daarmee haal je alle bedrijven onderuit.**
>
> **...dat brengt een vermindering van het nationaal produkt teweeg, dan komen veel mensen in de problemen.**

Het idee de quotumhandel tot een bepaalde bedrijfsgrootte toe te staan en een deel van die handel door het ministerie af te laten romen, krijgt meer medestanders:

> **Ik denk dat dat een vrij goede zaak is, want zo krijgt hij op een vrij goedkope manier mestquotum in handen. Op die manier krijgt-ie toch behoorlijk wat binnen.**

Bij een meerderheid van de boeren bestaat de verwachting dat de kleine bedrijven de dupe zullen worden van zo'n regeling en die vrees lijkt niet helemaal ongegrond. Het verhaal dat in Brabant de papieren voor opdeling van de grote bedrijven in verschillende besloten vennootschappen al klaar lagen heeft ook in kring Nijmegen de ronde gedaan.

Ook andere oplossingen voor het mestprobleem worden wel genoemd, zoals een subsidie op mestinjektie; in hoofdstuk 3 is het spreidingsbeleid al aan de orde geweest.

De algemene tendens, die in de opmerkingen van de boeren doorklinkt wordt in de volgende uitspraak weergegeven:

> **Er moet een beetje meer voor de boeren gebeuren, want als ik een mestsilo ga plaatsen, dat kost me nog eens 60.000, dan moet er nog meer geld bij[16].**

Over het soort maatregelen dat genomen moet worden bestaat dus weinig eensgezindheid. Dat die maatregelen vooral de meest intensieve en grootste bedrijven het sterkst moeten treffen, daar is men het min of meer over eens.

Uit de reaktie van de boeren is af te lezen, dat zij het Nationaal Milieu beleidsPlan (NMP) met vrees tegemoet zien. Vooral het feit dat men nog niet precies weet wat de inhoud van dat plan is versterkt die vrees. Vandaar ook de nadruk die veel boeren leggen op de aanpassingsmogelijkheden die de landbouw moet krijgen.

Een andere konstatering naar aanleiding van het bovenstaande is dat de ernst van de situatie veel boeren nog niet duidelijk is. De gegevens uit het inmiddels alom bekende rapport 'Zorgen voor morgen' hebben onder de boeren nog geen ingang gevonden. Dat versterkt onze vrees dat het

---

[16] Deze boer heeft een zeer klein bedrijf: dat al enige jaren verlies lijdt.

komende milieuplan de boeren wel eens zeer zwaar op de maag kan komen te liggen.
In de laatste paragraaf van dit hoofdstuk een korte terugblik.

5.8. Konklusies en samenvatting.

In dit hoofdstuk zijn we ingegaan op 'het alternatieve beleid'. We hebben duidelijk gemaakt wat de boeren zich bij een ander beleid voorstellen. Vatten we kort de standpunten nog eens samen dan komen we tot een beleid dat de volgen de punten omvat:

1. De melkquotering moet wel blijven, maar de quota moeten worden verruimd. Quotumhandel moet worden verboden en herverdeling van de quota moet plaats vinden via een neutrale instantie.
2. Ook in de mestwetgeving zal het die kant op moeten. Handel in quota is en blijft verboden en vrijkomende mestproduktierechten zullen moeten toevallen aan de kleinere bedrijven, die nog willen uitbreiden.
3. Op de stelling 'geen quotering in de akkerbouw' reageerden de minste boeren. Ook voor deze stelling is een meerderheid van de boeren wel te vinden. Argumenten voor quotering hebben meestal betrekking op de verwachting dat de prijs zich dan gunstig zal ontwikkelen; argumenten tegen quotering leggen er de nadruk op dat subsidies in de landbouw nooit goed zijn geweest; bovendien is het proces van uitstoot van een groot aantal bedrijven uit de akkerbouw toch niet te stoppen.
4. De standpuntén van de boeren wijzen sterk in de richting van beperken van de groei van de grotere bedrijven en stimuleren van de kleinere levensvatbare bedrijven. Die indruk wordt nog eens bekrachtigd door de opinie van de boeren over een beperking van de bredrijfsgrootte: een meerderheid van de boeren vindt dat ook een bedrijfsgroottegrens deel uit moet maken van zo'n beleid.
5. Instelling van de beperking van de bedrijfsgrootte moet ook gekoppeld worden aan een vestigingswet. Veel boeren denken echter dat zo'n wet te laat komt en nu eigenlijk niet meer nodig is.
   Een aantal boeren vindt dat er een oplossing moet worden gevonden voor het verschuiven van problemen van de ene naar de andere tak. Dat zou bijvoorbeeld kunnen door het instellen van een vestigingswet per bedrijfstak. Het belangrijkste argument tegen een selek-

tieve vestigingswet is dat daardoor de vrijheid in de landbouw nog verder wordt beperkt. Overschakeling van bedrijven van de ene naar de ander tak is bovendien vaak een noodsprong, die in 'normale' omstandigheden niet voor zal komen.

Alle 'voors' en 'tegens' overziend kunnen we konkluderen dat de meerderheid van de boeren een beleid voorstaat dat de grotere bedrijven in hun groei remt en de kleinere bedrijven in bescherming neemt en stimuleert. Over de mogelijkheden zo'n beleid ook werkelijk te verwezenlijken is men somber. Op termijn ziet men het kleinere bedrijf[17], zoals dat nu in de landbouw funktioneert, verdwijnen. Dat is volgens de meeste boeren niet meer tegen te houden[18]. Het betekent dat ongeveer 15 van de 34 bedrijven in de tweede ronde tot de groep 'afvallers' behoren als het bedrijf van de huidige omvang blijft. De ontwikkeling van grootschalige, geautomatiseerde en kapitaalintensieve bedrijven baart veel boeren zorgen. Dat blijkt wel uit de reakties op bijna alle vragen in dit onderdeel. De reakties van de boeren op de stelling dat de kleinere bedrijven zullen verdwijnen en dat de grotere 'industriële bedrijven de overhand zullen krijgen zijn in twee groepen te verdelen.

A. De eerste groep geeft aan dat er niets voor de kleinere bedrijven te verbeteren valt: het kleine bedrijf is gedoemd te verdwijnen en die ontwikkeling valt niet meer te stoppen; als de standsorganisatie al haar best doet om dat proces tegen te gaan dan zal de overheid wel alle pogingen in die richting blokkeren. In deze groep wordt de vrijheid van de boer benadrukt en dat betekent dat de bestaande situatie niet al te veel moet veranderen. Dat houdt ook in dat de overheid zich terughoudend moet opstellen in haar land- en tuinbouwbeleid. Toch erkennen de bedrijfshoofden die deze mening zijn toegedaan wel dat de landbouw in een krisissituatie verkeert. Men vindt dat daar wat aan moet gebeuren. De mensen die dat geaccepteerd hebben staan in hun ideeën zeer dicht bij de tweede groep.

B. De tweede groep bestaat uit een verzameling van reakties, die met elkaar gemeen hebben dat zij nog wel mogelijkheden zien voor het kleinere bedrijf. Die mogelijkheden kunnen alleen benut worden als de overheid snel in aktie komt. Zij baseren hun reaktie op het gevoel van sociaal onrecht dat het kleinere bedrijf in het verle-

---

[17] Met het 'kleinere bedrijf' worden bedrijven tot 150 sbe bedoeld.

[18] Zie hoofdstuk 4.

den[19] door de overheid is aangedaan en koppelen dat aan het argument dat de grote bedrijven de oorzaak zijn van de meeste misstanden in de land- en tuinbouw. Over de stappen die moeten worden ondernomen bestaat geen overeenstemming.

De tweede reaktie wordt meer onder de kleinere bedrijven aangetroffen, maar er zijn ook wel enige grote bedrijven, die deze mening zijn toegedaan. Groep A bestaat vooral uit enkele middelgrote- en nevenberoepsbedrijven.

De meeste boeren verwachten dat het milieu in de komende jaren heel belangrijk zal worden. Zij vinden echter dat de land- en tuinbouw teveel als boosdoener wordt aangewezen.

De meeste boeren vinden ook dat autoverkeer en industrie - de andere grote verzuurders - een bijdrage zullen moeten leveren aan de oplossing van het milieuprobleem. In de antwoorden klinkt de angst door dat dat niet zal gebeuren, omdat de belangen van automobilist en industrie veel zwaarder wegen dan de belangen van de land- en tuinbouw. Moeten er toch maatregelen genomen worden, dan vindt een meerderheid dat 'beperking' hand in hand moet gaan met 'stimulering'. Men verwacht dat het milieubeleid zal worden gekenmerkt door ge- en verboden, die ten koste zullen gaan van de gehele land- en tuinbouw, maar vooral van de kleinere bedrijven.

Zo vindt een meerderheid van de boeren dat terugdringing van de ammoniak-uitstoot kan worden bereikt door subsidiering op het bouwen van mestopslagruimte, mestinjektie, zodenbemesting etc.. Als ze voor de keus worden gesteld kiest een meerderheid echter voor het zoeken naar meer duurzame, technische oplossingen. Een maatregel als gedwongen verkleining van de veestapel - een maatregel die direkt ingrijpt op de struktuur van de Nederlandse land- en tuinbouw - wordt door bijna alle boeren met afschuw verworpen. Verkleining van de veestapel moet op vrijwillige basis plaats vinden door middel van bijvoorbeeld een goede afvloeiingsmaatregel.

Het plan een beperkte quotumhandel mogelijk te maken vindt wel medestanders, hoewel een aantal van hen bang is dat iedere vorm van quotumhandel ten koste van de kleinere bedrijven zal gaan.

De tuinbouwers en fruittelers hebben de nieuwe methoden van produktie, waarbij veel meer dan in het verleden gebruikt wordt gemaakt van milieuvriendelijke middelen, over het algemeen wel aanvaard. Zij zijn allemaal

---

[19] En ook nu nog worden de kleine bedrijven bij de groteren achtergesteld.

voorstander van de invoering van geïntegreerde bestrijding, maar ook zij benadrukken dat men de tijd moet krijgen zich aan te passen. Uit de hoek van de intensieve- en de melkveehouderij komen de meest kritische geluiden.

Voorlichting over de aktuele problematiek en informatie die boeren uitnodigt mee te denken over een milieubeleid dat ook voor hen aanvaardbaar is moeten een hoge prioriteit krijgen. Ook aan de voorstellen van de eigen organisatie met betrekking tot het milieu en de uitvoering van projekten op dat gebied[20] kan meer aandacht worden besteed.

De slechte naam die de landbouw in de publieke opinie heeft zou volgens velen juist door de standsorganisatie verbeterd kunnen worden. Zij moet aktiever naar buiten treden om het imago van de landbouw weer wat op te vijzelen.

Zo belanden we tenslotte bij de standsorganisatie. Imagoverbetering is slechts een van de taken van de NCB. Veel boeren hebben er weinig vertrouwen in dat de standsorganisatie haar takenpakket naar behoren kan vervullen. Die mening komt in het volgende hoofdstuk uitgebreid aan bod.

---

[20] Enkele boeren vertellen dat zij graag zouden willen weten hoe het er met 'Promest', de mestverwerkende fabriek van de NCB in Helmond voorstaat.

6.

DE BOEREN EN DE NOORDBRABANTSE CHRISTELIJKE BOERENBOND.

6.1. Inleiding.

In dit hoofdstuk wordt de verhouding tussen de NCB en de leden onderzocht. De boeren hebben kritiek op bijna alle aspekten van de organisatie en haar aktiviteiten. In dit hoofdstuk komen de volgende onderwerpen aan de orde:

- de mening van de leden over de bijeenkomsten, die door de NCB-geledingen worden georganiseerd;
- de mening van de leden over het funktioneren van het kringbestuur en van de afdelingsbesturen;
- hun mening over het funktioneren van de NCB als geheel en de met de NCB verbonden instellingen.

In dit hoofdstuk zullen voornamelijk kritische geluiden doorklinken. Dat wil nog niet zeggen dat men de NCB een slechte organisatie vindt; kenmerkend voor de positie van de organisatie in de land- en tuinbouw is de kwalifikatie 'overbodig'. De opmerking 'het zal mijn tijd wel duren', klinkt vaak door in uitspraken van de boeren over de NCB. Dat gezegde geeft de sfeer van de gesprekken in de tweede fase van het onderzoek weer: de belangstelling voor de organisatie daalt. De oorzaken voor het verlies aan interesse worden in dit hoofdstuk onderzocht.

6.2. De NCB-bijeenkomsten op afdelings- en kringnivo: slapen op de achterste rij?

6.2.1. De bijeenkomsten op afdelings- en kringnivo.

De afdeling is de plaats voor direkt kontakt tussen de boeren-leden en de organisatie. Afdelingsbijeenkomsten spelen een fundamentele rol in de opbouw van de organisatie. Maar is dat wel zo? De mate waarin mensen de vergaderingen bezoeken, en de kritiek die zij op de afdelingsbijeenkomsten hebben maken duidelijk dat veel boeren de zin van die bijeenkomsten betwijfelen.

Volgens de uitkomsten uit de enquête valt het met het bezoek van deze bijeenkomsten wel mee: bijna 40% van de boeren gaat vaak naar de bij-

eenkomsten. Voor de kringvergaderingen ligt dat percentage op bijna 20%. De verdeling van het vergaderbezoek is in tabel 6.1 gegeven.

Tabel 6.1 "Hoe vaak bezoekt u afdelings-/kringvergaderingen?"

Vergadernivo	Vaak		Soms		Nooit		TOTAAL	
	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%
Afdeling	34	38,2	35	39,3	17	19,1	86	96,6
Kring	17	19,1	38	42,7	28	31,4	83	93,3

Uit de tabel blijkt dat de afdelingsvergaderingen meer in de belangstelling staan dan de kringvergaderingen en die indruk wordt in de tweede ronde bevestigd: Het aantal leden dat 'vaak', 'soms' of 'nooit' een afdelingsvergadering bezoekt bedraagt respektievelijk 14, 11 en 9[1]. Het bezoek aan kringvergaderingen wijkt licht af van het beeld uit de enquête. Het aantal bedrijfshoofden dat een kringvergadering 'vaak', 'soms', of 'nooit' bezoekt bedraagt respektievelijk 10, 7 en 17[2].
Uit berekeningen van korrelaties met de bedrijfsgrootte komt naar voren dat het vooral de leden met de grotere bedrijven zijn die naar vergaderingen op beide nivo's gaan. Verder gaan de boeren naarmate ze ouder worden minder naar vergaderingen op afdelingsnivo[3].
Over het algemeen is men in de enquête wel positief over de onderwerpen, die in de vergaderingen aan de orde komen: 66,3% vindt dat de onderwerpen, die op afdelingsvergaderingen aan de orde komen 'soms', 'regelmatig' of 'altijd' van belang zijn voor het bedrijf; 58,5% vindt dat de onderwerpen, die op kringvergaderingen ter tafel komen 'soms', 'regelmatig' of 'altijd' van belang zijn voor het bedrijf.
Het belang van de onderwerpen in kring- en afdelingsvergaderingen voor het bedrijf is even groot, zoals blijkt uit de onderstaande tabel.

---

[1] In percentages van 34 bedrijven uitgedrukt, respektievelijk: 41, 33, 26 %.

[2] In percentages van 34 bedrijven uitgedrukt, respektievelijk: 29, 21 en 50 %.

[3] Dat wil zeggen: de oudere boeren hebben vaker 'soms, of 'nooit' ingevuld.

Tabel 6.2 "Komen er in de afdelings-/kringvergaderingen onderwerpen aan de orde, die voor u en uw bedrijf interessant zijn."

Antwoord	Afdelingsnivo		Kringnivo	
	aantal	%	aantal	%
Ja, altijd	3	3,4	4	4,5
Ja, regelmatig	20	22,5	20	22,5
Ja, soms	36	40,4	28	31,5
Nee, bijna nooit	13	14,6	15	16,8
Nee, nooit	5	5,6	4	4,5
Onbekend	12	13,5	18	20,2
TOTAAL	89	100,0	89	100,0

De leden op de kleinere bedrijven vinden de onderwerpen, die op de vergaderingen ter sprake komen minder interessant dan bedrijfshoofden met een groter bedrijf. Er is ook een positief verband met bedrijfsopvolging: de bedrijfshoofden die de intentie hebben, dat het bedrijf wordt voortgezet vinden de onderwerpen in beide vergaderingen interessanter dan de overige bedrijfshoofden. De laatste indruk wordt in de gespreksronde bevestigd, de positieve indruk van de kwaliteit van de vergaderingen echter niet.

De meeste boeren erkennen dat het kontakt tussen de boeren en de organisatie aan het verslechteren is. Men verwacht niet dat de NCB in de toekomst een rol van betekenis kan spelen in het verbeteren van het perspektief van de kleinere bedrijven[4] en andere groepen in een moeilijke positie. De boeren menen dat elk perspektief voor de kleinere bedrijven afwezig is: 'Voor de bedrijven die nu wegblijven is het te laat, daar kan ook de standsorganisatie niets aan veranderen; die bedrijven zullen gewoon verdwijnen en elke poging het kontakt te verbeteren is weggegooid geld en verspilde moeite' is min of meer de mening van een meerderheid van de boeren.

De NCB-bijeenkomsten bepalen grotendeels de houding van de leden ten opzichte van de NCB. Onder de NCB-bijeenkomsten worden alle lezingen, vergaderingen en andere gezamenlijke aktiviteiten verstaan, die in NCB-verband - door afdeling of kring - zijn georganiseerd. Een deel van de

---

[4] Zie paragraaf 6.3 voor de antwoorden op de vraag of de NCB in de toekomst nog van belang zal zijn.

kritiek richt zich op het kontakt tussen leden en de organisatie in afdelings- en kringbijeenkomsten. De afdelingsbijeenkomsten worden vaker bezocht dan de kringbijeenkomsten; dat is niet verbazingwekkend als wordt gelet op de specifieke problemen van gebieden als de Ooypolder, Beuningen en Wychen (groeigemeenten). Sommige boeren spreken een voorkeur uit voor kringvergaderingen omdat de onderwerpen en de sprekers beter zijn.

Dat werpt de vraag op hoe het staat met de kwaliteit van de bijeenkomsten: Zijn de onderwerpen wel interessant? Worden ze goed gebracht, is er diskussie en waarover wordt dan gepraat? Welke mensen komen naar vergaderingen en hoeveel?

Over het geheel genomen worden de NCB-bijeenkomsten op afdelings- en kringnivo slecht beoordeeld. De afdelingsbijeenkomsten worden iets hoger aangeslagen dan de kringvergaderingen. De navolgende kritiek is opgetekend.

1. Op de eerste plaats zijn de onderwerpen die aan bod komen nauwelijks interessant; veel onderwerpen komen elk jaar terug, nieuwe onderwerpen zijn er nauwelijks te vinden. Die kritiek houdt ook verband met de sprekers die bereid zijn een lezing te houden voor een kleine groep mensen[5]. Een varkenshouder zegt daarover:

> **Er gebeurt toch weinig, meer kulturele dingen als echt technische dingen. Nou wordt het hier ook te klein om extra iets te organiseren. ....Als er 10 of zo op een voorlichtingsavond komen dan is het veel. Er kan meer gebeuren, excursies en zo.....**

Een loonwerker vindt kringvergaderingen niet zo interessant omdat ze vaak een herhaling zijn van de afdelingsvergaderingen. Hij vindt kringvergaderingen overbodig:

> **Ik vind dat moeten die bestuursleden maar verder uitwerken.**

Een boer met een gemengd bedrijf zegt over de onderwerpen:

> **Je wordt er vaak niet zo heel veel wijzer van. De onderwerpen verschillen wel maar vaak gaat de diskussie toch dezelfde kant op, dan krijg je verhalen te horen, die je eigenlijk al tien keer gehoord hebt. Dan denk ik bij mezelf, moet ik daar nu een hele avond aan opofferen om naar een vergadering toe te gaan....Af en toe meer en nieuwe onderwerpen zou wel helpen.**

Ook één van de jongere boeren vindt de onderwerpen weinig interessant:

> **Ik ben gisteren toevallig naar een NCB-vergadering voor een keer, maar als je dan ook ziet hoeveel volk er is: er waren**

---

[5] Dit geldt voornamelijk de afdelingsbijeenkomsten.

er uit de hele plaats maar 19. Hoeveel leden er eigenlijk zijn, dat weet ik niet, maar nog wel wat meer als 19 en dan zitten er tussen die 19 ook veel oudere boeren, die eigenlijk al geen belang erbij hebben. ....'t was gewoon een jaarvergadering, de distriktsbureauhouder uit Arnhem kwam dan, maar wat-ie daar vertelde was nog geen twee kwartjes waard.

Uit zijn woorden valt op te maken dat het in zijn woonplaats vooral de oudere boeren zijn die de vergaderingen bezoeken en een andere boer uit dezelfde plaats bevestigt dit. De jongeren in de gespreksronde zijn minder over de bijeenkomsten te spreken dan de andere boeren en bezoeken ze daarom ook minder.

Een boer uit Groesbeek vindt dat de kritiek op onderwerpen en verloop van de vergaderingen ook voor de kringbijeenkomsten geldt:

Nou, ik heb er altijd een beetje een hekel aan, dan kom je daar en wordt de vergadering geopend, ... veel later wordt ze weer gesloten, maar je moet niet vragen wat dan eigenlijk het punt was. De afloop duurt zo lang en het tussenstuk is meestal niet al te boeiend. ...Vergaderingen, je gaat er eigenlijk meer heen voor het kontakt als dat ze verder nog ergens voor zijn. En als je dan de plaatselijke vergaderingen hebt niet, maar als je een beetje de landelijke vergaderingen bekijkt. ...Ach, als je de 'Boer en Tuinder een beetje bekijkt, of de Boerderij, dan heb je het hele verhaal.

Veel boeren vinden de onderwerpen niet zo boeiend, ze krijgen voldoende informatie via de bladen: vooral onderwerpen op vaktechnisch gebied worden beter behandeld dan ze op de lezingen aan de orde kunnen komen. Op vaktechnisch gebied zijn bovendien een groot aantal studieklubs en verenigingen aktief, die zeer gerichte informatie verschaffen. De leden van deze klubs volgen de bijeenkomsten nauwgezet; zij vinden de onderwerpen die daar ter sprake komen interessanter, dan de sociaal-ekonomische onderwerpen op NCB-vergaderingen.

Enkele boeren wijzen erop dat het vooral de grotere bedrijven zijn die het woord voeren op bijeenkomsten van de NCB:

...op bepaalde dingen menen de groten dat ze het woord moeten voeren en dan gaan ze ergens over liggen dimdammen waar al gauw en half uur mee weg is en waar bijna niemand iets aan heeft.

De onderwerpen op NCB-bijeenkomsten zijn om verschillende redenen niet zo interessant voor de boeren. De jongeren zijn niet geïnteresseerd in de vergaderingen omdat zij er weinig andere jongeren ontmoeten[6], die in dezelfde positie verkeren; de voltijdsboeren gaan liever naar een stu-

---

[6] Overigens verschilt het bezoek van de jongeren per afdeling; in sommige afdelingen zijn de jongeren nog wel aktief.

dieklub, vanwege de vaktechnische informatie; mensen vinden dat onderwerpen teveel herhaald worden en in de diskussies teveel hetzelfde verhaal wordt verteld; sommige boeren vinden dat zij hun verhaal niet kwijt kunnen, omdat bijeenkomsten op de grote bedrijven zijn gericht. De nevenberoepers voelen zich zich zowiezo niet bij vergaderingen betrokken.

2. Er wordt ook kritiek geuit op de sprekers en op de voordrachten die op bijeenkomsten worden gehouden. Velen vinden de kwaliteit van de voordrachten laag. Zij wijten dat niet alleen aan de spreker persoonlijk, maar ook aan de geringe belangstelling voor de voordrachten. Dat stimuleert de spreker niet om te praten en de luisteraars niet om te diskussiëren. De kritiek van een boer uit Groesbeek heeft niet alleen betrekking op de voordrachten. Hij ziet het probleem van de dalende belangstelling voor de NCB-bijeenkomsten in een ruimer verband:

> **Dat geldt voor alle afdelingen en het afdelingsbestuur; dat wordt nog beperkter want als je al ziet - dat is de laatste jaren heel duidelijk kenbaar - dat er hoe langer hoe minder mensen naar die vergaderingen komen, en waarom? Iedere boer zit met problemen, echt iedereen en ze worden eigenlijk niet meer opgelost want het kan niet meer. En als je dan naar een afdelingsvergadering gaat, of naar een kringvergadering...ja, dat is moeilijk die kunnen dat niet oplossen. Als het eenmaal zover is dat je genoodzaakt bent om te stoppen, om wat voor reden dan ook, dan hoef je ook niet meer bij het afdelingsbestuur aan te kloppen en ook niet meer bij het kringbestuur en ook niet meer in Tilburg.**

Verder zegt hij:

> **Ze moeten veel meer in kringverband doen, op een afdelingsvergadering kunnen ze geen een spreker meer krijgen. Als de sprekers vragen hoeveel mensen er komen en ze zeggen '30 of 40', dan zeggen die sprekers 'we komen niet meer' Dat moet allemaal in kringverband gebeuren, dan komen er meestal toch al wel meer mensen.**

Er zijn veel boeren die er zo over denken: de onderwerpen van algemeen belang kunnen beter in kringverband worden georganiseerd dan in de afdelingen, want daarvoor is de belangstelling te gering. Anderen zijn er niet van overtuigd dat vergroting van de schaal[7] waarop de lezingen en de andere bijeenkomsten worden georganiseerd de band met de bedrijven zal versterken:

> **Als er betere sprekers komen en betere onderwerpen, is het**

---

[7] Dat wil zeggen: meer bijeenkomsten op kringnivo.

wel belangrijk[8], maar ik vind dat door groter maken de bond in principe niet dichter bij de leden komt te staan... Kijk maar naar de CHV, waar je als een nummer wordt behandeld.

Eén van de nadelige gevolgen van schaalvergroting kan een verbreding van de kloof tussen leden en organisatie zijn. Een boer met een gemengd bedrijf is lid van een afdeling met 30 geregistreerde leden, waarvan er nog steeds zo'n 20 tot 25 op vergaderingen van de afdeling verschijnen. Hij waarschuwt ook tegen schaalvergroting: **Hoe kleiner hoe fanatieker.** Volgens hem is het wel mogelijk de kwaliteit van bijeenkomsten te verbeteren, maar:

Die bedrijven, die zeggen van 'ik bekijk het wel, 't zal mijn tijd wel duren', die komen niet op een afdeling, die komen niet op een kring en al ga je ze met de auto halen ze komen toch niet meer.

Hierop is in het begin van het hoofdstuk gewezen: de bedrijven die nu van NCB-vergaderingen wegblijven komen niet meer terug. Als de relatie met de leden van de kring verbeterd wordt, dan moet die poging gericht zijn op bedrijven, die wellicht nog een toekomst hebben.

3. De boeren die naar vergaderingen gaan zijn vooral uit op eigen gewin, er zijn geen gemeenschappelijke belangen meer. Voor veel boeren is de verdringing van solidariteit door konkurrentie een ontwikkeling van deze tijd.

Een fruitteler was aktief bij de boerendemonstraties van de jaren '73 en '74 betrokken. Hij heeft de ideeën van toen zien verzanden terwijl de problematiek in de tussentijd niet is veranderd. Hij vindt dat de organisatie de kleine bedrijven heeft laten vallen, en dat is een gevolg van het gebrek aan solidariteit.

Enkele andere boeren daarover:

Er zijn veel leden, die komen voor hun eigen hachje, maar naar anderen daar wordt gewoon te weinig naar geluisterd. Als ze mij willen helpen dan komen ze weer aan de anderen. Dan kan ik daar wel een hele avond gaan zitten, maar dan ben ik die hele avond ook weer kwijt...dan zet ik liever de televisie maar weer aan.

De NCB komt niet meer voor de boeren op en dat ligt aan de boeren zelf...de boeren onderling zijn zware konkurrenten en de scheiding wordt versterkt door specialisatie. De NCB kan niets meer voor de boeren doen: als je voor en groep boeren bent, dan roepen drie andere groepen dat het niet mag.

---

[8] Hiermee wordt schaalvergroting van bijeenkomsten op afdelingsnivo bedoeld.

> **Veel kleinen vinden dat er voor hun niets meer gedaan wordt. ...Ga maar naar een vergadering toe, ze zijn er niet meer. Ze voelen zich niet meer thuis bij de groten, want die praten er net zo over: 'Oh, die, die moet er maar mee uit scheiden'. Ik ga er niet meer heen want het is toch alleen maar voor de groten. ...Ze hoeven niets meer voor kleinere bedrijven te doen; ze zitten gewoon te wachten tot die 40% uit de landbouw verdwenen is.**

De ogen van de organisatie zijn teveel op de grote bedrijven gericht, maar ook aan bepaalde takken wordt volgens sommige boeren onevenredig veel aandacht geschonken. Als er ergens over gepraat wordt dan is het wel over melk; op een tweede plaats komt de mestproblematiek en dat is ook een onderwerp waar niet iedereen belangstelling voor heeft. Veel boeren vinden bovendien dat er in de NCB als geheel teveel op de belangen van de Brabantse varkenshouders wordt gelet. Tuinbouw, stieremesterij, fruitteelt en akkerbouw zijn takken die zich buitengesloten voelen, omdat aan hun belangen geen aandacht wordt geschonken. De studieklubs in die bedrijfstakken zijn een beter alternatief.

4. Een algemene klacht is ook dat er teveel vergaderingen zijn, zodat vaak moet worden gekozen. Men kiest dan niet voor de NCB, maar eerder voor de bijeenkomsten van de studieklubs.
Een tuinder met een groot tuinbouwbedrijf dat veel van zijn tijd vraagt bezoekt alleen de jaarvergaderingen van de afdeling. Hij gaat niet naar kringvergaderingen, omdat de tuinbouw niet aan bod komt. Hij vindt dat een tuinder beter bij de NTS[9] terecht kan.
Een boer en zijn zoon met een stierenmesterij zijn het met de uitspraak eens, dat de melkveehouderij in de kring teveel aan bod komt; andere belangen worden terzijde geschoven. Zij stellen vast: **Als stierenmester ben je in de minderheid.** Zij zien de belangentegenstellingen in de landbouw groeien en de akkerbouwers zijn daarvan een voorbeeld: Zij zijn door iedereen inklusief hun eigen organisaties in de steek gelaten.
Een vermeerderaar uit Nederasselt vindt:

> **Hier in Holland is maar één soort boeren, de melkboeren; intensieve veehouderij komt niet of nauwelijks aan bod.**

De hier weergegeven kritiek heeft vooral betrekking op de bijeenkomsten die door de afdeling of de kring worden georganiseerd. Over de verdeling van het oordeel van de boeren in de gespreksronde over de NCB-bijeenkom-

---

[9] Vereniging van Nederlandse Tuinbouw Studiegroepen.

sten valt weinig te zeggen: er is een grote variatie in kritiekpunten; iedereen in de tweede ronde heeft minstens een punt van kritiek genoemd. De enige oplossing die de kwaliteit van de bijeenkomsten werkelijk kan verbeteren - bijeenkomsten organiseren met meer afdelingen tegelijk - heeft als nadeel dat het de afstand tot de leden nog verder kan vergroten. Die stap moet voorzichtig gezet worden, want verbetering van de kwaliteit van de bijeenkomsten betekent nog niet dat de organisatie ook beter funktioneert.

De verdeling van het vergaderbezoek over de afdelingen in de kring kan alleen geschat worden: het percentage leden dat de afdelingsbijeenkomsten bezoekt kan sterk uiteen lopen. Er zijn 2 afdelingen waarin dat bezoek-percentage boven de 50% per vergadering ligt: Bergharen en Batenburg.

In 8 van de 14 afdelingen[10] ligt het bezoekersaantal gemiddeld tussen de 15% en de 30% met een enkele uitschieter naar boven[11].

Over het algemeen zijn het de middelgrote bedrijven, die de vergaderingen bezoeken. Zowel de allerkleinste als de allergrootste bedrijven komen minder. De samenstelling van de groep die vergaderingen bezoekt kan per afdeling aanzienlijk verschillen. In enkele afdelingen zijn het de oudere boeren, die de bijeenkomsten het meest bezoeken:.

> **Het zijn vooral de oudere boeren, die op de afdeling komen, de jongeren komen slecht.** Volgens hem komt dat omdat: **De jongeren hebben in groter verband het AJW.**

Alle boeren merken op dat het steeds dezelfden zijn, die bijeenkomsten bezoeken. Volgens een aantal bedrijfshoofden zijn dat vooral 'de bedrijven met toekomst.

> **Vaak zie je de mensen die in de afdeling komen ook in de kring. .... Maar ja, hoeveel bedrijven zitten er nu, die geen opvolger hebben en die niet meer kunnen uitbreiden en noem maar op. Die zeggen van 'ja, het zal mijn tijd wel duren; ik moet nog zoveel jaar boeren dus die politiek - tabé ermee.'t Zijn net de intensieve boeren die nog een beetje koöperatief zijn, die gaan naar de vergadering; maar er kunnen er veel meer komen. Jongeren, vat die maar helemaal niet aan er komen er helaas bijna geen. 't Zijn allemaal boeren die een zoon thuis hebben en die doet het werk en pa gaat naar de vergadering.**
> **Ja, de middelmaat, die er tijd voor heeft die zit er en een gedeelte die er altijd zijn. De meer arbeidsintensieve of de**

---

[10] Waaronder Wychen en Groesbeek, de grootste afdelingen in de kring.

[11] Van 4 afdelingen kan niet worden geschat welk percentage van de geregistreerde leden de vergaderingen bezoekt.

minder ontwikkelde bedrijven, die zeggen van 'Ja, dan moet ik twee uur eerder beginnen voor vanavond, laat maar zitten'.

Een bestuurslid uit de Ooypolder vertelt dat de afdeling 46 leden heeft. Daarvan bouwen er 11 het bedrijf af en van de overblijvende 35 komt iets meer dan de helft naar vergaderingen. De ouderen in zijn afdeling, maar ook de mensen die vrij veel vakbladen lezen, komen niet. De gemiddelde leeftijd van de leden op de bijeenkomsten stijgt, want ook de jongeren komen niet. Het zijn dus vooral de middelgrote bedrijven met een bedrijfshoofd van middelbare leeftijd en een opvolger die de vergaderingen bezoeken[12].

Er zijn een viertal groepen, die het kontakt met de NCB verliezen.

1. De jongeren bezoeken misschien wel liever AJW-vergaderingen, dan NCB-vergaderingen. Van de 7 jonge boeren in de tweede fase zijn er 3 die regelmatig of vaak naar NCB-bijeenkomsten gaan. Sommigen vinden dat de NCB te weinig aktie onderneemt.
2. Ook de boeren die hun bedrijf afbouwen zijn meestal niet meer in de NCB geïnteresseerd

   ....de NCB betekent niets meer voor het bedrijf en **De NCB kan niets meer voor de nevenberoepsbedrijven betekenen; voor de kleine bedrijven is het te laat: je hangt erbij.**

   De meeste nevenberoepers in de tweede ronde hebben geen kontakt met de bond. Zij voelen zich niet thuis op NCB-bijeenkomsten omdat de volwaardige bedrijven centraal staan. Hun ekonomische positie is vaak beter dan die van kleine boeren en hun belangstelling is niet op de landbouw gericht. Veel nevenberoepers zien hun aktiviteiten op land- en tuinbouwgebied meer als een soort hobby; zij noemen zichzelf dan ook wel 'hobbyboeren' of 'postbodeboeren'. In de tweede ronde zijn ook een loonbedrijf en een loonspuiter vertegenwoordigd. Zij bezoeken wel regelmatig bijeenkomsten, omdat het een goede plaats is om klanten te ontmoeten.

   Tot de groep nevenberoepers behoren ook een aantal oudere bedrijfshoofden, die het bedrijf aan het afbouwen zijn.
3. Ten derde de boeren, die vinden dat er teveel nadruk wordt gelegd op de melkveehouderij. Veel boeren (en daaronder ook wel melkveehouders) vinden aktuele informatie en voorlichting bij studieklubs en -verenigingen.

---

[12] Met een 'bedrijf met toekomst' wordt meestal een bedrijf met een opvolger bedoeld.

4. De vierde groep die de vergaderingen weinig bezoekt zijn de zeer grote bedrijven. Hun beweegredenen om weg te blijven zijn niet duidelijk. In sommige uitspraken klinkt door dat ook grote bedrijven niet bij de NCB terecht kunnen:

Maar je moet niet de kleinen en de groten door elkaar hebben, dat gaat niet. Dan voelen die kleintjes zich toch onder de voet gelopen. We hebben er ook eerst een grote bij gehad[13], maar die is weggegaan en nu gaat het ook veel beter. ....Die denken anders.

6.2.2. De afdelings besturen en het kringbestuur.

Het kontakt tussen leden en het bestuur op de verschillende nivo's is niet meer optimaal: met de bijeenkomsten worden de leden niet meer bereikt. De kritiek blijft niet alleen beperkt tot de vergaderingen op zich, maar strekt zich uit tot de bestuursleden en de andere taken van de afdelingen en de kringen[14].

1. Één van de meest gehoorde punten van kritiek is dat de persoonlijke belangen van sommige bestuursleden de gemeenschappelijke belangen van de boeren overheersen. Sommige boeren uiten het vermoeden dat veel bestuursleden in een bestuur zitting nemen om 'dichter bij het vuur te zitten', zoals zij het uitdrukken.
Een nevenberoeper die nog regelmatig naar afdelingsvergaderingen gaat, vindt dat de voorzitter van zijn afdeling wel erg dicht bij het vuur zit. Hij heeft een persoonlijk belang bij de uitbreiding van het industrieterrein in de gemeente. Hij heeft daar grond gekocht, vlak voordat de plannen tot uitbreiding van het bestaande terrein bekend werden. De boeren en tuinders in de gemeente hebben heel andere belangen. Zij willen juist strijden tegen de uitbreiding van het industrieterrein omdat het voor velen van hen betekent dat ze naar een andere gemeente zullen moeten verhuizen.
Voor een andere nevenberoeper is het een reden om geen vergaderingen meer te bezoeken:

Veel van het bestuur op de vergadering praten anders dan ze in het dagelijkse leven doen.

---

[13] Hij heeft het over zijn studieklub.

[14] Als de kritiek alleen betrekking heeft op de kringvergaderingen dan wordt dat er expliciet bij vermeld.

Hij voegt eraan toe dat het niet klopt dat er zoveel over de kleine bedrijven wordt gepraat terwijl de CHV de grote boeren veel minder in rekening brengt dan de kleinere bedrijven.

Een boer uit een dorp ten zuiden van Nijmegen gaat niet meer naar vergaderingen vanwege een slepend konflikt met de ruilverkavelingskommissie. Tot drie keer toe beloofde de kommissie hem twee grotere stukken, die op zijn eigen land aansloten. Alle drie keren ging de overdracht op het laatste moment niet door. Hij gelooft dat een plaatselijk politikus ervoor heeft gezorgd dat de verkaveling niet doorging. Zelf heeft hij nauwelijks aangedrongen op een ruilverkaveling, het is de kommissie, die alle verplichtingen op zich heeft genomen:

> **Als ze iemand geholpen hadden met vijf kinderen dan had ik er vrede mee, maar ik, ik had die verplichting niet gemaakt, zij hadden hem gemaakt. Als er nooit geen grond was vrijgekomen dan had ik er ook nooit iets van gezegd, maar nou komt er wat grond vrij. ...Als het zo in het klein is dan is het ook zo in het groot.**

Volgens een boer uit Wychen moeten persoonlijke belangen wel een rol spelen

> **3% van de bestuursleden heeft 90% van de bestuursfunkties.** Hij voegt daaraan toe dat dat **wel de mensen zijn die het graag doen; daar kom je moeilijk aan.**

Sommige boeren zijn ervan overtuigd dat bestuursleden op kringnivo zich ook schuldig maken aan 'te dicht bij het vuur zitten'. Één van de geïnterviewde boeren vertelde het volgende verhaal:

> **Ja, 't is ook altijd over de groten en over de stront. En als zij iets horen: één van de bestuursleden kreeg 5 dagen voor de interimwet afkwam een vergunning voor een varkensschuur. ...Hij hoeft het niet geweten te hebben, hij kan het geweten hebben. Jongeren die te laat waren verwijten hem gewoon 'ge hebt naar uzelf gekeken, maar ge hebt niets tegen ons durven zeggen'. En sommige AJW-ers zeggen dan: 'Hij heeft het geweten, hij heeft net precies 14 dagen van tevoren een hinderwetvergunning aangevraagd.' En het kan goed zijn dat die mens het helemaal niet geweten heeft, maar hij werd er wel voor aangewezen.**

Als iemand in zo'n positie dat soort dingen doet dan:

> **....fok je gewoon haat**, vindt hij.

De laatste opmerking geeft aan waar het om gaat: In een sfeer van wantrouwen en belangentegenstellingen kan van zinvol diskussiëren en het uitwisselen van informatie geen sprake zijn. De noodzaak van het houden van bijeenkomsten wordt in twijfel getrokken en de motivatie van de leden om naar bijeenkomsten te gaan verdwijnt.

2. Ook de aktiviteit van het bestuur is in sommige afdelingen een probleem. Een niet-aktief bestuur zal de leden niet kunnen motiveren naar bijeenkomsten te komen en in sommige afdelingen is de dalende interesse van de leden schrijnend.

Er zijn veel redenen waarom een bestuur minder aktief wordt. Een van de belangrijkste is wel de toenemende werkdruk op de meeste bedrijven. Besturen is vaak een erg inefficiënte bezigheid, die veel tijd vraagt. Dat een bestuur liever de gebaande paden bewandelt en niet op zoek gaat naar nieuwe mogelijkheden en aktiviteiten is niet verwonderlijk.

Een varkenshouder uit een kleine plaats geeft aan dat een te kleine afdeling niet motiverend werkt; over het funktioneren van het afdelingsbestuur zegt hij:

> **Och, ik zeg niet dat die het verkeerd doen, maar ze hebben maar heel weinig mogelijkheden, omdat het te klein is.**

Zijn vrouw zit in de plaatselijke KVO-afdeling en is het niet met hem eens:

> **Als je vraagt of ze met de KVO mee willen doen, moet je daar ontzettend veel moeite voor doen. D'r zit weinig aktiviteit in, heel weinig.**

Voor een deel wijten beiden dat aan de persoonlijke verhoudingen binnen het bestuur:

> **De sekretaris drukt hier een hele grote stempel op het bestuur ...dat is zo'n eigenwijze kerel Het bestuur doet gewoon wat de sekretaris zegt. Hij heeft zelf helemaal geen boerenbedrijf gehad.**

Een boer uit Ewijk schetst het verschil tussen vroeger en nu:

> **Vroeger was het bestuur een eer, nu wordt er alleen voor betaald.**

Volgens een boer uit Overasselt is passiviteit in een afdeling grotendeels te wijten aan het feit dat de bestuursleden zeer lang op hun post blijven zitten:

> **Ik denk dat die mannen het wel vrij redelijk doen. Als ze er eenmaal zitten dan blijven ze er ook zitten, als ze willen. Als ze maar herkozen worden. Als ze nou maar 9 jaar of 8 jaar mochten blijven zitten, dat zou ik wel een goede zaak vinden. ...maar die boeren die blijven er zitten van hun 20ste tot hun 65ste.**

Hij vindt dat nieuw bloed in het bestuur ook nieuwe ideeën kan geven.

De situatie verschilt per afdeling: in een aantal afdelingen is het bestuur niet aktief en wordt het verband met de dalende belangstelling van de leden voor de aktiviteiten van de organisatie gelegd. Een niet-aktief bestuur past in het beeld van een verslechterend kontakt tussen leden en organisatie. De meningen over de afdelingsbesturen zijn ver-

deeld: van de 34 bedrijven hebben er 13 geen mening over het funktioneren van het bestuur, vinden 13 mensen het bestuur redelijk tot goed en zijn er 8 die het bestuurs-funktioneren afkeuren.
Over het kringbestuur geven de meeste boeren geen mening, voornamelijk omdat ze er niet zo bekend mee zijn (16 mensen); 9 mensen zijn ontevreden over het funktioneren van het kringbestuur, en 9 vinden dat het bestuur redelijk tot goed funktioneert.
Bijna de helft van de mensen geen uitspraak wil doen over het funktioneren van het kringbestuur en dat wijst erop dat velen de afstand naar het kringbestuur groot vinden: 14 mensen bevestigen die indruk, 2 mensen geven om andere redenen geen mening op de vraag of zij de afstand naar het kringbestuur te groot vinden.
Daarnaast vinden enkelen dat het kringbestuur geen nuttige funkties heeft. Sommigen zouden het willen afschaffen.
De afstand naar de top van de organisatie in Tilburg vindt een meerderheid van de boeren te groot: het hoofdbestuur wordt gezien als een onderdeel van de organisatie waar men geen invloed op uit kan oefenen.
We kunnen konkluderen dat het kontakt tussen de organisatie en de boeren afneemt. De aard van het kontakt verschilt wel per nivo: afstand tussen leden en afdelingsbestuur is vaak niet aanwezig en het kontakt is goed. In enkele afdelingen is de sfeer echter zo slecht dat het een reden kan gaan vormen om niet meer naar vergaderingen te gaan.
Om het kontakt tussen leden en organisatie op alle fronten te verbeteren is een reorganisatie aan de basis noodzaak. Daarbij bestaat het risiko dat de wat aktievere afdelingen uit elkaar vallen. De boeren die twijfelen of zij aktief bij de organisatie betrokken willen blijven zullen misschien eerder besluiten om geen bijeenkomsten meer bij te wonen; met de mensen die nu niet meer bij de organisatie betrokken zijn kan geen rekening worden gehouden: de verwachting is dat dat kontakt niet meer hersteld kan worden.

6.3. De NCB algemeen: Kollektieve en individuele belangen behartiging.

6.3.1. Inleiding.

In deze paragraaf worden wat algemene kanten van de organisatie en van de met haar verbonden diensten en instellingen besproken. Wat vinden de boeren van de NCB; wat vinden zij de belangrijkste funktie van de NCB? Dat zijn de centrale vragen in deze paragraaf.

In de enquête is de boeren een algemeen oordeel over de NCB gevraagd. Daaruit blijkt dat 30% van de boeren ontevreden is over de manier waarop de NCB voor het bedrijf opkomt; 44% is daar wel over te spreken.

Tabel 6.3 "Bent u tevreden over de wijze waarop de NCB voor u en uw bedrijf opkomt?"

Antwoord	aantal	% van het totaal
Zeer tevreden	1	1,1
Tevreden	38	42,7
Geen mening	15	16,9
Ontevreden	23	25,8
Zeer ontevreden	4	4,5
Onbekend	8	9,0
TOTAAL	89	100,0

De ontevredenheid over de NCB hangt samen met de manier waarop de belangen van de boeren door de organisatie naar de landelijke politiek toe worden behartigd.
De boeren bekijken de NCB op verschillende manieren. Voor sommigen staat de afdeling voorop, voor anderen is het de manier waarop de politieke belangen van de boeren worden behartigd, die het meeste aandacht verdiend. We kunnen vier verschillende standpunten over de NCB onderscheiden:

1. 'De NCB is in feite een overbodige organisatie, meer een last dan een gemak'. Deze mening wordt verkondigd door boeren die een ander hoofdberoep hebben dan landbouw, door boeren op enkele kleinere bedrijven en door mensen die persoonlijke problemen met de bond hebben. Zij hebben weinig of niets meer met de organisatie te maken.
2. 'De problemen en ideeën binnen de afdeling zijn van groter belang, dan de algehele problematiek van de landbouw.' Deze mening wordt door een groot deel van de boeren gedeeld. Wat zich buiten de afdeling afspeelt komt op de tweede plaats en ook de politieke aangelegenheden van de NCB zijn van minder belang. De afdeling zelf is het meest aansprekende onderdeel van de NCB. Soms is daar ook een praktische reden voor. De Ooypolder bijvoorbeeld is een gebied met specifieke problemen: de herinrichting zal voor veel

bedrijven gevolgen hebben en de vele ontgrindingsvergunningen kunnen de landbouw in het gebied een ander aanzien geven.
Ook de problemen van de groeigemeente Beuningen treffen veel boeren. De afdeling vormt een platform voor de bespreking van zulke problemen. Voor veel boeren geldt dat de afdeling **het dichtst bij de eigen portemonnee staat.**

3. 'De NCB biedt het individuele bedrijf veel praktische voordelen; zij is behulpzaam bij bedrijfsuitbreiding, overname en beëindiging of andere problemen die zich op het bedrijf voordoen.' Het zijn de wat groeiende, wat grotere bedrijven, die van die mogelijkheden het meest gebruik maken. Dat wil overigens niet zeggen dat zij de plaatselijke boerenbelangen naar het tweede plan verschuiven. Zij leggen de nadruk op beide aspekten, afhankelijk van de positie die het bedrijf inneemt: de ontwikkeling van het eigen bedrijf staat voor deze boeren voorop.

4. Tenslotte is er een kleine groep die de NCB in al haar aspekten in beschouwing neemt. Zij vinden de NCB-dienstverlening, het werk in de afdelingen en de kringen en de landbouw-politieke mening van de NCB van gelijk belang. De boeren die deze mening zijn toegedaan kunnen de koöperatief-gezinde boeren genoemd worden. Zij volgen de ontwikkelingen binnen de organisatie op de voet en zijn vaak aktief op bestuurlijk nivo.

Natuurlijk gaat het hier om een typering van de verschillende posities die boeren ten aanzien van de NCB innemen; de variaties zijn groot. De manier waarop men over de NCB en over het verband tussen de afdeling en het groter geheel denkt zijn bepalend voor de toekomst van de organisatie. Een veelbetekenende opmerking in dit verband: **Het zal mijn tijd wel duren.** Het is typerend voor de wijze waarop veel boeren over de NCB denken: voor hen is de NCB een overbodige organisatie geworden, waar weinig meer van te verwachten is. Vanuit die achtergrond wordt de kritiek op de organisatie gegeven.

6.3.2. De NCB en de politiek: Van belangenbehartiging naar belangenverstrengeling?

De behartiging van de boerenbelangen naar buiten toe is één van de fundamentele taken van de NCB. Veel boeren vinden dat belangenbehartiging in de land- en tuinbouw het doorgeven en verdedigen van de mening van de boeren over aktuele onderwerpen en problemen ten opzichte van overheid, andere organisaties in de land-en tuinbouw en de publieke opinie[15] moet inhouden.

Tabel 6.4. Waardering van de politieke belangenbehartiging van de NCB.

Waardering	Aantal	% van 89 bedrijven
Goed	12	13,5
Gemiddeld	37	41,6
Slecht	22	24,7
Onbekend	18	20,2
TOTAAL	89	100,0

Uit de tabel blijkt dat slechts 13% de politieke belangenbehartiging van de NCB als goed waardeert. Het is de enige taak van de NCB, die door meer boeren met 'slecht', dan met 'goed' wordt beoordeeld[16]. In de gesprekken wordt bevestigd dat het oordeel van de boeren over de NCB grotendeels bepaald wordt door de manier waarop zij naar buiten treedt. Een tweede element in de beoordeling van de NCB is het funktioneren van de Sociaal-Economische Voorlichting[17].
Hoewel belangenbehartiging één van de oudste taken van de NCB is, is het voor veel leden ook de meest onbekende kant van het organisatiewerk. Velen weten niet wat de standpunten van de NCB zijn op punten als mestwetgeving en superheffing en hoe zij daarop invloed uit moeten oefenen. In de afdeling wordt nauwelijks aandacht geschonken aan politieke meningsvorming: politiek is een spel voor de hoge heren in Tilburg.
Vervreemding van de leden van de organisatie komt op dit punt sterk naar voren. Dat kan leiden tot een verschil van mening tussen de NCB

---

[15] In paragraaf 5.8 is al gekonstateerd dat verbetering van het imago van de boeren bij het grote publiek een taak van de NCB is.

[16] Zie ook paragraaf 6.3.3, tabel 6.3.

[17] Zie de volgende paragraaf.

en een meerderheid van de boeren. De organisatie wordt op sommige punten dan ook door de boeren zelf aangevallen[18]. De NCB is in dit opzicht geen organisatie 'van, voor en door de boeren'.

Een voormalig lid van het kringbestuur meent dat de verwachtingen van de boeren over wat er op politiek vlak te bereiken valt te hoog gespannen zijn:

> **Och ze doen hun best, maar niemand kan veel bereiken. .... Nee, er wordt wel voldoende aan gedaan, maar niet iedereen heeft precies alles door wat ze aan het doen zijn. ..... Er is weinig belangstelling voor, het wordt weinig gevolgd ook.**

Een tuinbouwer vindt, **..dat er weinig van de NCB uitgaat.** Politiek zowel als bedrijfstechnisch is de NCB zwak. Dat ligt niet alleen aan de bond maar ook aan de leden.

Een boer uit Wychen is het daarmee eens. Hij vindt dat de belangenbehartiging van de NCB wel wat scherper zou kunnen:

> **Dat de NCB voorstelde om de kleineren te ontzien is nooit gebeurd. ...De NCB had er ook voor moeten zorgen dat Maas en Waal en Nijmegen niet als koncentratiegebied werden aangewezen.**

En een boerin uit Balgoy:

> **Ze moeten juist voor de kleine boeren opkomen, niet bij de boeren zelf, maar bij de regering. Dat melkquotum hadden ze wat eerlijker moeten verdelen. En als er bij wijze van spreken inkrimping van de varkensstapel komt, dan moeten ze het bij de kleine laten zitten. Die groten, die kunnen makkelijk wat meer inleveren. In die dingen moeten ze voor de kleine boeren opkomen; niet dat ze niet genoeg voor de boeren doen, maar ze moeten het hogerwege aankaarten.**

Haar man:

> **Het hoofdbestuur geeft soms veel te makkelijk toe. Als je hoort hoe de vakbonden hun standpunten verdedigen, en je vergelijkt dat met je eigen organisatie, dan vind ik dat een heel groot verschil. Daarom vind ik ook dat je beter die verzuiling en versnippering weg kunt hebben en voor in de toekomst maar een organisatie.**

Beiden zijn in het geheel niet te spreken over het politieke beleid van de bond. Niet alleen ergeren ze zich aan de manier waarop de NCB haar kleine-boeren standpunt verdedigt, ook de wijze waarop de melkquotering is ingevoerd en de ongelijke verdeling die daarvan het gevolg is wekt wrevel:

> **....ik vind....dat de jonge boeren ook een levensvatbaar bedrijf moeten kunnen maken. Dat geldt dan niet voor mij persoonlijk, maar dat is gewoon wat ik op een geven moment hier zie, dat jongens met kapaciteiten geen kans krijgen en**

---

[18] Zie bijvoorbeeld hoofdstuk 5.

als er een beetje ander beleid was zou dat wel kunnen. Als je dat dure quotum niet hoefde te kopen dan zou zo'n jongen een kans hebben en dan hoefde iemand met 100 koeien niet naar 125 of 130 koeien, dat hoeft voor mij niet.

Die groten die worden hier altijd gesteund; die hebben eerst subsidie gehad, die hebben de WIR gehad, die hebben kleinschaligheidstoeslag gehad, die hebben op kosten van de maatschappij dure gebouwen gezet. En nu worden ze weer van alle kanten geholpen.

Het onrechtvaardige aan deze gang van zaken is dat het melkquotum dat is aangekocht weer duur verkocht kan worden. De voornaamste punten van kritiek worden hieronder nog eens aangegeven:

- de NCB doet te weinig voor jongere boeren;
- de organisatie geeft te makkelijk toe aan druk van de overheid en van andere organisaties;
- ze ondersteunt een subsidiebeleid dat gunstig is voor de grote bedrijven, maar waar de kleine bedrijven niet van kunnen profiteren;
- de NCB heeft vooral in het opzicht van de melkquotering te weinig gedaan; de bestaande regeling is onrechtvaardig. Geen waarde op het quotum betekent ook dat uitbreiding minder nodig is.

Een vijfde beschuldiging is dat de NCB-bestuursleden elkaar en andere organisaties de hand boven het hoofd houden, een beschuldiging, die ook aan het adres van de bestuurders in de kring en de afdelingen werden geuit. Sommigen uiten rechtstreeks de beschuldiging dat vriendjespolitiek of belangenverstrengeling de verhoudingen binnen de organisatie regelen. Een varkenshouder zegt daarover:

Ik zou liever een organisatie zien meer als een vakbond, die toch iets meer voor de boeren opkomt, omdat ze toch maar weinig doen. 'Dat ligt vooral op het politiek vlak dus?' **Ja, het zijn allemaal CDA-mannen, die mekaar een beetje de hand boven de kop houden. Wat dat betreft wordt er wel een beetje met de boeren gesold.**

Een boer uit Erlecom stemt ermee in dat verstrengeling van belangen het funktioneren van de organisatie sterk beïnvloedt. Volgens hem richt de organisatie zich vooral op de grotere bedrijven. Het principe van 'meer handen op een buik', het bedrijven van vriendjespolitiek wordt de organisatie vaak verweten. Meestal wordt het in verband gebracht met het zwakke optreden van de organisatie in politiek opzicht.

Als het in het straatje van het bestuur past zullen ze rap zijn.

....ze durven nooit een vuist te maken.

De laatste vindt de manier waarop het Rijk van Nijmegen als koncentratiegebied is aangewezen typerend:

> **Daar zijn ze hier van het plaatselijk bestuur wel achterheen gegaan, maar dat is nooit iets geworden. Daar hadden ze van boven veel eerder op in moeten springen en er niet zo'n plaatselijk bestuur op los moeten laten.**

Uit de uitspraken valt op te maken dat vooral het gebrek aan doorstroming van informatie van beneden naar boven - en vice versa - verhindert dat de verschillende bestuursnivo's slagvaardig de belangen van de leden verdedigen. De beschuldigingen van 'vriendjespolitiek' wijzen duidelijk in die richting. Los van het waarheidsgehalte van de beschuldigingen betekenen ze dat gewone leden geen idee hebben wat er in de top van de organisatie leeft; men denkt niet daar invloed op te kunnen uitoefenen. Boeren hebben niet altijd het idee dat het hun mening is die door de organisatie naar buiten wordt gebracht. Waarom de behartiging van de kollektieve belangen van de boeren naar buiten toe naar de achtergrond is verschoven blijft onduidelijk. Het heeft wel tot gevolg gehad dat binnen de organisatie een verschuiving van kollektieve belangenbehartiging naar dienstverlening heeft plaatsgevonden.

Het naar de achtergrond verschuiven van de belangenbehartiging is één van de verontrustende aspekten van de ontwikkeling van de organisatie in de afgelopen jaren. Veranderingen in dit opzicht zijn van wezenlijk belang voor het verbeteren van het kontakt met de leden: aandacht voor politieke meningsvorming aan de basis - in de afdelingen - is een cruciale stap in dat proces. Typerend is dat in de tweede ronde niemand een opmerking heeft gemaakt over de politieke aangelegenheden die in de afdelingen ter sprake worden gebracht[19].

Politieke meningsvorming en bewustwording in de afdelingen zijn niet voldoende. De mening van de leden aan de basis moet naar boven toe, naar de top van de organisatie. En juist de kommunikatie tussen top en basis verloopt zeer stroef: niet alleen schort het aan de doorstroming van de mening van de boeren naar boven toe, ook uitwisseling van relevante informatie met de leden vindt nauwelijks plaats.

> **De afstand tot de leden is erg groot. Vorig jaar op de vergadering zegt de voorzitter 'zullen we een spreker uitnodigen op de vergadering?'. We besloten dat niet te doen, want de voorzitter had ook nog wel enkele mededelingen van de kring. Hij heeft anderhalf uur voor zitten lezen, wat er in de kring gebeurd is. Dan denk ik ' we hoeven nooit meer een algemene**

---

[19] In het hoofdstuk 'Aanbevelingen en suggesties' komen we daar nog uitgebreid op terug.

vergadering in te vullen - we hoeven echt niemand uit te nodigen, laat de voorzitter maar eens vertellen wat er het afgelopen jaar gebeurd is'. Toen werd er ook gediskussieerd over allerlei dingen. Ik denk dat dat betekent dat iets in het bestuur toch wel fout zit.

Dit is een duidelijk voorbeeld van de slechte verstandhouding tussen de organisatie en haar leden. De indruk wordt gewekt dat het beleid van de organisatie door de top wordt bepaald. We hebben gekonstateerd dat dit te wijten is aan het naar de achtergrond verdringen van de taak van behartiging van de kollektieve - politieke - belangen en van een verstoorde kommunikatie tussen top en basis; de nadruk is verlegd naar de dienstverlenende funkties van de NCB.

6.3.3. De NCB-diensten.

In de enquête is het oordeel van de boeren over een groot aantal diensten van de NCB gevraagd. In de gespreksronde zijn de belangrijkste geselekteerd. In tabel 6.5 wordt de waardering van de leden voor de verschillende diensten van de organisatie weergegeven: De meeste aktiviteiten van de organisatie worden 'gemiddeld' tot 'goed' gewaardeerd.

Tabel 6.5 Waardering van de aktiviteiten van de organisatie.

Aktiviteit	waardering goed		waardering gemiddeld		waardering slecht		TOTAAL	
	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%
Individuele SEV-begeleiding	51	57,3	17	19,1	6	6,7	74	83,1
Juridische bijstand van de NCB	36	40,4	26	29,2	7	7,9	69	77,5
Sociaal-charitatief werk	35	39,3	27	30,3	3	3,4	65	73,0
Informatie in "Boer en Tuinder"	44	49,4	34	38,2	4	4,5	82	92,1
Informatie in het kringblad	29	32,6	33	37,1	5	5,6	67	75,3
Studiegroepen en vaktechnische organisaties	23	25,8	31	34,8	7	7,9	61	68,5
TOTAAL	218	-	178	-	32	-	428	-
Gemiddeld percentage	-	40,8	-	33,3	-	6,0	-	80,1

Ruim 40% van de mensen vindt de kwaliteit van de diensten van de NCB goed, 33% beoordeelt de diensten met 'gemiddeld' en maar 6% van de mensen kwalificeert de diensten als 'slecht'. Er is een verband tussen bedrijfsgrootte en het gebruik maken van de SEV: Naarmate het bedrijf groter is wordt de SEV meer gewaardeerd. De studiegroepen en vaktechnische organisaties worden juist minder beoordeeld naarmate het bedrijf groter wordt.

Deze verbanden ondersteunen de indruk uit de gespreksronde dat de grotere bedrijven vaker gebruik maken van de SEV en van de andere diensten van de NCB op vaktechnisch en bedrijfsekonomisch vlak. Uit een andere vraag in de enquête blijkt dat veel boeren wel voelen voor de oprichting van nieuwe studiegroepen op bedrijfstechnisch vlak, terwijl studiegroepen op het gebied van informatie/scholing en sociale onderwerpen veel minder tot de verbeelding spreken.

In de gespreksronde is de boeren gevraagd wat zij vinden van de SEV, van de Rechtskundige Dienst en van het Boekhoudburo[20]. De boeren in de gespreksronde zijn over de meeste NCB-diensten wel tevreden. Vooral het gunstige oordeel over de SEV, dat in de enquête ook al tot uitdrukking is gekomen, wordt in de tweede fase bevestigd. De Sociaal-Ekonomische Voorlichting voorziet duidelijk in een behoefte; het enige punt van kritiek is dat er soms nogal harde uitspraken worden gedaan. Zeven van de 34 bedrijfshoofden in de tweede ronde hebben nog nooit met de SEV te maken gehad, of vinden dat zo lang geleden, dat ze er geen oordeel over kunnen vellen; 24 mensen zijn goed over de SEV te spreken en 3 mensen hebben kritiek.

Een voormalig lid van het kringbestuur, die het funktioneren van de SEV dus van dichtbij kan beoordelen zegt over het kontakt tussen de kleinere bedrijven en de SEV:

> **Maar de sociale voorlichting heeft de bedrijven in de kring toen eens een keer nagelopen. 't Is een jaar of drie, vier geleden. die zijn toen persoonlijk bezocht, maar ja, dat valt dan ook niet mee. De mensen zijn er ook niet altijd van gediend, dat er een sociale voorlichter of voorlichtster langs komt. Het moet eigenlijk van het bedrijf zelf uitgaan.**
> **De SEV doet veel voor de kleinere bedrijven; die mensen gaan gewoon te laat ernaar toe. Gewoonlijk zijn die bedrijven te laat om goeie voorlichting te halen.**

---

[20] Zij het dat deze instelling niet zulke nauwe banden met de NCB meer heeft.

Hij legt hier de vinger op de zere plek: de bedrijven zouden eigenlijk zelf naar de SEV toe moeten gaan; de dienst is niet bedoeld als een instantie die toezicht houdt op de gang van zaken op de bedrijven, maar als een begeleidende instelling, die geraadpleegd kan worden als het nodig is. Dat betekent in de huidige situatie in de landbouw, dat zij op veel bedrijven te laat komt om nog zinvol hulp te kunnen bieden. Een boer uit Groesbeek bevestigt dat idee. Hij zegt:

> **Maar ze kan niet altijd de problemen die ze tegenkomt oplossen, ze zijn niet altijd succesvol.**

Er is ook wel wat kritiek op het funktioneren van de SEV. Hoewel het oordeel overwegend positief uitvalt zijn er mensen die de kanttekening maken dat de SEV-ers soms nogal hard uit de hoek kunnen komen. Een jonge boer heeft bij de overname advies van de SEV gevraagd. Toen de SEV op het bedrijf kwam werd de opmerking gemaakt:

> **'Ga maar een baan zoeken'. En dat was in 1983, toen was er nog geen quotum of niks.**

Een boerenechtpaar uit Heumen heeft wat dat betreft geen klachten; wel wat betreft de richting van de voorlichting:

> **De SEV geeft niet genoeg voorlichting, ze zijn te afstandelijk Ze moeten proberen voorlichting meer op de toekomst te richten. Ze moeten de boeren bewust maken.**[21]

Ondanks deze kritiek is het eindoordeel van de meeste boeren positief. Een boer uit Batenburg vat de vooraanstaande positie van de SEV binnen de organisatie als volgt samen:

> **De SEV is eigenlijk het enige van de NCB dat dicht bij de mensen staat.**

Zijn opmerking maakt duidelijk dat de sociaal-ekonomische voorlichting een heel belangrijke rol is gaan spelen binnen de NCB. In de vorige paragraaf is uiteengezet, dat dit de mensen meer aanspreekt dan de politieke belangenbehartiging.

Heel weinig mensen hebben ervaring met de Rechtskundige Dienst: slechts 11 van de 34 willen er een mening over kwijt. Daarvan zeggen 5 dat zij de Rechtskundige Dienst over het algemeen te zwak vinden:

> **De diensten zijn te ambtelijk, ze zijn het te snel eens ... sommige taxateurs handelen dingen te snel af. Partikuliere taxateurs zijn veel strijdbaarder.**

Deze kritiek geldt zowel de Dienst Grondgebruik, als de Rechtskundige Dienst.

---

[21] Men bedoelt hier, dat de SEV geen rekening houdt met de belangrijke rol van het milieu in de toekomst en geen aandacht besteedt aan alternatieve produtievormen.

Over het Boekhoudburo zijn de meningen ook verdeeld. Van de 17 mensen, die hun mening wilden geven, vinden er 8 dat het buro toch wel wat zou kunnen verbeteren. De meest gehoorde klacht betreft de tarieven: volgens een aantal mensen zijn die te hoog en komt er te weinig voor terug. Sommigen vinden dat het Boekhoudburo te gauw toegeeft aan de eisen van de belastingdienst. Ook wil men meer inzicht hebben in de manier waarop het tarief tot stand komt, bijvoorbeeld door specificatie van de afrekening van het Boekhoudburo.

Toch is de grote kundigheid van het Boekhoudburo op het gebied van belastingregelingen in de land- en tuinbouw voor de meesten juist een reden om bij het buro aangesloten te blijven; Die kundigheid bezitten partikuliere accountants niet. Velen vinden het toewijzen van een persoonlijke accountant een verbetering: persoonlijk kontakt over deze delikate zaken vinden de meesten een voorwaarde voor een goede verstandhouding.

Tot slot: De 'Boer en Tuinder': Het lijfblad van de NCB wordt door de meeste mensen gelezen, zoals uit de enquête uitkomsten blijkt. Bovendien wordt het in de enquête het blad genoemd, waar de meeste tijd aan besteed wordt. Die indruk wordt in de gespreksronde niet bevestigd. Lang niet alle boeren is naar hun mening op dit punt gevraagd, maar degenen die het is gevraagd zeggen zonder uitzondering dat zij de 'Boerderij' een beter blad vinden, dan de 'Boer en Tuinder'.

De goede waardering van de boeren voor de SEV en het Boekhoudburo ondersteunt de konklusie dat de dienstverlenende taken van de NCB de laatste jaren meer nadruk hebben gekregen. In de volgende paragraaf wordt gekeken naar de algemene evaluatie van de leden van de NCB.

6.3.4. De NCB geëvalueerd.

De vraag of kleine en grote bedrijven in gelijke mate bij de NCB aan bod komen is voor meer interpretaties vatbaar en is daarom niet in de enquête gesteld. Daarin is de boeren wel gevraagd, of zij vinden dat de NCB in de toekomst nog een rol voor het bedrijf zal spelen. Een meerderheid van de bedrijfshoofden verwacht dat wel.

Tabel 6.6 "Denkt u dat de NCB in de toekomst van belang zal zijn voor u, uw gezin en uw bedrijf?"

Antwoord	aantal	% van totaal
Ja, van groot belang	19	21,3
Ja, waarschijnlijk wel	32	35,9
Weet ik niet	25	28,1
Nee, waarschijnlijk niet/minder	7	7,9
Nee in het geheel niet	4	4,5
Onbekend	2	2,2
TOTAAL	89	100,0

Ongeveer 40% is er niet zo zeker van dat de NCB in de toekomst nog van betekenis zal zijn voor het bedrijf. Een verband tussen bedrijfsgrootte en de verwachting van de rol van de NCB op het bedrijf is aanwezig: hoe groter het bedrijf hoe meer men denkt dat de NCB in de toekomst een rol van belang op het bedrijf kan spelen.
Omdat het verband tussen bedrijfsgrootte en het gebruik van de instellingen van de NCB in de enquête vaker naar voren is gekomen is de evaluerende vraag in het tweede deel van het onderzoek 'Komen de kleine en grote bedrijven in gelijke mate bij de NCB aan bod?'.
Velen vinden dat kleinere bedrijven minder aan bod komen dan de grotere. Slechts 6 mensen vinden dat er geen onderscheid tussen klein en groot gemaakt wordt. Volgens hen is het de schuld van de bedrijven zelf als ze niet bij de NCB aan bod komen. Enkele typerende reakties:

> **Nee, de groten komen niet meer aan bod dan de kleinen. 't Is natuurlijk wel zo - dat zie je ook wel vaak - grotere boeren hebben vaak een betere opleiding, ze hebben meer kapaciteiten, dat blijkt er ook wel uit te komen. Dus die staan in vergaderingen ook wel vooraan, ze kunnen hun eigen belangen beter verdedigen.... dat is het logische gevolg ervan. Ik denk dat de NCB op zich daar niet zoveel aan kan doen. ...Het hoofdbestuur kan er ook weinig aan doen dat de aktievere boeren op vergaderingen het hoogste woord voeren. Ze kunnen alleen bepaalde problemen signaleren. ...Nee, het is niet allemaal op de groten gespitst, ...maar ze moeten wel in de toekomst kijken.**
>
> **Ik denk wel dat de groteren meer aan bod komen dan de kleineren. Ik denk in verhouding dat die grote boeren meer kontakt hebben met de mensen van de NCB dan de kleine boeren, omdat die problemen vaak anders zijn - groter, omdat er toch meer uitgedokterd wordt om een weg te vinden, dat het toch kan. Dat denk ik .... Vaak hebben die kleine bedrijven er in verhouding tot hun eigen vermogen weinig vreemd kapitaal inzitten**

en bij die groten is het vaak precies andersom, dus als er iets fout dreigt te lopen, dan beginnen die banken al. Zo'n man neemt dan veel eerder kontakt op met een voorlichtingsdienst of met een accountant of wie hij er dan ook maar voor moet hebben; want zo'n kleine, die zal daar zo vaak niet mee te doen hebben.

22 bedrijfshoofden vinden dat de NCB meer aandacht aan de grotere bedrijven besteed dan aan de kleine. De laatste uitspraak geeft aan waarom die verhouding scheef ligt: de belangen van de grotere bedrijven liggen zo, dat zij eerder van de faciliteiten van de organisatie gebruik zullen maken. Zij zijn meer dan de kleinere bedrijven afhankelijk van vreemd kapitaal en benutten daarom zoveel mogelijk advies en voorlichting. Hun schuldpositie werkt als een aansporing het kontakt met de organisatie te onderhouden. Zo ontstaat de situatie dat de grotere bedrijven meer gebruik maken van de faciliteiten van de organisatie.

Omdat de grote bedrijven meer dan de kleine bedrijven van voorlichting en informatie gebruik maken zal zij zich meer en meer op die groep bedrijven richten.

De oplossing van problemen op de kleinere bedrijven moet vaak in een andere richting gezocht worden. Investeren op niet-levensvatbare bedrijven is geld weggooien. Voor de problemen op de kleinere bedrijven wordt bedrijfssanering vaker als 'oplossing' aangedragen. Andere mogelijkheden - bijvoorbeeld investeringen met eigen vermogen, mogelijkheden tot overschakeling naar minder bekende aktiviteiten, naar meer ekologisch verantwoorde produktievormen - worden niet of nauwelijks onderzocht.

Het verhaal van een mester is het verhaal van de ontwikkeling van de landbouw in de afgelopen 20 jaar. Het geeft aan hoe de instelling in de land- en tuinbouw veranderde van een zeer terughoudende opstelling ten aanzien van grote investeringen naar een sterke stimulans van nieuwe omvangrijke operaties.

Deze boer kon in het begin van de jaren '60 een boerderij kopen in Malden. De prijs lag toen iets boven de 40.000 gulden. Zijn overleg met de bank om die operatie te financieren liep op niets uit: de bank wilde niet met hem in zee gaan, omdat zij het bedrag te hoog vond.

Op het eind van de jaren '70 kreeg hij weer met de banken te maken. Hij kon de grond rond zijn bedrijf kopen, dat intussen naar een dorp even verderop was verplaatst. Het ging om 8 hektare. Omdat toen de ruilverkaveling speelde won hij daar eerst inlichtingen in. De verkaveling was al in '72 begonnen[22] en de kommissie raadde hem aan de grond

---

[22] De verkaveling in het dorp loopt anno 1989 nog steeds.

te kopen, omdat de ruilverkaveling nog wel even op zich zou laten wachten. Hij ging naar de bank en die was dit keer wel bereid de transaktie ter waarde van een half miljoen te financieren. Hij was echter niet van plan het hele stuk van 8 ha te kopen, want - zo zei hij:

> **... dan kwam ik te zwaar gefinancierd te zitten.**

Hij wilde 3,5 ha kopen. De bank was het daar niet mee eens en drong er bij hem op aan toch vooral het hele stuk te nemen. Bijna kaatste de transaktie af omdat hij niet alle 8 ha wilde nemen.

Hij staat nu op het punt zijn bedrijf te saneren. Toch zegt hij over het advies van de bank:

> **Blij dat ik het nooit gedaan heb. ...Als je nagaat dat je in de jaren '60 nog geen 40.000 van de bank kunt krijgen om een boerderij te kopen en in '78 adviseren ze zoiets, dan is er in die tijd wel iets veranderd.**

Dit voorbeeld tekent de veranderingen die zich onder invloed van het Plan Mansholt hebben voorgedaan. De problemen van de grote bedrijven krijgen een andere dimensie dan de problemen van de kleinere bedrijven, die al bij voorbaat als niet rendabel en te klein worden omschreven. Niet voor niets wordt er openlijk over het verdwijnen van zo'n 40% van de bedrijven uit de landbouw gesproken.

Omdat regelmatig het verschil in problematiek van grote en van kleine bedrijven wordt benadrukt en de belangen van de grote bedrijven verschillen van die van de kleineren, is in de tweede ronde de vraag gesteld of het niet beter is voor de kleine bedrijven een aparte standsorganisatie op te richten. Daar zijn maar weinig boeren voor; voor een enkeling is het inderdaad een logische stap dat de belangen van de kleine bedrijven het best door een organisatie, speciaal voor deze bedrijven verdedigd kan worden.

Een meerderheid van de boeren denkt dat een scheiding tussen de belangen van grote en van kleine boeren verdeeldheid onder de boeren zaait en dat is in het licht van de komende moeilijke tijden geen oplossing voor de problemen van de landbouw. Slechts enkele mensen wijzen het voorstel op andere gronden af.

Een opvallende kant aan de uitspraak dat verdeeldheid onder de boeren een slechte zaak is, is het belang dat de boeren hechten aan politieke belangenbehartiging, één van de zwakke punten in de organisatie.

Het belang van een verenigd groen front blijkt uit reakties op de vraag hoe men denkt over het verenigen van de bestaande drie standsorganisa-

ties in één landelijke standsorganisatie[23]. In de enquête is een meerderheid van de boeren voor dat voorstel.

Tabel 6.7. "Vindt u dat we in de toekomst naar één landbouworganisatie toe moeten?"

Antwoord	aantal	% van 89 bedrijven
Ja	46	51,7
Nee	25	28,1
Geen mening	15	16,9
Onbekend	3	3,4
TOTAAL	86	96,6

Meer dan 50% van de bedrijfshoofden in de enquête beantwoord de vraag bevestigend. In de gespreksronde vinden 21 van de 34 boeren dat er in de toekomst één standsorganisatie gevormd moet worden. **Dan staan de boeren sterker** of **eendracht maakt macht** zijn de argumenten die voor deze stap pleiten. Een boer uit Heumen is één van de voorstanders:

> **Want als de standsorganisaties het niet eens zijn, wat moet de boer dan? ....dan hangt de boer er maar tussen in. Als het één is, als iedereen elkaar kent, dan kun je wat maken.**
>
> **Het is voor ons een belangenorganisatie, net zo goed als een werkgeversorganisatie, of een bond van arbeiders. Daarom vind ik beter dat je die versnippering weg kunt hebben en in de toekomst maar één organisatie krijgt.**

Het zijn overwegend politieke redenen die voor het vormen van een landelijke standsorganisatie pleiten. De argumenten van de tegenstanders van een fusie liggen ook op het politieke vlak. Een boer met een gemengd bedrijf denkt dat het marktmechanisme tot op zekere hoogte ook de standsorganisaties alert houdt:

> **Ik ben tegen het vormen van één standsorganisatie. Ik denk dat ze nu in feite allemaal konkurrenten van elkaar zijn dus zitten ze er allemaal op om zoveel mogelijk leden ernaartoe te halen, of te houden. Dus dan wordt er denk ik toch gedwongen meer gedaan als dat er maar één organisatie over is, die het voor het zeggen heeft. Dan meen ik toch, dat het allemaal hard terugloopt, met wat er gedaan wordt. Kijk, het is geen reklame als de ene bond iets schrijft waar de ander het niet over heeft. Dan zul je zien, dat er twee weken later ook iets over in hun blad staat. Ik wil niet zeggen dat ze allemaal moeten blijven bestaan, maar minder dan twee moeten er nooit zijn.**

---

[23] Dat zijn: de CBTB, het KNLC en de KNBTB.

Verlies van de rooms-katholieke identiteit vinden overigens maar twee van de 34 boeren een bezwaar. Het geloof speelt dus geen rol in de roep om een verenigd groen front.
In de laatste paragraaf van dit hoofdstuk kijken we terug op hetgeen hier aan de orde is geweest.

6.4. Konklusies en samenvatting.

In het hoofdstuk 'De NCB en de boeren' is de verhouding tussen de standsorganisatie en de boeren onderzocht. Bij de analyse van die verhouding is een onderscheid gemaakt tussen de bijeenkomsten op zich en het funktioneren van het bestuur in de afdeling of de kring.

1. De belangstelling voor de organisatie en voor de aktiviteiten die zij organiseert loopt terug. Dat komt ondermeer tot uitdrukking in een dalend aantal bezoekers op kring- en afdelingsvergaderingen en een daling van het aantal aktieve leden.
   De daling van het bezoek aan NCB-bijeenkomsten is aan een aantal faktoren te wijten.
   Veel boeren vinden de onderwerpen op afdelingsbijeenkomsten komen niet interessant, de voordrachten zijn niet boeiend en er zijn maar weinig sprekers te vinden die voor de vaak te kleine afdelingen een lezing willen houden. Veel boeren kiezen voor de bijeenkomsten van de studieklubs, waarin vak- en bedrijfstechnische onderwerpen worden besproken.
   De kringvergaderingen worden minder bezocht dan de afdelingsvergaderingen; de regelmatige bezoekers van de kringvergaderingen behoren ook tot de aktievere boeren in hun afdeling. Boeren laten het afweten, omdat zij de kring te groot en diskussie met zo'n grote groep mensen niet zinvol vinden.
   Belangrijke gronden voor boeren om bijeenkomsten niet bij te wonen zijn ook een gemis aan solidariteit onder de boeren en een te volle vergader-agenda, waardoor keuzes voor bepaalde vergaderingen moeten worden gemaakt. De meeste boeren willen een of hooguit twee avonden van huis zijn; een vergadering 's avonds betekent ook dat er met de dagindeling rekening mee moeten worden gehouden.
2. Deels is de daling in interesse voor de afdelings- en kringbijeenkomsten ook te wijten aan de opstelling van enkele afdelingsbesturen of bestuursleden. De situatie per afdeling kan op dit punt sterk verschillen: in sommige afdelingen zijn bestuursleden en de

leden zeer aktief. Andere afdelingen doen echter niet veel meer dan plichtmatig de jaarvergadering organiseren.
De kritiek op afdelingsbesturen en kringbestuur is verwoord in de volgende punten:
- de geringe aktiviteit van sommige besturen is te wijten aan het feit dat bestuursleden veel te lang op hun post zitten;
- de persoonlijke verhoudingen binnen besturen en tussen bestuursleden en gewone leden zijn soms slecht;
- de persoonlijke belangen van sommige bestuursleden botsen soms met de belangen van de leden.

Deze verhoudingen in de afdeling en de kring brengt veel boeren ertoe de NCB de rug toe te keren. Dat gaat vaak onder het motto "Het zal mijn tijd wel duren", een uitspraak die vooral uit de mond van de wat oudere boeren valt op te tekenen.
Het zijn niet alleen de wat oudere boeren die hun belangstelling voor de organisatie verliezen. Behalve de oudere boeren is er nog een viertal groepen potentiële afvallers:
- de jongere boeren;
- de nevenberoeps- en kleinere bedrijven;
- boeren in andere takken dan de melkveehouderij;
- zeer grote bedrijven.

Over het algemeen zijn de boeren minder bekend met de aktiviteiten van de kring dan met de aktiviteiten van de afdeling. De kwaliteit van de kringbijeenkomsten wordt wel hoger ingeschat dan die van de afdelingen, maar in enkele afdelingen speelt de plaatselijke en regionale problematiek een belangrijke rol. Dat is voor veel mensen de reden om juist afdelingsvergaderingen te bezoeken. Een aantal afdelingen zijn te klein om nog van enige betekenis te zijn voor de leden.

De aard van de bijeenkomsten, de wijze van organisatie en de positie van afdelings- en kringbestuur zijn belangrijke aspekten van de organisatie. Toch is hun fundamentele rol steeds meer naar de achtergrond geschoven. Er zijn drie aspekten aan dit proces te onderkennen:
- meningsvorming aan de basis, het peilen van de mening van de boeren vindt in afdelings- en kringbijeenkomsten nauwelijks plaats;
- de kommunikatie tussen top en basis is verstoord, waardoor relevante informatie wederzijds niet wordt uitgewisseld.

- boeren kunnen hun ideeën in de standpunten van de organisatie niet meer herkennen, als ze al weten wat die standpunten inhouden.

Het opkomen voor de belangen van de leden gaat de NCB - in vergelijking met een vakbond - slecht af.
De kritiek op de organisatie is te verdelen in twee velden: het veld van de kollektieve - of politieke - belangenbehartiging en dat van de individuele belangenbehartiging.
De kritiek op het eerste vlak omvat twee samenhangende punten: de afstand naar de kring en naar 'Tilburg' is te groot en dat is mede het gevolg van de belangenverstrengeling die alle nivo's van de organisatie doordringt en een adekwate behartiging van de politieke belangen van de boeren voorkomt. Alleen het vergroten van de openheid van de organisatie, het nauwer betrekken van de boeren bij bepaling van politieke standpunten, die naar de top van de organisatie, naar de politiek, de overheid en de andere organisaties worden doorgegeven kan het kontakt tussen leden en organisatie verbeteren.
De kritiek op het tweede vlak - de individuele belangenbehartiging- omvat de volgende punten:

- De meeste boeren waarderen de SEV zeer en ook het Boekhoudburo wordt positief beoordeelt; voor de overige diensten van de organisatie - de Juridische Dienst en de Dienst Grondgebruik - komt een wat lagere waardering uit de bus. 'Men geeft te snel toe[24]' is het kommentaar.
- De boeren zijn bang dat het met de NCB de zelfde kant op zal gaan als met de CHV: een nog meer onpersoonlijke en afstandelijke houding naar de leden toe.

Zowel individuele als kollektieve belangenbehartiging zijn taken van de organisatie, maar op de eerste wordt meer nadruk gelegd dan op de laatste.
In het veld van individuele belangenbehartiging kan een onderscheid gemaakt worden tussen bedrijfstechnische en sociaal-ekonomische voorlichting. Uit de nadruk van de boeren op het nut van studieklubs voor het bedrijf blijkt dat zij vaktechnische voorlichting verkiezen boven de sociaal-ekonomische voorlichting. Vandaar ook dat een meerderheid van de boeren voor de instelling van nieuwe studiegroepen op het be-

---

[24] De Rechtskundige Dienst en het Boekhoudburo.

drijfstechnisch vlak kiest. De sociaal-ekonomische voorlichting is bij uitstek een taak van de SEV.
In enkele specifieke takken zoals de pelsdierfokkerij en de tuinbouw nemen studieverenigingen en studieklubs ook initiatieven op het vlak van sociaal-ekonomische belangenbehartiging. De toenemende specialisatie en komplexiteit in de land- en tuinbouw betekenen dat een koppeling tussen sociaal-ekonomische en produktietechnische aspekten op het bedrijf steeds waarschijnlijker worden. Het heeft er alle schijn van dat de algemene invalshoek van de sociaal-ekonomische voorlichting in de toekomst minder belangrijk zal worden.

Tot slot van gesprekken en enquête is de boeren hun mening gevraagd over de NCB als geheel. Daarin valt op dat een meerderheid van de boeren vindt dat er aan de grote bedrijven meer aandacht wordt besteed dan aan de kleine.
Toch zien zowel de kleine als de grote bedrijven een kollektief belang: want splitsing van de belangenbehartiging wordt door beiden afgewezen. De meeste boeren willen zelfs streven naar één landelijke organisatie, die de belangen van alle Nederlandse boeren zal behartigen. Men voelt de noodzaak de gelederen te sluiten; versplintering is met het afnemend aantal boeren en de publieke aanvallen op de positie van land- en tuinbouw uit den boze.

De NCB is aan een grondige hervorming toe; de manier waarop zij nu opereert voldoet niet aan de eisen van komende tijden: een organisatie die de kollektieve belangen van de boeren behartigt, specialistische voorlichting op zowel sociaal-ekonomisch als bedrijfstechnisch vlak kan geven en meer openheid in de eigen gelederen kent.
In dit hoofdstuk is de mening van 34 boeren uit kring Nijmegen over het funktioneren van de NCB weergegeven. Nu rest de vraag: Wat valt er aan te doen? Die vraag proberen we in het volgende hoofdstuk te beantwoorden.

7.

ALTERNATIEVEN EN SUGGESTIES: DE NCB IN DE TOEKOMST.

7.1. Inleiding.

In dit hoofdstuk staat de vraag centraal wat de NCB in de toekomst nog voor de boeren kan betekenen. In het vorige hoofdstuk is gekonstateerd dat de traditionele taken van de NCB in belang afnemen: de rol van de standsorganisatie in het gebied rond Nijmegen koncentreert zich meer en meer op de sociaal-ekonomische voorlichting.
Zou de NCB de taken van voorlichting en belangenbehartiging in de toekomst nog kunnen vervullen? Welke veranderingen in de organisatie, in het kontakt met de boeren - en speciaal met de kleine bedrijven - moeten dan doorgevoerd worden?
In dit hoofdstuk wordt op deze vragen ingegaan. Er worden een aantal aanbevelingen en suggesties gedaan die betrekking hebben op de verschillende vlakken waarop de NCB aktief is: Achtereenvolgens komen suggesties van boeren aan de orde ten aanzien van:

- schaalvergroting en verbetering van de persoonlijke kontakten;
- kollektieve belangenbehartiging;
- individuele belangenbehartiging;
- organisatiestruktuur.

Verbetering van de kollektieve belangenbehartiging is naar onze mening essentieel voor het overleven van de organisatie in de toekomst. De NCB moet er naar streven haar organisatie zo toegankelijk mogelijk te maken en daarbij speelt verbetering van de kommunikatie tussen top en basis een belangrijke rol. Beschuldigingen als 'dicht bij het vuur zitten' en 'vriendjespolitiek' zijn een indikatie van het gebrek aan uitwisseling van ideeën en informatie.
Verder is de kwaliteit van een aantal diensten en vooral van de bijeenkomsten van de NCB voor een aantal leden te laag. Dat probleem is deels op te lossen door vergroting van de schaal waarop de organisatie werkt, deels een zaak van het versterken van de persoonlijke banden tussen NCB-bestuurders en de achterban.
Een van de doelstellingen van het onderzoek is de verhouding tussen de kleine bedrijven en de organisatie te verbeteren. De problemen van de

kleine bedrijven hangen nauw samen met de ontwikkeling van de gehele agrarische sektor en dus ook van de verhoudingen binnen de NCB. Daarom staat in dit hoofdstuk de NCB als geheel centraal en niet slechts haar verhouding met de kleine bedrijven. Enkele suggesties zullen wel betrekking hebben op de positie van deze groep binnen de organisatie.
De ingewikkelde positie van de kleine bedrijven heeft ook een keerzijde: maatregelen ter verbetering van het kontakt met de kleine bedrijven hebben weinig effekt als de aandacht in andere opzichten op de grote bedrijven blijft gericht. De maatregelen die hier worden voorgesteld moeten dan ook eerder als een totaalpakket gezien worden, dan als suggesties, die onafhankelijk van elkaar doorgevoerd kunnen worden.
De positie van de organisatie is een moeilijke: in de nabije toekomst zullen een aantal boeren hun aktief lidmaatschap inruilen voor een passieve rol, als de situatie blijft zoals die nu is: Zij voelen zich niet langer betrokken bij een organisatie die politieke standpunten naar buiten brengt die de hunne niet zijn, voorlichting geeft die ze slechts sporadisch nodig hebben en niet naar hen luistert. De positie van het kringbestuur is ook problematisch: een deel van de kritiek van de boeren richt zich op de organisatie als geheel en het kringbestuur kan op dat vlak maar heel weinig invloed uitoefenen.

7.2. Schaalvergroting en persoonlijke verhoudingen.

Schaalvergroting kan de kwaliteit van de bijeenkomsten van de organisatie vergroten: wordt een vergadering met meer afdelingen tegelijk georganiseerd dan zullen er meer boeren naar die vergaderingen toekomen. In absolute zin kan dat waar zijn, maar er moet wel aan een aantal voorwaarden voldaan worden, anders is te vrezen dat schaalvergroting op de lange duur geen effekt sorteert: de minst geïnteresseerde groepen zullen alsnog afvallen omdat vergaderingen met teveel mensen net zo afschrikwekkend werken als vergaderingen met weinig mensen. Vergroting van de schaal waarop de organisatie werkt kan betekenen dat de kleine-, de nevenberoepsbedrijven en de jonge boeren de NCB de rug toekeren, omdat hun belangen in de massaliteit van de organisatie verdwijnen. Deze groepen komen nu al niet aan bod en zonder aanvullende maatregelen wordt gevreesd voor de toch al broze relatie tussen de NCB en de kleinere bedrijven.
Een konkreet idee is een aantal afdelingen in rayonverband bij elkaar te brengen; het aantal rayons over de hele kring zou 3 of 4 bedragen.

Het rayonverband moet een los verband zijn, dat ook ruimte geeft aan de afzonderlijke afdelingen voor het ontplooien van aktiviteiten: sommige afdelingen kennen heel specifieke problemen, die beter in afdelingsverband aan de orde kunnen komen.
Iedere afdeling is gerechtigd om direkt afgevaardigden voor het rayonbestuur te kiezen, die dan tevens het bestuur in de afdeling vormen. Het aantal bestuursleden in een rayon is afhankelijk van de grootte van het ledental in de afdeling; het aantal bestuursleden per afdeling wordt verminderd. Het nivo waarop aktiviteiten worden ontplooid is in principe het rayon; elk rayon zendt weer afgevaardigden naar het kringbestuur. De omvang van het kringbestuur zal dus ook verminderen. Dat betekent op beide nivo's een vergroting van de slagvaardigheid van de besturen. Bijeenkomsten kunnen in grotere verbanden worden georganiseerd en er kan een andere taakverdeling worden gemaakt. Aan de andere kant kan door het terugbrengen van het aantal bestuursleden een bestuur nog minder aanspreekbaar worden en het kontakt met de leden in de kring of het rayon geheel verliezen.
De boeren blijken in de meerderheid voor een dergelijke 'fusie van afdelingen' te zijn. Van de 24 mensen, die het gevraagd is zijn er 20 voor een fusie en stemmen er vier tegen. Het belangrijkste argument van de tegenstanders is vooral dat men niet gewend is om in grote groepen en met veel onbekenden te vergaderen, zodat gevreesd wordt dat die verandering alleen maar leden kost. De voorstanders vinden over het algemeen dat de afdelingen te klein zijn om goed te kunnen funktioneren. Enkele uitspraken op dit punt:

> **Ja, dat hebben we al wel meer meegemaakt, van drie minder goed draaiende afdelingen één afdeling maken. Dan zeggen ze 'dan hebben we meer leden en dan kunnen er meer aktiviteiten opgezet worden'. En wat zie je dan? De eerste paar keer komen er inderdaad wel meer, want die zijn dan benieuwd hoe dat gaat lopen. En dan, na verloop van jaren zit je opeens weer met hetzelfde aantal, dat je ook voor de fusie al had. Zo loopt het meestal helaas.**

> **Ik vind dat ze dat wel zouden moeten doen, hier met Wychen of Overasselt samen. Er zal misschien wel wat van de gezelligheid verloren gaan, maar dat hoeft helemaal niet. Die er nu zitten, dat verhaaltje ken je al, ik wil wel eens een keer met iemand praten, die ik niet zo goed ken... dat vind ik zeker zo interessant. Een mooie vergadering is met 25 mensen of zoiets.**

Één van de voorstanders van fusie van afdelingen geeft aan waar het verschil met vroeger ligt:

Je moet de mensen op een of andere manier toch meer bereid vinden naar een vergadering te komen, maar hoe pak je dat aan? Vroeger ging het goed, toen ging het nog met de instelling 'Valt er nog wat te verdienen'.

Één van de tegenstanders van rayonvorming is een tuinder:

Nee, ik zie het niet zitten, dat de afdeling of kring verdwijnt. In de afdeling kent iedereen elkaar en als je afdelingen gaat samenvoegen, dan wordt dat kontakt nog minder en de drempel nog hoger om naar vergaderingen toe te gaan.

Ook één van de jonge boeren vindt dat fusie van afdelingen niet veel op zal lossen:

Als ze te klein zijn denk ik dat ze wel samen zullen moeten gaan, maar veel zal er niet veranderen.

De verwachting dat rayonvorming mensen eerder demotiveert dan stimuleert is ook te vinden onder de voorstanders van het idee: blijkbaar zijn betere sprekers en meer en afwisselende onderwerpen niet voldoende. Één van de ideeën om het kontakt met de bedrijven te verbeteren ligt op het vlak van de individuele belangenbehartiging. Een boer wijst er terecht op dat de bedrijfshoofden vroeger naar bijeenkomsten en lezingen gingen omdat die heel probleemgericht waren, of zoals in één van bovenstaande uitspraken doorklinkt 'er viel wel wat te verdienen'. Door de opzet van een centrum waarin diensten van de NCB, zoals de SEV, een accountant, de rechtskundige dienst en de dienst grondzaken, gekoncentreerd worden, kan de NCB beter op de behoefte aan snelle en akkurate voorlichting en informatie inspelen. De rayons worden rond deze centra opgezet. Zij bieden de boeren in eerste instantie de mogelijkheid informatie en voorlichting te krijgen op sociaal-ekonomisch vlak. De regionale centra kunnen ook op vaktechnisch gebied aktiviteiten ontplooien. Zij kunnen op dit gebied samenwerken met het konsulentschap en de studieklubs en -verenigingen in ruil voor relevante informatie op sociaal-ekonomisch gebied.

Een andere mogelijkheid is het opnemen van een milieudeskundige, die voorlichting op milieugebied kan geven en de boeren van praktische adviezen kan voorzien. Gezien de stormachtige ontwikkelingen op dit vlak valt te verwachten, dat de behoefte aan voorlichting en informatie in de komende jaren sterk zal groeien.

Over het idee van een regionaal buro als centrum van voorlichting en aktiviteit in een rayon is een meerderheid van de boeren in de tweede ronde wel enthousiast: 20 boeren zijn ervoor, 10 zijn ertegen. Enkele uitspraken:

Daar zit wel wat in, als het maar goed wordt opgezet. Voor hier in Bergharen is het misschien niet meer nodig, maar dat

is toch moeilijk te zeggen. Als de kleineren voelen dat ze er toch weer een beetje bij betrokken worden, dat niet alleen de aandacht op de hele grote bedrijven is gericht, dan kan ook de animo om weer naar een vergadering toe te gaan stijgen. Dat zal lang duren 'Is de drempel om naar zo'n buro toe te gaan niet te hoog?' **Ik denk dat het belangrijkste is dat zehoewel ze niet bij de groten horen - door de instanties, door de voorlichtingsdienst, of alles wat er omheen hangt, toch merken 'Wij hebben volgens hun nog een toekomst.' Kijk een hoop kleineren, die zitten met het probleem 'volgens de overheid, volgens de voorlichtingsdienst, volgens de organisaties is het een aflopende zaak met de kleinere en middelbedrijven'. Kijk en dan kan ik me indenken dat de animo teruggaat. Maar voelen die bedrijven dat er ook aandacht voor hun situatie is, dan zeggen ze van 'ik voel er toch wel weer iets in, ik wil toch wel eens een keer luisteren'. 't Is heel moeilijk om die mensen weer terug te krijgen, maar ik denk dat als ze voelen 'We maken nog deel uit van de maatschappij', dat dat wat is.**

Een regionaal buro dat zich inzet voor de noden van de kleinere bedrijven is volgens deze boer een stap in de richting naar verbetering van het kontakt met deze groep.

Een melkveehouder merkt op dat een regionaal buro niet echt noodzakelijk is, omdat het eigenlijk een soort uitbreiding van het Boekhoudburo is. In feite wordt in alle diensten wel goed voorzien. Andere tegenstanders van een rayonburo vinden de bereikbaarheid van de SEV, van het Boekhoudburo etc. voldoende. Enkelen betwijfelen bovendien of de bedrijfshoofden die nu weg blijven daar wel gebruik van zullen maken.

In grote lijnen is hiermee omschreven wat een schaalvergroting voor de organisatie kan betekenen. De kern van het voorstel is dat schaalvergroting wenselijk is, maar dat daarbij veel nadruk moet worden gelegd op het verbeteren van de verhoudingen tussen bestuursleden en instellingen aan de ene en de boeren aan de andere kant. Hoe die verhoudingen verbeterd kunnen worden wordt in de volgende paragrafen nader uitgewerkt.

7.3. Suggesties op het vlak van de kollektieve belangenbehartiging.

Het meer betrekken van de boeren bij meningsvorming en beleidsbepaling is een eerste stap op weg naar verbetering van de verhoudingen tussen bestuursnivo's en achterban: het openstellen van nieuwe kommunikatielijnen tussen top en basis. Startpunten voor het verbeteren van de kommunikatie vormen het alternatief beleid[1] en de komende veranderingen op milieugebied. De animo voor diskussies op het politieke vlak zal in

---

[1] Zie hoofdstuk 3.

eerste instantie niet groot zijn. Daarom is het van belang konkrete resultaten te boeken in het overbrengen van de mening van de leden naar buiten toe.

Één van de opties is het opzetten van een diskussie-cyclus over de bevindingen die in dit rapport zijn neergelegd. Daartoe zal een overzicht van de resultaten en de suggesties worden gemaakt, dat onder de kring-leden verspreid kan worden. Bij het betrekken van bedrijven bij deze diskussie moet speciaal worden gelet op de groepen die het kontakt met de NCB dreigen te verliezen - de kleinere bedrijven, de jonge boeren, en bedrijven die aktiviteiten ontplooien in andere sektoren dan de melkveehouderij. Pas naar aanleiding van die diskussieronde zullen definitieve stappen worden ondernomen tot verbetering van de verhoudingen binnen de organisatie.

Een tweede suggestie op dit vlak is al even genoemd: het alternatief beleid - zoals een meerderheid van de boeren dat voorstaat - naar buiten brengen kan een belangrijke verbetering betekenen in de politieke geloofwaardigheid van de organisatie. Alle beleidspunten, die tot doel hebben de grotere bedrijven in hun ontwikkeling af te remmen en de kleinere bedrijven te stimuleren vallen bij een meerderheid van de boeren in de kring in goede aarde[2]. Ze zijn een zeer konkrete stap op weg naar een groeiend kontakt met de kleine bedrijven. Dat betekent overigens nog niet dat de NCB de grote bedrijven uit het oog moet verliezen, zij moet alleen streven naar een meer evenwichtige verhouding tussen de belangen van beide groepen.

Een derde suggestie (die de boeren niet is voorgelegd) is het opstellen van een konkreet milieuplan voor het gebied van de kring[3]. Dan is de mening van de boeren duidelijk en ligt er een alternatief voor het beleid dat door de provinciale en nationale overheid zal worden ontwikkeld. Samenwerking met de overheid en andere organisaties, die op dit punt aktief zijn kan bijdragen tot een meer realistische afstemming van dat plan.

De vierde suggestie is het organiseren van zogeheten huiskamerbijeenkomsten rond een (landbouw-)politiek thema. In een kring elders in het land bleek dit de manier om de boeren weer voor de organisatie en de

---

[2] Zie hoofdstuk 5: daaraan zijn wel enkele voorwaarden verbonden.

[3] Daarbij kan aansluiting worden gezocht bij het integraal milieuplan van het Landbouwschap; de plannen van de kommissie van de Berg op provinciaal nivo vormen een tweede mogelijkheid.

politiek te interesseren. Een 'huiskamerbijeenkomst' wordt door een bestuurslid van de bond thuis georganiseerd; zowel grote als kleine bedrijven uit de buurt worden uitgenodigd. Kennismaking en gezelligheid vormen een tweede aspekt van deze bijeenkomsten[4], die een positief effekt hebben op de belangstelling van de leden voor de andere aktiviteiten van de organisatie. Het organiseren van huiskamerbijeenkomsten heeft enkele voordelen boven het opzetten van een studieklub voor de kleinere bedrijven:

- Het minder formele karakter geeft een meer ongedwongen houding onder de deelnemers.
- Zo wordt geen stempel op de kleine bedrijven gedrukt en dat is wel de reden dat veel boeren verwachten dat studieklubs, die zich uitsluitend op de kleine bedrijven richten niet zullen werken.
- Aantrekkelijk is ook dat het met relatief geringe kosten gerealiseerd kan worden.
- Een belangrijk aspekt is dat bovendien de aandacht van de boeren weer op de landbouwpolitiek wordt gericht. Een opleving van de politieke interesse van de boeren kan de kollektieve belangenbehartiging een impuls in de goede richting geven.

Dit idee is 7 boeren voorgelegd: 5 daarvan reageren positief, 2 denken dat het niet het beoogde effekt zal hebben.
Dit zijn de voorstellen op het vlak van de politieke belangenbehartiging van de boeren in de kring. In de volgende paragraaf bekijken we enkele suggesties voor de behartiging van de individuele belangen van de leden.

7.4. De individuele belangenbehartiging.

Studieklubs en -verenigingen staan meer in de belangstelling dan sociaal-ekonomisch gerichte aktiviteiten die vanuit de NCB en de SEV worden opgezet. Zij voldoen aan de vraag naar vak- en bedrijfsspecifieke informatie en dat kan niet worden gezegd van de algemeen-georienteerde NCB en de met de organisatie verbonden instellingen. Veel studieklubs en verenigingen drijven op het eigen initiatief van de leden. Pogingen om deze klubs vanuit de NCB op te zetten, of hen strakker aan de NCB te binden zijn niet zinnig. Er moet worden gezocht naar mogelijkheden tot samenwerking met deze groepen - die op lokaal nivo zeer aktief zijn-

---

[4] Zie de volgende paragraaf: de suggestie van de studieklubs.

en het ondersteunen van initiatieven in deze richting. Twee suggesties zijn in eerste instantie van belang:

- De studieklubs kunnen worden gezien als klankbord, waarin regelmatig de mening van de boeren over aktuele onderwerpen naar voren wordt gebracht. Door de mening van de boeren in de studieklubs te peilen en informatie aan die groepen te geven kan de NCB sneller op individuele en de kollektieve belangen van de boeren inspelen.
- De SEV gaat op zoek naar mogelijkheden om sociaal-ekonomische voorlichting op de studieklubs en -verenigingen te richten. De vaak wat kleinere groepen doen meer recht aan de behoefte van de leden aan een individuele benadering van de bedrijfsproblemen[5].

De behoefte van de boeren aan vak- en bedrijfstechnische informatie is hierboven al even ter sprake gekomen. Een idee dat hierop aansluit en speciaal bedoeld is voor groepen die geen kontakt meer hebben met de organisatie is het oprichten van studieklubs voor kleine bedrijven; zij kunnen zich richten op vaktechnische voorlichting en dat kan de solidariteit onder de kleine bedrijven versterken en het kontakt met de NCB verbeteren.

De mening van de boeren over dit voorstel is nogal verdeeld: 15 mensen zijn ervoor, 15 zijn er tegen en 4 hebben er geen mening over. Enkele reakties:

> **Ik denk dat de animo onder die groepen gering zal blijven,**

zegt een kleine melkveehouder uit de Ooypolder. Een nevenberoeper uit Ewijk is eveneens tegen:

> **We hebben hier ook studieklubs gehad, maar ja, die kleinen, die haakten allemaal af, want het ging allemaal over de groten, over ligboxenstallen enzovoort; en die kleine die zegt 'hoe moet ik dat doen?' D'r is veel te weinig aandacht aan besteed.** 'Weet u manieren om de kleinere bedrijven te bereiken?' **Ja, je zou eigenlijk een studieklub speciaal voor kleine bedrijven op moeten zetten, maar daar krijg je ze tegenwoordig niet meer op. Er is toch een tijd gekomen, dat daar de groten meestal op zitten. Toen voelden die kleineren zich een beetje achtergesteld .... 't Valt niet mee om met die groten mee te praten, dat stoot af. In het eerste jaar haakten hier ook alle kleineren af.**

Een vermeerderaar uit Beuningen is tegen het plan voor de studieklubs:

> **Dat loopt toch niet, tenminste dat is mijn idee. De mensen die hier thuis blijven die hebben geen interesse en interesse die kweek je niet op met een studiegroep van 5 mensen. Ze**

---

[5] Deze suggestie is meer van belang als tot rayonvorming wordt overgegaan.

komen toch niet. Dan zijn er mensen die zeggen van 'ik maak mijn tijd wel vol, 't is mij om het even. Zijn vrouw vult aan: **Vergis je niet, de mensen op de kleine bedrijven die blijven juist thuis, want ze hebben toch ergens nog een soort trots. Dan denken ze 'wat moet ik daar gaan doen, zeker alles op tafel gooien'. Als het bij wijze van spreken 100 kilometer verder was dan ging diezelfde kleine boer er wel naar toe. Dat ligt zeer gevoelig. Die stap om te gaan is te groot: hij weet niet dat de buurman gaat bij wijze van spreken. Maar die trots speelt zeker mee.**
Haar man zegt daarop: **In mijn ogen lost zo'n studieklub totaal niets op; het probleem lost zich vanzelf op, want ze gaan er allemaal uit. Mogelijkheden om een mooi bedrijf te maken zijn er toch niet meer.**

Trots en wantrouwen spelen een grote rol in de bereidheid van de boeren op de kleine bedrijven kontakt te zoeken met de organisatie. Veranderingen in de struktuur zullen het wantrouwen maar gedeeltelijk kunnen overwinnen. De helft van de boeren vreest dat studieklubs uitsluitend voor kleine bedrijven niet zullen werken, omdat kleine bedrijven op die manier het stempel van 'slechte vakmanschap' opgeplakt krijgen[6]. Door geen onderscheid te maken tussen kleine en grote bedrijven wordt polarisatie binnen de organisatie bovendien voorkomen. Veel boeren zijn voorstander van het op één lijn brengen van de politieke en de individuele belangenbehartiging

Een jonge boer met een gemengd bedrijf denkt dat wantrouwen en trots wel mee zullen spelen, maar dat de voornaamste reden dat de studieklubs niet in de belangstelling zullen staan de berustende houding van de ouderen is.

Toch is het profijt dat men van een studieklub kan hebben heel groot. Een fruitteler zegt daarover:

Ik zit zelf bij een studieklub en als ik zie wat een profijt iemand daarvan kan hebben, dan moest dat in de hele landbouw veel en veel meer.

In een studieklub voor kleine bedrijven zou je als onderwerpen kunnen nemen:

'Hoe zouden we het bedrijf uit kunnen breiden, of toch op een financieel aanvaardbare manier kunnen moderniseren', dat is eigenlijk belangrijker dan uitbreiden. Want als die kleine bedrijven nu ophouden, dan zijn ze straks ook nog eens onverkoopbaar.
Je krijgt de mensen daar wel naar toe, als er zelf initiatief is van de mensen. .... Je moet het niet te groot laten worden, omdat je anders niet meer met de hele groep bij iemand thuis

---

[6] Één van de boeren reageerde met de opmerking: "Niemand wil graag bij de kleinere bedrijven horen.

kunt vergaderen. .... Bovendien moet een studieklub voor kleine bedrijven alleen uit kleine bedrijven bestaan.

Uit deze uitspraak blijkt dat een studieklub moet voorzien in nog een behoefte: het versterken van de sociale kontakten tussen de boeren. Daarmee kan de basis worden gelegd voor een nieuwe opleving van de solidariteit onder de boeren. Je moet elkaar alleen wel kunnen verstaan: grote en kleine bedrijven spreken een verschillende taal.

Een boer met een gemengd bedrijf geeft aan dat de studieklubs veel van de taak van de organisatie hebben overgenomen:

Iedereen heeft al een studieklub. De meeste studieklubs zijn al heel oud en daar zal het wel aan liggen want in het algemeen deed-ie al een behoorlijk stuk van wat de NCB vroeger altijd deed. Daarom krijgt de NCB ook minder interessante sprekers, want er moet altijd iemand komen op sociaal gebied, of iemand die wat komt vertellen over belasting of iets.

De argumenten voor en tegen zijn dus evenredig verdeeld. Toch geeft het argument dat met het opzetten van deze studieklubs een stempel op de kleine bedrijven wordt gedrukt de doorslag in het geven van een negatief advies over dit idee. Veel studieklubs floreren bij het eigen initiatief van de deelnemende bedrijven. Door deze groepen van tevoren met de standsorganisatie te verbinden blijft er geen ruimte voor eigen initiatief van de groep. Hier kan de NCB alleen terughoudend opereren door het ondersteunen en stimuleren van initiatieven in deze richting. In het algemeen moet de organisatie proberen aktiviteiten die erop gericht zijn de positie van de kleine bedrijven te verbeteren te ondersteunen; die hoeven niet per definitie in de vaktechnische richting te liggen.

Als de integratie van de kleine bedrijven in de organisatie bevorderd moet worden kan eerst beter worden gezocht naar informele kanalen, zoals het opzetten van de in de vorige paragraaf beschreven huiskamerbijeenkomsten.

Een organisatie die vanuit de NCB wordt opgezet zal de kleine bedrijven in eerste instantie niet aantrekken. De verhoudingen binnen de organisatie zijn er niet rijp voor. Een ander idee is om juist voor de kleine bedrijven en ook voor de andere groepen, die moeilijke tijden doormaken - de jongeren bijvoorbeeld - een soort vertrouwenspersoon aan te stellen, die bekend is met de problemen van deze groepen en de weg weet naar oplossingen en verbetering van het perspektief voor deze groepen. Deze vertrouwenspersoon kan aan de sociaal-ekonomische voorlichting worden toegevoegd. Onder SEV-vlag kan aktief kontakt worden gezocht met de 'verloren' groepen in de regio, om een meer gedetailleerde indruk te

krijgen van de problematiek van de kleine bedrijven en de wijze waarop zij benaderd kunnen worden[7].

Van de 15 mensen die dit idee is voorgelegd zeggen er 13 voor de aanstelling van een SEV-er/ster speciaal voor de kleine bedrijven te zijn; volgens 2 mensen is dat niet de oplossing, omdat het idee te duur zou zijn.

Een fruitteler uit Bergharen is voor het aanstellen van een SEV-er voor de kleine bedrijven:

> **Het zou een goede stap zijn als er regelmatig iemand van de voorlichting langs zou komen. Met zo iemand krijg je toch een band.**

Hij denkt dat het niet makkelijk zal zijn kontakt te krijgen met deze groep. Een nadeel van het aanstellen van een SEV-er is het aanbrengen van het stigma van 'slecht vakmanschap'. De individuele benadering ondervangt dat enigszins.

Hier zijn een aantal ideeën voor verbetering op het vlak van de individuele belangenbehartiging gepresenteerd. In de volgende paragraaf komen suggesties aan de orde die betrekking hebben op de struktuur van de organisatie.

7.5. Suggesties op het vlak van de organisatiestruktuur.

Enkele zaken vallen op als we de vraag stellen wat een goed-lopende van een slecht lopende afdeling onderscheidt en waarom de kleinere bedrijven en de jonge boeren in sommige afdelingen wel komen.

1. In afdelingen waar veel mensen op vergaderingen komen is het bestuur van de afdeling heel aktief in het organiseren van allerlei bijeenkomsten.
2. Ook informele kontakten met de leden komen vaak voor: bestuursleden gaan op ziekenbezoek, op bezoek bij een geboorte, bieden hulp bij persoonlijke ongelukken en ongevallen met het bedrijf. Vooral de persoonlijke kontakten tussen bestuursleden en de boeren in de afdelingen zijn van groot belang in het scheppen van een hechte band. Er is al opgemerkt dat veel boeren het toenemend onpersoonlijke karakter van de organisatie een belangrijk probleem vinden.

---

[7] Veel boeren wisten schijnbaar niet dat de SEV al eens een toenaderingspoging tot deze groepen heeft gedaan en dat de reakties daarop zeer lauw waren.

Juist in de afdelingen kan aan dat probleem het een en ander gedaan worden.

Andere boeren zijn die mening niet toegedaan. Zij vinden juist dat de NCB moet streven naar een veel meer professionele organisatie; de tijd van de persoonlijke kontakten is naar hun mening bijna voorbij:

De NCB zal de belangen van de boeren in de toekomst op een ander manier moeten gaan behartigen De boeren worden vergadermoe. De NCB moet zich in de toekomst meer zakelijk gaan richten.

Deze boer erkent even later wel:

Als je aan de basis begint is er veel te bereiken.

3. Een belangrijk punt is dat in Bergharen/Hernen de CAV nog door de afdeling - en dus door alle leden van de afdeling - beheerd wordt: iedereen heeft een persoonlijk belang bij de winkel en dat stimuleert meer mensen naar vergaderingen te komen. Met het wegvallen van de CAV - waar plannen voor bestaan - kan ook de belangstelling voor de vergaderingen van de afdeling wel eens teruglopen.

Het succes van maatregelen op afdelingsnivo - die de interesse van de leden stimuleren - hangt in grote mate samen met de bovenstaande punten. Dit betekent voor enkele afdelingen een grondige reorganisatie.
Op afdelingsnivo zijn een aantal maatregelen denkbaar. Hieronder worden enkele suggesties gedaan die op de afdelingen (of de rayons) betrekking hebben.

a. Bestuursaktiviteit is grotendeels van persoonlijke inzet afhankelijk. Op de inzet van bestuursleden wordt een steeds grotere aanslag gepleegd, omdat de werkdruk op veel bedrijven de afgelopen jaren sterk is gestegen: er zijn niet veel mensen die er tijd voor over hebben zich aktief in te zetten voor de bedrijven in de afdeling. In enkele gesprekken is het idee ter sprake gekomen het bestuur van een rayon, of de besturen van een aantal afdelingen te ondersteunen met een professionele kracht. Deze persoon houdt zich bezig met de organisatie van de evenementen en bijeenkomsten die het bestuur naar voren brengt[8]. Het meestgehoorde tegenargument is dat het 'kostenplaatje te hoog is'. Van de 12 mensen die dit voorstel is voorgelegd zien 9 er wel wat in; 3 mensen verwachten niet, dat zo'n plan haalbaar is.

---

[8] Aangenomen dat zo'n maatregel alleen zinnig is als hij wordt ingevoerd op rayonnivo.

b. Een suggestie de zittingsperiode van een bestuurslid te beperken tot twee achtereenvolgende verkiezingsrondes is gericht op een snellere doorstroming in het bestuur. Dat idee had evenveel voor- als tegenstanders[9]. Meer boeren zien er wel iets in als het op grotere schaal wordt uitgevoerd. Het voornaamste bezwaar is dat er in een afdeling niet voldoende capabele mensen te vinden zijn, die aan een bestuurspost hun tijd willen opofferen. Een afdeling moet zuinig zijn op de bestuursleden die goed funktioneren, en die kunnen wel meer dan twee bestuursperiodes mee. Het voorstel komt van boeren uit afdelingen waar het bestuur minder aktief is.

c. De derde suggestie is gericht op decentralisatie van besluitvorming en heeft meer effekt als het in het groter verband van een rayon wordt uitgevoerd: door de financiële onafhankelijkheid van een rayon of een afdeling te vergroten kan de kwaliteit van de bijeenkomsten op dat nivo en de betrokkenheid van de leden en het bestuur bij het wel en wee in het rayon verhoogd worden. Een rayonbestuur heeft daardoor wellicht meer mogelijkheden om op de specifieke wensen en ideeën van de leden in te spelen.

Vergroten van de betrokkenheid van de leden is een belangrijke faktor als de voorgestelde schaalvergroting doorgang vindt: veel boeren zijn immers bang dat rayonvorming zal leiden tot nog meer afvallers. De leden een stem geven in de verdeling van de gelden die een rayon ter beschikking staan kan die ontwikkeling voorkomen[10].

De verandering in de financiële positie van een rayon heeft ook gevolgen voor de verhoudingen tussen het rayon en de kring: vergroting van de zelfstandigheid van de rayons betekent een andere taakverdeling.

De bovenstaande ideeën zijn gericht op het vergroten van de belangstelling van alle leden, ongeacht de grootte van het bedrijf. De volgende suggestie is meer bedoeld voor de groepen, die het kontakt met de organisatie dreigen te verliezen - de jongeren en de kleine bedrijven. Door

---

[9] 3 voor- en 3 tegenstanders

[10] Meer konkreet kan worden gesteld dat (een deel van) de kontributie van de leden direkt op de rekening van het rayon wordt gestort. Het financiële belang van de leden bij het funktioneren van de afdeling of het rayon stimuleert de belangstelling van de leden op een manier vergelijkbaar met het funktioneren van de CAV in Bergharen.

een bestuurslid voor de kleine bedrijven in een afdelings- rayon- en kringbestuur[11] op te nemen kan aan de belangen van de minder bedeelde groepen in het bestuur meer aandacht worden besteed. De vertegenwoordiging van de kleine bedrijven in het rayonbestuur, of kringbestuur is op die manier gewaarborgd; het bestuurslid kan als specifieke taak het onderhouden van de kontakten met de kleine bedrijven en de jonge boeren krijgen.

Één van de deelnemers aan de gesprekken gaf dit idee aan:

> **In het bestuur zitten allemaal grote boeren. Om dat in te perken zou je eigenlijk een aantal kleineren in het bestuur moeten hebben.**

De verhouding grote boeren - kleine boeren op de verschillende bestuursnivo's ligt volgens meer boeren ongelijk. Het idee is aan slechts drie boeren voorgelegd, die alle drie voorstander zijn.

De bovenstaande suggesties hebben in eerste instantie betrekking op het afdelings- en rayonnivo. Op kringnivo zijn er ook wel enkele interessante ideeën door de boeren geopperd:

a. Ten eerste moeten de kring en de afdelingen zich meer richten op de positie van bedrijfsopvolgers en jonge boeren. Niet alleen de jonge boeren, maar ook veel ouderen wijzen erop dat de positie van de jonge boer heel precair is en dat daar vanuit de standsorganisaties te weinig aandacht aan wordt besteed. Dat kan bijvoorbeeld door een nauwere samenwerking met het AJW. Die samenwerking hoeft niet alleen beperkt te blijven tot het kringnivo, op afdelings-/rayonnivo valt ook wel het een en ander te verbeteren. Te denken valt aan het openstellen van bijeenkomsten voor bedrijfsopvolgers, organiseren van aktiviteiten samen met AJW-afdelingen.
   Een tuinder met bedrijfsopvolging stelt dat de NCB te weinig voor jongeren doet. Dat is volgens hem de reden dat zijn zoon wegblijft. Het heeft naar zijn mening te maken met het gezapige karakter van de organisatie:

   > **Er worden te weinig aktiviteiten georganiseerd en er is te weinig aktie: er moeten voorvechters komen, die ergens tegenaan willen schoppen en meer naar buiten treden.**

---

[11] Ook deze suggestie heeft meer waarde in het geval de rayons worden samengevoegd. Het aanstellen van bestuursleden met een specifieke taak in afdelingen die naar de huidige maatstaven al te klein zijn heeft geen enkele zin.

Volgens de tuinder is dat juist wat binnen de organisatie wordt gemist. Hij voegt daaraan toe dat een voorwaarde is dat de krachten van de boeren worden gebundeld in één landelijke belangenorganisatie.

b. Een tweede suggestie is het losser maken van de band die de kring met Tilburg heeft: dat maakt het mogelijk de belangen van de boeren in de kring beter te behartigen. Het idee is ingegeven door de konstatering, dat de positie van veel boeren in de kring in twee opzichten verschilt van die van de boeren in de rest van het NCB-gebied. De boeren in kring Nijmegen zijn over het algemeen wat kleiner en meer gespecialiseerd in de richting van de melkveehouderij. Één van de boeren in de tweede ronde gaf dat idee bijna letterlijk aan

De kring mag zich best wat harder tegen het hoofdbestuur opstellen en wat vaker los van het hoofdbestuur in de publieke opinie treden.

Met die laatste opmerking wijst hij op het feit dat het imago van de boeren flink beschadigd is; de standsorganisatie zou, door meer in de publieke opinie te treden, daar wat aan kunnen veranderen. Een tweede tegenstelling met vooral de Brabantse en Limburgse boeren is de manier waarop in de kring met de mestproblematiek wordt omgegaan. Veel boeren in kring Nijmegen vinden dat zij ten onrechte op de mestproblematiek worden aangesproken[12]: in de toekomst kan de kloof met de rest van het NCB-gebied vooral op het milieuvlak groeien. Van de 15 boeren die deze suggestie is voorgelegd stemmen er 14 mee in.

c. Het laatste voorstel sluit direkt op het onder punt b genoemde idee aan: Juist omdat de bedrijfsstruktuur in de regio verschilt van de struktuur in Brabant en Limburg, moet op een aantal vlakken meer samenwerking worden gezocht met de andere Gelderse bonden. Te denken valt aan een bundeling van de krachten op voorlichtingsgebied en het verrichten van een gezamenlijke inspanning op milieugebied. De provinciale overheden in Gelderland ontplooien op dat gebied initiatieven en samenwerking is dan een logische stap. Samenwerking hoeft niet beperkt te blijven tot de andere regionale standsorganisaties. Er is al gewezen op de effekten die samenwerking met studieklubs en -verenigingen en met instanties en groeperingen op milieugebied op kan leveren. Kennis over het laatste

---

[12] Zie hoofdstuk 4: probleem 14.

onderwerp kan juist de kleine bedrijven ten goede komen, omdat die vanuit milieu-oogpunt bezien een betere uitgangspositie hebben.

Tot zover de suggesties voor verandering. In de laatste paragraaf van dit hoofdstuk wordt een samenvatting gegeven.

7.6. Overzicht.

In de inleiding van dit rapport is al gesteld, dat de positie van de kleine bedrijven in de kring niet los kan worden gezien van de verhoudingen in de gehele organisatie. Dat betekent, dat aanbevelingen en suggesties betrekking hebben op de organisatie als geheel. Enkele suggesties zijn van speciaal belang voor de kleinere bedrijven.
De voorstellen in dit hoofdstuk zijn in eerste instantie bedoeld als leidraad voor de ontwikkeling van meer konkrete en verder uitgewerkte voorstellen. Het uitwerken van de voorstellen moet in overleg met de kring-leden plaatsvinden. Daarop heeft de eerste - in dit hoofdstuk genoemde - suggestie betrekking.
Vooraf moet een opmerking gemaakt worden over het effekt van de veranderingen. Een groot aantal boeren gelooft niet dat veranderingen aanbrengen in de organisatie veel zin heeft. Ook in dit verband zeggen de boeren regelmatig, dat 'het hun tijd wel zal duren'. Het wantrouwen ten opzichte van de organisatie resulteert in een afwachtende houding van de meeste boeren en de effekten van de hier voorgestelde veranderingen zijn dan ook moeilijk in te schatten.
Er zijn vier gebieden te onderscheiden, waarop veranderingen kunnen worden doorgevoerd:

- schaalvergroting
- kollektieve belangenbehartiging
- individuele belangenbehartiging
- organisatie-struktuur

1. Met 'schaalvergroting' wordt gedoeld op het samenvoegen van enkele afdelingen tot rayons. Daardoor wordt het aantal leden dat per bijeenkomst of aktiviteit bereikt wordt vergroot en dat kan de effektiviteit van de organisatie ten goede komen. Schaalvergroting zondermeer hoeft geen verbetering van de kwaliteit van de dienstverlening en de behartiging van de belangen te betekenen; evenmin wordt door rayonvorming, of door een fusie van afdelingen bereikt dat het kontakt met groepen, die

nu geen belangstelling meer hebben voor de NCB wordt versterkt. Daarvoor zijn maatregelen op de andere vlakken evenzeer nodig. Aan de andere kant zijn veel afdelingen in de huidige konstellatie te klein om bijeenkomsten te organiseren die de belangstelling van de leden kunnen wekken.

2. Op het vlak van behartiging van de kollektieve belangen zijn een tweetal veranderingen[13] voorgesteld, die kunnen leiden tot een heropleving van de belangstelling van de leden voor de organisatie. De behartiging van de politieke belangen van de boeren is de laatste jaren in het slop geraakt. Meer aandacht besteden aan de meningsvorming aan de basis, het uitzetten van een beleid waarin de mening van de leden centraal staat en direkte kommunikatie tussen de verschillende bestuursnivo's en de leden bewerkstelligen zijn de veranderingen die in grote lijnen moeten worden doorgevoerd.
Konkreet kunnen verbeteringen op het vlak van de kollektieve belangenbehartiging worden ingevoerd door het beleid dat in dit rapport is omschreven, op afdelings- en kringnivo naar buiten te brengen en te verdedigen. Een tweede vernieuwing is het zoeken en opzetten van samenwerkingsverbanden op het vlak van milieubescherming. Voorlichting en informatie op milieugebied moeten worden uitgebreid en verbeterd. Alleen een aktief beleid kan de boeren duidelijk maken welke veranderingen in de toekomst noodzakelijk zullen zijn en wat die voor het bedrijf kunnen betekenen.
Ten derde kunnen huiskamerbijeenkomsten rond een (landbouw-)politiek thema worden georganiseerd. Dat is een stap op weg naar politieke meningsvorming en invloed op de organisatie. In een kring in Brabant bleken deze informele bijeenkomsten de belangstelling van de boeren voor andere aktiviteiten in de afdeling nog te stimuleren.

3. Op het vlak van dienstverlening aan en behartiging van de belangen van individuele bedrijven zijn suggesties gedaan die direkt de verhouding met de kleine bedrijven in de kring proberen te verbeteren: De suggestie die het meeste steun verkrijgt is het aanstellen van een SEV-voorlichter, die zich speciaal richt op de kleine bedrijven en de jonge boeren. De boeren vinden dat de SEV heel dicht bij de mensen staat en

---

[13] Naast het hierboven genoemde idee van het bespreken van de resultaten van het rapport in de afdelingen.

daarom lijkt de voorlichtingsdienst bij uitstek geschikt om aktief kontakt te zoeken met die groepen boeren die het vertrouwen in de organisatie hebben verloren. Daarbij staat erkenning van de problemen en verbetering van het perspektief van die groep voorop. De SEV is - misschien wel als enige met de NCB verbonden instelling - in staat om de konkrete resultaten te behalen, die nodig lijken om de kleine bedrijven en de jonge boeren ervan te overtuigen dat de NCB nog wel wat voor deze groepen kan betekenen.
Tot het vlak van de individuele belangenbehartiging wordt ook de vaktechnische voorlichting gerekend, een taak die meer en meer overgenomen wordt door studieklubs en -verenigingen. De behoefte aan bedrijfstak-specifieke voorlichting is groot. De meeste kleine bedrijven zijn volgens de boeren ook lid van een klub of vereniging. Daarom is het oprichten van een aparte 'studieklub voor kleine bedrijven' een omstreden idee: Het valt te betwijfelen of de animo voor zo'n klub groot is, temeer daar de kleine boeren zo een stempel krijgen opgedrukt. Als de NCB op dit vlak aktief wil blijven zal zij eerder een rol moeten spelen in het ondersteunen van initiatieven in deze richting en het afstemmen van sociaal-ekonomische voorlichting op deze groepen. De studieklubs en -verenigingen zijn bovendien een klankbord, waar de mening van de boeren over aktuele onderwerpen gepeild kan worden.
Meer kans van slagen maken informele bijeenkomsten, zoals de huiskamerbijeenkomsten.

4. Naast kollektieve en individuele belangenbehartiging zijn er nog een aantal suggesties die de struktuur van de organisatie betreffen. Op dit vlak zijn een aantal konkrete voorstellen gedaan met betrekking tot de positie van de kleine bedrijven en de jonge boeren. Hieronder worden ze puntsgewijs vermeld:

- het invoeren van een beperkte zittingsduur om de doorstroming in het bestuur en daarmee de aanvoer van nieuwe idee n te stimuleren;
- het reserveren van één of meer zetels in afdelings-, rayon-, en kringbesturen voor een vertegenwoordiger van de kleine bedrijven en de jonge boeren; deze persoon zoekt naar mogelijkheden om het perspektief van de achtergestelde groepen in de land- en tuinbouw te verbeteren en het kontakt met die groepen te onderhouden;
- het scheppen van een grotere onafhankelijkheid van rayons of groepen afdelingen, om daarmee de betrokkenheid van de leden bij de organisatie te vergroten;

- het ondersteunen van de aktiviteiten van afdelings-, rayon-, of kringbesturen met een professionele kracht, die de organisatie van de evenementen verzorgt;
- het opzetten van samenwerkingsverbanden met ander regionale standsorganisaties in Gelderland en met andere jongerenorganisaties.
- het ondersteunen van persoonlijke initiatieven in het opzetten van aktiviteiten die specifiek zijn gericht op de kleine bedrijven en andere achtergestelde groepen in de land- en tuinbouw[14].

Dit zijn de aanbevelingen en suggesties voor verandering in de organisatie. De meeste suggesties hebben een breed karakter en zullen in overleg met de leden van de kring verder moeten worden ingevuld. De algemene lijn van de suggesties kan worden omschreven als het verbeteren van het kontakt met de leden van de kring - en speciaal met de kleine bedrijven en de jonge boeren - door inspraak van de leden in de organisatie te vergroten.
In het volgende hoofdstuk bespreken we de mening van de boeren over het onderzoek.

---

[14] Zoals bijvoorbeeld het opzetten van een studieklub voor kleine bedrijven.

DE MENING VAN DE BOEREN OVER HET ONDERZOEK.

In dit korte hoofdstuk aandacht voor de mening van de boeren over het onderzoek. Over het algemeen zijn de reakties heel positief: veel boeren laten hun eindoordeel echter afhangen van de resultaten die met het onderzoek geboekt worden. Zij stellen de vraag of er echt wel wat gaat veranderen. In totaal beoordelen 25 boeren het onderzoek positief, 8 boeren hebben hun twijfels of het onderzoek wat bijdraagt aan verbetering van de positie van de kleine bedrijven. Een kleine vermeerderaar is wel positief over de intentie van het onderzoek, maar:

> **De kring kan het wel goed voor hebben met de kleine bedrijven, maar ze kan hooguit wat druk uitoefenen op het hoofdbestuur. Zo'n onderzoek moet eigenlijk over het hele NCB-gebied, of zelfs landelijk worden uitgevoerd.**

Hij vindt de NCB in meer opzichten niet slagvaardig genoeg, maar hij verwacht over het geheel bekeken wel positieve effekten van het onderzoek. De onderzoeksopzet[1] beoordeeld hij wel positief.

Nog 4 andere boeren maakten de opmerking dat het onderzoek landelijk uitgevoerd moet worden, omdat de kring niet genoeg invloed heeft om de resultaten die het onderzoek oplevert te bekrachtigen.

Ook één van de jonge boeren vindt het onderzoek wel positief:

> **Misschien kunnen we met die aandacht voor de kleine bedrijven eindelijk eens wat vaktechnische zaken aanpakken. Het nut van het onderzoek is natuurlijk ook dat de NCB laat zien dat ze de kleine bedrijven niet zondermeer laat vallen.**

De kritiek dat het onderzoek eigenlijk op landelijke schaal moet worden uitgevoerd is niet de enige opmerking: een aantal boeren (10) wijzen erop dat zo'n onderzoek eigenlijk te laat komt: één boer vindt zelfs, dat het 10 of 15 jaar geleden had moeten gebeuren, want toen was al duidelijk dat er heel veel kleine bedrijven zouden verdwijnen.

Op de onderzoeksopzet komt weinig kritiek. Één boer vindt dat aan de nevenberoepsbedrijven - de bedrijven tot 90 sbe - teveel aandacht is besteed en vreest een vertekening van de resultaten van het onderzoek.

---

[1] Met onderzoeksopzet wordt bedoeld: Eerst de uitvoering van de enquête, daarna een gespreksronde.

Daarnaast zijn er twee boeren die alleen een enquête voldoende vinden[2] en drie die denken dat alleen een gesprek beter was geweest. 25 boeren vinden de opzet van het onderzoek goed tot zeer goed. Een boer vindt de opzet wel goed, maar de duur van een gesprek te lang (gemiddeld 2,5 uur).

Een van de fruittelers in het onderzoek vindt dit een goede methode om de verhouding leden - standsorganisatie te onderzoeken. Hij vindt dat zo'n onderzoek regelmatig zou moeten worden uitgevoerd. Toch geeft hij even later zelf een reden, waardoor dat in de toekomst wel moeilijker zal worden en bovendien nu al veel boeren weigerden om mee te doen:

> **Je krijgt iedere week wel een enquête, boeren worden ermee doodgegooid. Geen wonder dat ze weigeren. Wat ik wel eens zou willen weten is wie die adressen doorgeeft. ... Ze komen voor de meest onzinnige dingen, zelfs tot leesportefeuilles toe.**

De boeren zijn dus niet alleen vergadermoe, maar ook enquêtemoe. Enquêtes en gesprekken kosten mensen teveel tijd en de boeren zien het resultaat van die onderzoeken niet; dat ontmoedigt de medewerking. Vandaar het voorstel om de resultaten van het onderzoek direkt aan de boeren mee te delen.

De hierboven aangegeven suggestie kan worden toegevoegd aan de suggesties van het vorige hoofdstuk. Een onderzoek als dit is een éénmalige gebeurtenis en op basis daarvan beleidsaanpassingen maken is een riskante aangelegenheid. Het voorstel de resultaten van het onderzoek aan de boeren voor te leggen en de uiteindelijke uitkomsten daarvan af te laten hangen is deels gedaan om dat risiko te ondervangen. Wil men de mening van de boeren van meer duurzame invloed op het beleid laten zijn, dan moet een onderzoek als dit vaker worden uitgevoerd. De opinie van de boeren over aktuele onderwerpen kan beter gevolgd worden. De beste methode blijft natuurlijk politieke meningsvorming en diskussie in de bijeenkomsten van de organisatie plaats te laten vinden en niet de mening van de boeren door middel van opinie-onderzoeken achterhalen[3]. Hiermee sluiten we dit hoofdstuk af.

In het laatste hoofdstuk wordt een overzicht gegeven van de belangrijk-

---

[2] Beiden zijn nevenberoepers, die denken dat ze geen zinnige bijdrage aan het onderzoek kunnen leveren.

[3] Voorwaarde is wel dat er voldoende mensen naar de vergaderingen gaan die bereid zijn hun mening te geven en in diskussie te gaan, inklusief de mensen die fundamentele kritiek op de organisatie hebben.

DE NCB EN DE KLEINE BEDRIJVEN - OVERZICHT.

Inleiding: de samenstelling van de steekproef.

In dit hoofdstuk worden de belangrijkste bevindingen gepresenteerd; de centrale vragen in elk hoofdstuk vormen daarbij het uitgangspunt.
In het onderzoek 'De NCB en de kleine bedrijven' is de verhouding tussen de kleine bedrijven in kring Nijmegen en de standsorganisatie onderzocht. Dat onderzoek moet alle aspekten van de organisatie in beschouwing nemen, dat wil zeggen ook de opbouw van de organisatie en de verschillende groepen in de achterban.
De achterban is als volgt samengesteld:
De melkveehouderij is in kring Nijmegen sterk vertegenwoordigd met 42% van de bedrijven. Zij vormen verreweg de grootste groep en zijn ook in de standsorganisatie sterk vertegenwoordigd. De verdeling van de grootte en de samenstelling van de bedrijven in de kring komt overeen met het Nederlandse beeld; de gemiddelde bedrijfsgrootte ligt iets lager als gevolg van een extensiever gebruik van het areaal in de kring: 150 sbe in de kring tegenover 168 sbe in geheel Nederland. 20% van de bedrijven behoort tot de nevenberoepsbedrijven.
De gemiddelde leeftijd van de boeren in de kring ligt met 50 jaar aan de hoge kant. Het aantal jonge boeren in de kring is relatief klein: 14,6% tussen de 20 en de 35 jaar. Bedrijfsopvolging speelt op de meeste bedrijven niet maar een meerderheid van de boeren in de enquête heeft wel de bedoeling het bedrijf door een opvolger voort te laten zetten. De gemiddelde gezinsgrootte bedraagt 3,8 personen en dat cijfer ligt boven het Nederlands gemiddelde. Ook blijkt dat het veelal de oudere boeren zijn die de kleinere bedrijven hebben.
De bedrijven die aan de gespreksronde hebben meegewerkt voldoen in grote lijnen aan het beeld uit de enquête. Omdat het gaat om slechts 34 bedrijven moeten de resultaten uit deze fase in kwantitatief opzicht voorzichtig geïnterpreteerd worden; de nadruk heeft in de tweede ronde gelegen op de kwalitatieve aspekten van de verhouding tussen de organisatie en de leden, de inhoudelijke argumenten van de boeren en hun kritiek op de organisatie.

De problematiek van de bedrijven in de kring.

Er zijn twee typen problemen te onderscheiden: problemen in de bedrijfsvoering en de wat verder van het bedrijf liggende sociale problemen.

1. Het zijn vooral de kleine varkenshouders, de akkerbouwers en de gekombineerde bedrijven die problemen hebben met het inkomen dat uit het bedrijf komt. In het algemeen zijn het de bedrijven tussen de 91 en de 250 sbe waar de meeste problemen in de bedrijfsvoering of met het inkomen verwacht kunnen worden. De belangrijkste oorzaak zijn de lage prijzen.
   Bijna even belangrijk voor de meeste boeren is de stop op uitbreiding van het bedrijf. Vooral voor jongere boeren die na een bedrijfsovername vaak diep in de schulden zitten is dit een groot probleem. Zij vinden het bedrijf meestal te klein om over te nemen en zoeken naar mogelijkheden om te kunnen uitbreiden.
   Dit is eigenlijk de kern van de kritiek op maatregelen van de overheid als melkquotering en mestwetgeving: Het is niet langer mogelijk het bedrijf uit te breiden. Dat geldt niet alleen voor maatregelen van overheids- en EEG-zijde, maar ook voor het beleid dat de gemeenten vastleggen in bestemmingsplannen en hinderwetvergunningen.
   Ook problemen van persoonlijke aard oefenen invloed uit op de bedrijfsvoering. De meeste geïnterviewde boeren waren op dit punt zeer terughoudend. Een slechte gezondheid wordt vaak genoemd, maar ook de aan- of afwezigheid van een bedrijfsopvolger kan een rol spelen.
2. Het tweede probleemveld wordt gevormd door de sociale problemen- de problemen in of met de omgeving. Daartoe hebben we gerekend: de problematiek van de grotere versus de kleinere bedrijven, de standsorganisatie en haar beleid, het milieubeleid, de manier waarop de boeren soms met de natuur en het milieu omgaan en de sfeer in de boerenstand als geheel.

De problemen op de bedrijven bepalen grotendeels het perspektief van de bedrijven. Beperken we ons tot de groep kleinere en middelgrote bedrijven[1], dan kunnen we kort zijn: Het perspektief voor die groep bedrijven is zondermeer slecht. Veel boeren in deze groep denken de tijd tot hun

---

[1] 91 tot 250 sbe.

pensionering nog wel vol te maken, maar verwachten wel dat het bedrijf dan beëindigd zal moeten worden. Bedrijven waarvan nog niet duidelijk is of er opvolging komt laten hun toekomstige ontwikkeling daarvan afhangen: komt er opvolging dan worden er uitbreidingsmogelijkheden gezocht, anders niet. Men lijkt niet echt rouwig het bedrijf na de pensionering aan de kant te zetten omdat men dan van alle zorgen verlost is. Op termijn zien de meeste boeren het kleinere bedrijf - tot zo'n 150 sbe - zoals dat nu in de landbouw funktioneert, verdwijnen.
Deze ontwikkeling komt ondermeer tot uitdrukking in een groeiend aantal nevenberoepers[2], de 'toekomstige afvallers' zoals ze genoemd worden. Het zoeken van een aanvullend inkomen buiten het eigen bedrijf betekent volgens de meeste hoofdberoepers een zeker einde van het bedrijf.
De mening van de meeste boeren over deze nevenberoepsbedrijven is dat zij minder rendement uit het bedrijf halen, maar daarom nog niet veroordeeld kunnen worden.

Een beleidsalternatief.

Toch ziet een grote groep boeren nog mogelijkheden voor de kleine bedrijven, op voorwaarde dat het beleid zich uitdrukkelijk met de groepen, die in moeilijkheden verkeren gaat bezighouden. Dat beleidsalternatief ziet er in kort bestek als volgt uit:

1. De melkquotering moet wel blijven, maar de quota moeten worden verruimd. Quotumhandel moet worden verboden en herverdeling van de quota moet plaats vinden via een neutrale instantie
2. Ook in de mestwetgeving zal het die kant op moeten. Handel in quota is en blijft verboden en vrijkomende mestproduktierechten zullen moeten toevallen aan de kleinere bedrijven, die nog willen uitbreiden.
3. Een kleine meerderheid van de boeren vindt dat er geen quotering in de akkerbouw mag worden doorgevoerd.
4. De standpunten van de boeren wijzen sterk in de richting van beperken van de groei van de grotere bedrijven en stimuleren van de kleinere levensvatbare bedrijven. Die indruk wordt nog eens versterkt als gevraagd wordt wat men ervan vindt de bedrijfsgrootte te beperken: een meerderheid van de boeren

---

[2] En natuurlijk in een afname van het totale aantal bedrijven.

vindt dat ook een bedrijfsgroottegrens deel uit moet maken van zo'n beleid.

5. Beperking van de bedrijfsgrootte moet ook gekoppeld worden aan een vestigingswet. Veel boeren denken echter dat zo'n wet te laat komt en nu eigenlijk niet meer nodig is.
   Een aantal boeren vindt dat er een oplossing moet worden gevonden voor het verschuiven van problemen van de ene tak naar de andere door het instellen van een vestigingswet per bedrijfstak.

Een meerderheid van de boeren staat dus een beleid voor dat de grote bedrijven remt en de kleine bedrijven in bescherming neemt en stimuleert.
Omdat de ontwikkelingen op milieugebied de toekomst van de land- en tuinbouw in grote mate zullen gaan bepalen is daar in het onderzoek extra aandacht aan besteed. Een meerderheid van de boeren meent dat de agrarische sektor teveel de schuld van milieuproblemen in de schoenen geschoven krijgt en zij vrezen dat de belangen van autoverkeer en industrie bij bepaling van het milieubeleid veel zwaarder zullen wegen.
Het milieubeleid moet gericht zijn op stimulering en niet uitsluitend op beperkingen en verboden die - naar de meesten vrezen - ten koste zullen gaan van de kleine bedrijven.

De boeren en de organisatie.

Het beleid zal zich moeten richten op de groepen, die in moeilijkheden verkeren en de standsorganisatie kan een bijdrage leveren aan het verbeteren van het perspektief voor die groepen. Maar hoe kijken de boeren aan tegen de NCB?a Hun kritiek op het funktioneren van de organisatie valt in drie onderdelen uiteen:

1. De kritiek op de bijeenkomsten die door de NCB-geledingen worden georganiseerd omvat de volgende punten:
   - Bijeenkomsten en vergaderingen zijn vaak nogal saai en ze komen elk jaar terug, nieuwe onderwerpen zijn er nauwelijks te vinden.
   - Enkele afdelingen zijn te klein om zinvolle bijeenkomsten voor de leden te kunnen organiseren.
   - Het zijn voornamelijk de oudere boeren, die de bijeenkomsten bezoeken; de jongeren komen niet; aan hun positie wordt geen aandacht geschonken.

- Er wordt geen voorlichting op vaktechnisch gebied geboden; veel- ook kleinere - boeren kiezen dan ook voor een studieklub, of lezen vakbladen.
- De voordrachten die worden gehouden zijn niet altijd even boeiend. Dat ligt niet alleen aan de spreker, maar ook aan de geringe belangstelling
- De boeren die naar vergaderingen gaan zijn vooral uit op eigen gewin, de gemeenschappelijke belangen zijn ver te zoeken. Solidariteit onder de boeren is verdrongen door kompetitie.
- De boeren worden vergadermoe: er zijn teveel vergaderingen, zodat moet worden gekozen; men kiest dan eerder voor de bijeenkomsten van de studieklub of -vereniging, dan voor een afdelings- of kringbijeenkomst.

2. De kritiek op de afdelings- en kringbesturen bestaat uit de volgende punten:
- de persoonlijke belangen van sommige bestuursleden doorkruisen de gemeenschappelijke belangen van de leden soms en dat roept een sfeer van wantrouwen op. Deze kritiek geldt afdelings-, kring- en hoofdbestuur.
- De aktiviteit van sommige bestuursleden, of hele besturen is niet al te groot en dat heeft een negatieve werking op de motivatie van de leden.

3. Ook de overkoepelende NCB-organisatie en de funkties die zij vervult worden kritisch door de leden bekeken:
- De belangen van de leden worden niet meer behartigd; de kollektieve belangenbehartiging is lamgelegd door verstrengeling van persoonlijke en partijpolitieke belangen en dat maakt de NCB in politiek opzicht zwak. Zij geeft te gemakkelijk toe aan druk van de overheid en van andere organisaties en heeft te weinig aktie ondernomen bij de invoering van de melkquotering.
- De organisatie stelt zich op achter een beleid dat de grote bedrijven ondersteunt, maar waar groepen bedrijven die in moeilijkheden verkeren - de kleine bedrijven en de jonge boeren - niet van kunnen profiteren.
- De individuele dienstverlening van de organisatie schiet in sommige opzichten tekort: de SEV en het Boekhoudburo worden gezien als de betere onderdelen van de NCB-dienstverlening. De Rechts-

kundige Dienst en de Dienst Grondgebruik worden minder positief beoordeeld; hen wordt verweten de belangen van hun klanten niet fel genoeg te verdedigen.

Dit zijn de belangrijkste punten van kritiek op de organisatie. Die kritiek betekent echter nog niet dat men vindt dat de organisatie in de toekomst geen rol meer zal spelen. Een meerderheid van de boeren vindt zelfs dat naar het bundelen van de krachten op het vlak van belangenbehartiging moet worden gestreefd, door het vormen van één overkoepelende organisatie.

Beleidsaanbevelingen.

Ondanks de kritiek op de organisatie en de afwachtende - of zelfs afwijzende - houding van veel boeren - verwoord in de uitspraak 'het zal mijn tijd wel duren' - hebben de boeren een aantal zinvolle suggesties gedaan. De volgende beleidsaanbevelingen zijn op deze suggesties gebaseerd.

1. Vergroting van de schaal waarop de organisatie werkt lijkt onontkoombaar. Door afdelingen samen te voegen tot rayons (van 15 afdelingen kunnen 3 of 4 rayons gevormd worden) en die rayons te koncentreren rond regionale buro's kan de kwaliteit van de dienstverlening aan de leden en de bijeenkomsten verbeterd worden. Of die stap inderdaad een verbetering betekent is afhankelijk van een aantal voorwaarden. Van groot belang is dat de persoonlijke banden tussen bestuurders en leden in de afdelingen worden onderhouden en dat de leden meer bij de organisatie betrokken worden. Andere suggesties zijn daarop voor een deel gericht.
2. Op het vlak van de kollektieve belangenbehartiging zijn een viertal aanbevelingen opgesteld:
   - In het algemeen moeten de boeren meer bij meningsvorming en beleidsbepaling betrokken worden en dient de kommunikatie tussen de verschillende nivo's en de basis van de organisatie te verbeteren. Een goede start kan het opzetten van een diskussiecyclus over de resultaten van dit onderzoek zijn. De uitkomsten van die diskussie worden gebruikt voor de bepaling van het beleid. Andere beginpunten zijn het in dit rapport opgestelde alternatieve beleid en de komende veranderingen op milieugebied.

- Het uitdragen van dat beleid kan een belangrijke verbetering betekenen in de politieke geloofwaardigheid van de organisatie.
- Een volgende suggestie is het opstellen van een konkreet milieuplan voor de kring en daarin kan samenwerking worden gezocht bij de (provinciale) overheid en andere organisaties.
- Het in informele kring bespreken van landbouwpolitieke onderwerpen kan positief werken op de belangstelling van de leden voor de aktiviteiten van de afdeling. Landbouwpolitieke thema's kunnen in zogeheten huiskamerbijeenkomsten in kleine groepen worden besproken en zo kan meningsvorming aan de basis van de organisatie een konkrete invulling krijgen.

3. Ook de behartiging van de individuele belangen van de leden is op een aantal punten voor verbetering vatbaar, zeker als wordt uitgegaan van de in punt 1 voorgestelde schaalvergroting.
- De NCB moet initiatieven in het opzetten van aktiviteiten en vormen van dienstverlening voor de kleine bedrijven ondersteunen, zij moet echter niet zelf het initiatief nemen: studieklubs voor kleine bedrijven hebben grote kans te mislukken als ze vanuit de organisatie worden opgezet. Een alternatief vormen de eerder genoemde huiskamerbijeenkomsten.
- Studieklubs en - verenigingen kunnen fungeren als een klankbord voor de organisatie: de NCB moet zoeken naar mogelijkheden om met de studieklubs en -verenigingen samen te werken, bijvoorbeeld door sociaal-ekonomische voorlichting meer op deze groepen af te stemmen.
- Een 'vertrouwenspersoon' - bijvoorbeeld een SEV-er/ster voor de kleine bedrijven - die bekend is met de problemen van verschillende groepen bedrijven en oplossingen kan aandragen, kan aktief kontakt zoeken met de 'vergeten' groepen in de regio.

4. Tot slot aanbevelingen die de struktuur van de organisatie betreffen. Hier zijn enkele voorstellen gedaan die betrekking hebben op de positie van de kleine bedrijven en de jonge boeren:
- het invoeren van een beperkte zittingsduur om de doorstroming in het bestuur en daarmee de aanvoer van nieuwe ideeën te stimuleren;
- het reserveren van één of meer zetels in afdelings-, rayon-, en kringbesturen voor een vertegenwoordiger van de kleine bedrijven en de jonge boeren; deze persoon zoekt naar mogelijkheden om het perspektief van de achtergestelde groepen in

de land- en tuinbouw te verbeteren en het kontakt met die groepen te onderhouden; hij/zij doet dat in samenwerking met de overige bestuursleden;

- het scheppen van een grotere onafhankelijkheid van rayons of groepen afdelingen ten opzichte van het kringbestuur om daarmee de betrokkenheid van de leden bij de organisatie te vergroten; in de zelfde lijn ligt het scheppen van een grotere onafhankelijkheid van de kring ten opzichte van het hoofdbestuur.
- het ondersteunen van de aktiviteiten van afdelings-, rayon-, of kringbesturen met een professionele kracht, die de organisatie van de evenementen verzorgt;
- het opzetten van samenwerkingsverbanden met ander regionale standsorganisaties in Gelderland en met andere jongerenorganisaties.

Tot besluit van dit rapport is in hoofdstuk 8 de mening van de boeren over het onderzoek weergegeven en daaruit is de suggestie voortgekomen onderzoeken naar de verhouding tussen de leden en de standsorganisatie vaker uit te voeren. Veel boeren vinden bovendien dat een soortgelijk onderzoek in het gehele NCB-gebied opgezet moet worden, omdat de resultaten dan pas effekt zullen hebben.

Veel van de hierboven aangeven suggesties zullen minder effekt sorteren als zij los van de anderen worden ingevoerd. Van het zondermeer doorvoeren van schaalvergroting aan de basis van de organisatie kunnen zelfs alleen maar negatieve effekten verwacht worden. De maatregelen die hier zijn voorgesteld moeten als een geheel gezien worden.

BIJLAGE I:

DE ENQUÊTE UIT DE EERSTE FASE EN DE BEGELEIDENDE BRIEF.

Vakgroep Sociologie van de Westerse Gebieden

Landbouwuniversiteit **Wageningen**

Geacht NCB-lid,

Onlangs heeft u informatie ontvangen over een enquête georganiseerd door de Werkgroep Kleine Bedrijven van Kring-Nijmegen van de NCB.
Het kringbestuur wil graag weten wat de problemen op de kleine- en middenbedrijven zijn en wat de NCB voor u en uw bedrijf kan betekenen. Ook wil het kringbestuur weten waarom er bij een deel van de leden weinig belangstelling is voor de activiteiten van de organisatie.
Daarom stelt het kringbestuur het zeer op prijs als u uw medewerking aan deze enquête wilt verlenen.
Er komt nog een vervolgonderzoek onder een aantal van de nu geënqueteerde bedrijven. Daarom is de enquête niet anoniem. U kunt er echter op rekenen dat alleen de onderzoekers inzage hebben in de gegevens per bedrijf. Deze worden niet bij de NCB bekend.
Het vragenformulier bestaat uit de volgende onderdelen:
A. Persoonlijke gegevens
B. De bedrijfsomvang
C. Mogelijke problemen op uw bedrijf
D. De toekomst van uw bedrijf
E. Het gewenste beleid in de land- en tuinbouw
F. Uw mening over de NCB.
Het formulier heeft niet meer dan 4 bladzijden.
U hoeft alleen de vragen aan te kruisen of te beantwoorden die op uw bedrijf van toepassing zijn. Het is raadzaam het formulier eerst een maal geheel door te lezen. Dat voorkomt fouten en vergemakkelijkt de beantwoording. Het hoeft u niet veel tijd te kosten, omdat u in de meeste gevallen kunt volstaan met aankruisen.
Als u op- of aanmerkingen heeft of ruimte tekort komt voor beantwoording van een vraag, kunt u de achterzijde van het formulier gebruiken.
Heeft u vragen over deze lijst dan kunt u bellen naar de heer J. Frouws, Landbouwuniversiteit Wageningen, tel.nr. 08370-82008.

Aanstaande maandag 7 november komt een bestuurslid van uw afdeling het formulier ophalen. Wilt u hem dat in de bijgevoegde enveloppe geven, nadat deze gesloten is? (Een postzegel is niet nodig.)

Uw antwoorden zijn van veel belang voor de kring. Mogen wij op een serieuze en eerlijke beantwoording van de vragen rekenen?
Bij voorbaat hartelijk bedankt voor uw medewerking. We hopen zo snel mogelijk bericht van de resultaten te geven in de 'Handwijzer'.

De onderzoekers,

J. Frouws,
H.J. Korpel

correspondentieadres Hollandseweg 1 6706 KN Wageningen
bezoekadres De Leeuwenborch Hollandseweg 1 Wageningen
telefoon (08370) 8 44 52 b.g.g. 8 91 11
telex 45015

VRAGENFORMULIER

A. PERSOONLIJKE GEGEVENS

1.	**Hoe oud bent u?**	Ik ben ..... jaar
2.	**Hoeveel leden telt uw gezin?**	..... personen
	Kinderen in de leeftijd van 0 tot 12 jaar	aantal .....
	Kinderen in de leeftijd van 12 tot 18 jaar	aantal .....
3.	**Is het uw bedoeling dat het bedrijf te zijner tijd door een opvolger wordt voortgezet?**	Ja 0 Nee 0

B. DE BEDRIJFSOMVANG

1.	**Hoeveel hektare grond omvat het bedrijf?**	In eigendom ..... ha Gepacht ..... ha
2.	**Uit welke diersoorten bestaat de rundveestapel en hoeveel stuks heeft u?**	Melkvee 0 ;..... stuks Jongvee 0 ;..... stuks Meststieren 0 ;..... stuks Overig Rundvee 0 ;..... stuks
3.	**Hoeveel stuks varkens, mestkalveren, pluimvee heeft u?**	Fokzeugen/-beren 0 ;..... stuks Mestvarkens 0 ;..... stuks Opfokzeugen/-beren 0 ;..... stuks Mestkalveren 0 ;..... stuks Leghennen 0 ;..... stuks Slachtkuikens 0 ;..... stuks
4.	**Wilt u voor de andere dieren op uw bedrijf de soort (schapen, opfokhennen, pelsdieren, enz.) en het aantal invullen?**	..... 0 ;..... stuks ..... 0 ;..... stuks
5.	**Hoeveel hektare bouwland en/of m² glasteelt en/of m² champignoncellen heeft u?**	Akkerbouw (geen maïs) 0 ; ..... ha Vollegrondsgroenteteelt 0 ; ..... ha Fruitteelt 0 ; ..... ha Glastuinbouw 0 ; ..... m² Champignoncellen 0 ; ..... m²
6.	**Wilt u voor andere teelten of grondgebruik de soort (grasland, maïs, boomteelt) en de omvang invullen?**	..... 0 ; ..... ha ..... 0 ; ..... ha ..... 0 ; ..... ha ..... 0 ; ..... ha

C. DE PROBLEMEN OP HET BEDRIJF

1.	**Heeft u zorgen over uw bedrijf?** **Als het antwoord nee is, kunt u verder gaan met onderdeel D van dit formulier.**	Ja 0 Nee 0
2.	**Hebben de problemen op uw bedrijf te maken met (onderdelen van) het landbouwbeleid?** **Zo nee, dan kunt u verder gaan met deel D.**	Ja 0 Nee 0
3.	**Ondervindt u problemen als gevolg van de melkquotering?** **Als u 'ja' heeft geantwoord, waardoor bent u dan vooral in moeilijkheden gebracht?**	Ja 0 Nee 0 Door het betalen van de heffing 0 De veestapel is te klein geworden 0 Andere moeilijkheden (bv. de jongveeopfok is weggevallen), namelijk ....
4.	**Bent u door de mestwetgeving in moeilijkheden gebracht?** **Als u 'ja' heeft geantwoord, waardoor bent u dan vooral in de problemen gebracht?**	Ja 0 Nee 0 Geen uitbreidingsmogelijkheden meer 0 Door de overschotheffing 0 Te weinig mestopslagruimte op het bedrijf 0 Mestafzet gaat teveel kosten 0 Andere moeilijkheden, namelijk ....

5. **Bent u door het beleid voor de akkerbouw en tuinbouw in moeilijkheden gebracht? Als u 'ja' heeft geantwoord, waardoor bent u vooral in de problemen gebracht?**

Ja 0
Nee 0
Te lage graanprijzen 0
Suikerbietenquotum is te laag 0
Andere problemen, namelijk .....
.....
.....

6. **Zijn er op uw bedrijf nog andere problemen, die het gevolg zijn van het overheidsbeleid ten aanzien van land- en tuinbouw? Als u 'ja' heeft geantwoord, welke zijn de belangrijkste problemen?**

Ja 0
Nee 0
Hinder van beperkingen op grond van bestemmingsplan 0
Te grote belemmeringen als gevolg van de hinderwet 0
Andere problemen, namelijk .....
.....

D. DE TOEKOMST VAN HET BEDRIJF

1. **Wat is uw verwachting voor uw bedrijf? Ziet u de komende 10 jaar voor uw bedrijf met vertrouwen of met zorg tegemoet?**

Met veel vertrouwen 0
Met vertrouwen 0
Geen idee 0
Met zorg 0
Met veel zorg 0

2. **Denkt u dat uw bedrijf in de huidige omvang over 10 jaar nog een volwaardig inkomen oplevert?**

Ja 0
Daar heb ik twijfels over 0
Weet ik niet 0
Nee 0

3. **Denkt u dat u een aanvulling op uw huidige inkomen nodig zult hebben?**

Ja 0
Nee 0

4. **Waar liggen volgens u mogelijkheden voor vergroting van het inkomen?**

Het verbeteren van de huidige bedrijfsvoering 0
Het opzetten van nieuwe activiteiten op of rond het bedrijf (een nieuwe tak/verkoop aan huis) 0
Het zoeken van een inkomen buiten de landbouw 0

5. **Als u nieuwe activiteiten op of rond het bedrijf op gaat zetten, waaraan denkt u dan in de eerste plaats?**

Ik denk aan: .....
.....
.....

6. **Heeft u neveninkomsten?**

Ja 0
Nee 0

Als u 'ja' heeft geantwoord, hoe belangrijk zijn die neveninkomsten?

Kleiner dan inkomen uit bedrijf 0
Gelijk aan inkomen uit bedrijf 0
Groter dan inkomen uit bedrijf 0

7. **Stel dat u of uw opvolger ook over 10 jaar een volledig inkomen uit het bedrijf wil verkrijgen, hoe groot moet uw bedrijf dan zijn en uit welke onderdelen zal het dan bestaan? Wilt u hieronder (kort) een omschrijving geven:**

.....
.....
.....

E. HET GEWENSTE BELEID

1. **Vindt u dat de melkquotering moet worden versoepeld of helemaal moet worden afgeschaft?**

Melkquotering moet hetzelfde blijven 0
Ik ben voor verruiming van de quota 0
Ik ben voor verlaging van de superheffing 0
Ik ben voor afschaffing 0
Geen mening 0
Ik kies voor een andere mogelijkheid, nl.
.....
.....

2. **Als er meer melk geproduceerd mag worden (en de quotering blijft), vindt u dan dat iedereen evenveel quotum erbij moet krijgen, of dat de kleinere bedrijven meer quotum moeten krijgen dan de grotere?**
   - Alle bedrijven evenveel quotum erbij 0
   - Kleinere bedrijven meer quotum erbij dan de grotere 0
   - Geen mening 0

3. **Hoe denkt u over handel in mestquota?**
   - Ik vind dat er helemaal geen handel in mestquota mag komen 0
   - Ik ben vóór vrije handel in mestquota 0
   - Ik ben vóór herverdeling van vrijkomende quota onder de kleinere bedrijven 0

4. **Bent u voor of tegen quotering van produktie in de akkerbouw?**
   - Voor 0
   - Tegen 0
   - Weet ik niet 0

5. **Heeft u belangstelling voor de braakleggingsregeling?**
   - Ja 0
   - Nee 0

6. **Vindt u dat bedrijven aan een maximale grootte moeten worden gebonden?**
   - Ja, alle bedrijven 0
   - Ja, melkveehouders 0
   - Ja, intensieve veehouderijen 0
   - Ja, voor 0
   - Nee 0
   - Geen mening 0

7. **Bent u voor of tegen een algemene vestigingswet in de land- en tuinbouw?**
   - Voor 0
   - Geen mening 0
   - Tegen 0

8. **Is het huidige land- en tuinbouwbeleid gunstig of ongunstig voor de toekomst van uw bedrijf?**
   - Zeer gunstig 0
   - Gunstig 0
   - Geen invloed 0
   - Ongunstig 0
   - Zeer ongunstig 0

F. DE BELANGENBEHARTIGING VAN DE NCB

1. **Bent u tevreden over de manier waarop de NCB voor uw bedrijf opkomt?**
   - Zeer tevreden 0
   - Tevreden 0
   - Geen mening 0
   - Ontevreden 0
   - Zeer ontevreden 0

2. **Wilt u hieronder aangeven hoe u de activiteiten van de organisatie waardeert?**

	Goed	Gemiddeld	Slecht
a) De belangenbehartiging door de NCB naar de politiek	0	0	0
b) De individuele begeleiding van de SEV	0	0	0
c) De juridische bijstand van de NCB	0	0	0
d) Het sociaal-charitatieve werk van de NCB	0	0	0
e) Informatie in de 'Boer en Tuinder'	0	0	0
f) Informatie in het kringblad	0	0	0
g) De studiegroepen en vaktechnische organisaties voor uw bedrijfstak	0	0	0

3. **Voelt u wat voor de instelling van nieuwe studiegroepen?**

	Ja	Geen mening	Nee
a) Op het gebied van informatie/scholing	0	0	0
b) Op het bedrijfstechnische vlak	0	0	0
c) Op het sociale vlak	0	0	0

4. **Hoe vaak bezoekt u afdelingsvergaderingen?**
   - Vaak 0
   - Soms 0
   - Nooit 0

5. **Hoe vaak bezoekt u Kringvergaderingen?**
   - Vaak 0
   - Soms 0
   - Nooit 0

6. **Komen er in de afdelingsvergaderingen onderwerpen aan de orde die voor u en uw bedrijf interessant zijn?**

Ja, altijd	0
Ja, regelmatig	0
Ja, soms	0
Nee, bijna nooit	0
Nee, nooit	0

7. **En wat vindt u van de kringvergaderingen? Komen daar onderwerpen aan de orde die voor u en uw bedrijf interessant zijn?**

Ja, altijd	0
Ja, regelmatig	0
Ja, soms	0
Nee, bijna nooit	0
Nee, nooit	0

8. **Wilt u de belangrijkste onderwerpen die u graag in afdelingsvergaderingen zou willen behandelen hieronder opschrijven?**
   1) .....
   2) .....
   En in kringvergaderingen?
   1) .....
   2) .....

9. **Voorlichting, informatie en scholing spelen en grote rol in de landbouw. Die zijn niet alleen een zaak van de NCB, er zijn meer manieren om ze te krijgen. Kunt u hieronder aangeven of u gebruik maakt van voorlichting en informatie en van welke organisatie die afkomstig is?**

Maakt u gebruik van voorlichting van:	Vaak	Regelmatig	Nooit
a) De SEV	0	0	0
b) De accountant	0	0	0
c) Het konsulentschap	0	0	0
d) Partikuliere voorlichtingsbureaus	0	0	0
e) Bedrijven en leveranciers	0	0	0

10. **Wat doet u met de vakbladen?**

Ik lees geen vakbladen	0
Ik besteed per week aan het lezen van vakbladen ..... uur	0

11. **Kunt u aangeven aan welke drie bladen u de meeste tijd besteedt? (Het blad waar u de meeste tijd aan besteedt een 1, het blad waar u minder tijd aan besteedt een 2, en het blad waar u nog minder tijd aan besteedt een 3)**

Boer en Tuinder; nr.	..
Boerderij; nr.	..
Agrarisch Dagblad; nr.	..
Andere, namelijk	
..... nr.	..
..... nr.	..
..... nr.	..

12. **Denkt u dat de NCB in de toekomst van belang zal zijn voor u, uw gezin en uw bedrijf?**

Ja, van groot belang	0
Ja, waarschijnlijk wel	0
Weet ik niet	0
Nee, waarschijnlijk niet of minder	0
Nee, in het geheel niet	0

13. **Nu zijn er in Nederland drie landbouworganisaties, de katholieke KNBTB, de protestantse CBTB en het KNLC. Vindt u dat we in de toekomst naar één landbouworganisatie toe moeten?**

Ja	0
Nee	0
Geen mening	0

BIJLAGE II:

ENKELE RESULTATEN UIT DE ENQUÊTE

Uit de enquête komen enkele gegevens naar voren, die een aanvulling op dit verslag vormen. Sommige uitkomsten zijn in het rapport genoemd. In aanvulling op wat over het perspektief[1] van de bedrijven in de kring is gezegd worden een drietal tabellen gepresenteerd.

Tabel II.1 "Denkt u dat u een aanvulling op uw inkomen nodig zult hebben?"

Antwoord	aantal	% van totaal
Ja	28	31,5
Nee	39	43,8
Onbekend	22	24,7
TOTAAL	89	100,0

In vergelijking met tabel 4.6 is het aantal personen, dat twijfelt aan de gunstige ontwikkeling op het bedrijf veel kleiner. Het blijken vooral de kleinere bedrijven te zijn, die deze vraag met "ja" beantwoordden. Op de vraag naar de mogelijkheden tot verbetering van het inkomen zag het merendeel van de bedrijfshoofden "het verbeteren van de huidige bedrijfsvoering" als de beste mogelijkheid. In totaal beantwoordden 55 bedrijfshoofden (61,8%) de vraag. Sommigen noemden twee mogelijkheden. In onderstaande tabel wordt weergegeven hoe vaak een van de drie mogelijkheden is genoemd; het totaal aantal antwoorden bedraagt 61.

---

[1] Zie 4.3

Tabel II.2 "Waar liggen de mogelijkheden tot vergroting van het inkomen?"

Antwoord	aantal	% van totaal
Verbeteren van de huidige bedrijfsvoering	31	34,8
Opzetten van nieuwe aktiviteiten op of rond het bedrijf	20	22,5
Zoeken van inkomen buiten de landbouw	10	11,2
Onbekend	27	30,3
TOTAAL	89	100,0

De vraag had uitsluitend betrekking op de mogelijkheden die de bedrijfshoofden zelf zien: Vergroting van het inkomen is uiteraard ook afhankelijk van het overheidsbeleid en de ekonomische ontwikkelingen in het algemeen.
Hier komt wederom het verband tussen inkomen en bedrijfsgrootte naar voren, want de kleinere bedrijven beantwoorden deze vraag meer met "het zoeken van een inkomen buiten de landbouw"; de leden met de grotere bedrijven denken meer aan "het verbeteren van de huidige bedrijfsopzet".
Bij het opzetten van nieuwe aktiviteiten denkt een meerderheid van de bedrijfshoofden aan vergroting van het bedrijf. Aktiviteiten buiten het bedrijf worden niet of nauwelijks genoemd. Een relatief laag percentage (51,7%) van de bedrijfshoofden beantwoordde de vraag hoe het bedrijf erover tien jaar uitziet.

Tabel II.4 "Hoe groot moet het bedrijf over tien jaar zijn?"

Antwoorden	aantal	% van totaal
Bedrijfsopzet hetzelfde	10	11,2
Bedrijfsvergroting	36	40,4
Onbekend	43	48,3
TOTAAL	89	100,0

Het hoge percentage 'onbekend' is deels te wijten aan het feit dat het hier een open vraag betrof. De gegeven antwoorden hebben echter zonder uitzondering betrekking op het eigen bedrijf: de boeren nemen aktivitei-

ten buiten het bedrijf niet in beschouwing. Verder is het opvallend dat 40% van de bedrijfshoofden aan uitbreiding denkt, terwijl dat met het huidige landbouw- en tuinbouwbeleid bijna onmogelijk is. Daarom beoordeelt een meerderheid van de boeren het land- en tuinbouwbeleid negatief.

Tabel II.3 "Is het huidige land- en tuinbouw beleid gunstig of ongunstig voor de toekomst van uw bedrijf?"

Antwoord	aantal	% van het totaal
Zeer gunstig	1	1,1
Gunstig	10	11,2
Geen invloed	16	18,0
Ongunstig	38	42,7
Zeer ongunstig	11	12,4
Onbekend	13	14,6
TOTAAL	89	100,0

Ruim 55% van de boeren beoordeelt het beleid ongunstig. In het verslag is de mening van de boeren over de verschillende onderdelen van het beleid weergegeven[2].
In het laatste onderdeel van de enquête wordt de mening van de boeren over de NCB gevraagd[3]. Daartoe behoorde ook de vraag wat de leden van de kring besproken zouden willen zien op afdelings- en kringbijeenkomsten. De volgende twintig onderwerpen voor de afdelingsvergaderingen werden genoemd:

---

[2] Zie hoofdstuk 5.

[3] Zie hoofdstuk 6

Tabel II.4 Onderwerpen voor de afdelingsvergaderingen.

1. Aktuele aangelegenheden (4 x)
2. Hoe het verder moet in de toekomst (4 x)
3. Onderwerpen uit de praktijk van het boerenbedrijf (4 x)
4. Fiskale/ekonomische onderwerpen (3 x)
5. Taak ASF voor ondernemingen (2 x)
6. Bedrijfsopvolging (2 x)
7. Tuinbouw (2 x)
8. Ruilverkaveling (2 x)
9. Samenwerking (2 x)
10. Ruimte voor de kleine vermeerderaar (1 x)
11. Oorzaak bossterfte (1 x)
12. De verdwijnende boer (1 x)
13. Verzekeringen (1 x)
14. Hoe een eerlijke verdeling kan worden gemaakt (1 x)
15. Politiek en landbouw (1 x)
16. Bedrijfsinkomen (1 x)
17. Agrarische belangen (1 x)
18. Milieubeleid (1 x)
19. Presentatie van het agrarisch bedrijf naar de samenleving
20. Ontspanning (1 x)

Voor de kringvergaderingen werden 19 onderwerpen voorgesteld.

Tabel II.5 Onderwerpen voor de kringvergaderingen.

1. Landbouwbeleid (5 x)
2. Aktuele zaken gezin en bedrijf (5 x)
3. Alternatieven voor de veehouderij ondermeer in verband met de verzuring (3 x)
4. Openheid in de organisatie (3 x)
5. Belemmeringen door de belasting van het milieu (3 x)
6. Uitrijverbod (2 x)
7. Tuinbouw na 1992 (2 x)
8. Tuinbouw/bloemisterij (2 x)
9. Personeelsomgang (2 x)
10. Verzekeringen (1 x)
11. Opkomen voor de kleine bedrijven (1 x)
12. Afzetten van biggen van kleine bedrijven (1 x)
13. Politiek en landbouw (1 x)
14. Bedrijfsopvolging (1 x)
15. Vaktechnische voorlichting (1 x)
16. Jongerenbeleid (1 x)
17. Samenwerking (1 x)
18. Akkerbouw (1 x)
19. Plantaardige eiwitwinning versus dierlijk eiwit (1 x)

De onderwerpen zijn nogal gevarieerd, maar er is een voorkeur voor onderwerpen die dicht bij het bedrijf staan.
'De grote bedrijven maken vaker dan de kleine bedrijven gebruik van voorlichting' is in het verslag gekonstateerd. De volgende tabel geeft een overzicht van de mate waarin de verschillende bronnen van voorlichting door de bedrijven in de kring wordt gebruikt[4]:

---

[4] In deze tabel worden alle waarden uitgedrukt als percentages van 89 bedrijven; de restkategorie is weggelaten

Tabel II.6 "Maakt u gebruik van voorlichting van:"

Antwoord	Vaak		Regelmatig		Nooit		TOTAAL	
	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%
SEV	8	9,0	47	52,8	16	18,0	71	79,8
Accountant	28	31,5	34	38,2	13	14,6	75	84,3
Konsulentschap	5	5,6	46	51,7	17	19,1	68	76,4
Partikuliere Voorlichting	0	-	10	11,2	48	53,9	58	65,2
Bedrijven en leveranciers	9	10,1	44	49,4	13	14,6	66	74,2

Meer dan de helft van de respondenten maakt regelmatig of vaak gebruik van de diensten van de SEV, de accountant, het konsulentschap en bedrijven en leveranciers. Meer dan 50% maakt nooit gebruik van partikuliere voorlichtingsburo's, waarschijnlijk omdat die voornamelijk in de tuinbouw aktief zijn.
Voorlichting is niet alleen van deze instanties afkomstig, ook de bladen zijn een belangrijke bron van informatie voor de boeren. Dat blijkt uit het aantal uren dat aan het lezen van de bladen wordt besteed.

Tabel II.7 "Hoeveel uur besteedt u per week aan het lezen van de vakbladen?"

Antwoord	aantal	% van totaal
0 uur	1	1,1
1 uur	11	12,4
2 uur	26	29,2
3 uur	19	21,3
4 uur	9	10,1
5 uur	7	7,9
Meer dan 5 uur	6	6,7
Onbekend	10	11,2
TOTAAL	89	100,0

De bedrijfshoofden op de grotere bedrijven besteden meer tijd aan het lezen van de bladen dan degenen met de kleinere bedrijven, zij hebben bovendien vaak meer bladen in huis. Daarmee in overeenstemming is het negatieve verband tussen leeftijd en aantal bladen: de ouderen lezen

minder bladen, dan de jongere bedrijfshoofden. Gemiddeld wordt tussen de 2 en 3 uur per week aan lezen besteed. De 'Boer en Tuinder' en de Boerderij worden het meest gelezen, de overige bladen volgen op ruime afstand.